

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

**“MÜLKİYYƏT ƏLEYHİNƏ
TÖRƏDİLƏN CİNAYƏTLƏRİN
TƏDQIQININ CİNAYƏT-HÜQUQİ,
CİNAYƏT-PROSESSUAL VƏ
KRİMİNALİSTİK ASPEKTLƏRİ”**

mövzusunda

**BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİK
KONFRANSIN MATERİALLARI**

**15 dekabr 2023-cü il
Bakı şəhəri**

Mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərin tədqiqinin cinayət-hüquqi,
cinayət-prosessual və kriminalistik aspektləri

Canpolad DAANOV

Azərbaycan Respublikası DİN-in

Polis Akademiyasının rəisi,

polis general-mayoru

TALAMA CİNAYƏTLƏRİNİN ARAŞDIRILMASINDA BƏZİ İNNOVATİV METODLARIN TƏTBİQİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: rəqəmsal kriminalistika, innovativ metod, süni intellekt, rəqəmsal texnologiya, avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi, qeyri-ənənəvi metodlar, kriminalistik genoskopiya

Ключевые слова: цифровая криминалистика, инновационный метод, искусственный интеллект, цифровая технология, автоматизированная информационная система, нетрадиционные методы, криминалистическая геноскопия

Keywords: digital forensics, innovative method, artificial intelligence, digital technologies, automated information system, unconventional methods, forensic genoscopy

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı cinayətlərin araşdırma modelinin dəyişilməsinə səbəb olmuş və bu istiqamətdə mövcud innovativ üsul, vasitə və metodlar isə tədricən müxtəlif hüquq sahələrində təsbit olunmağa başlanmışdır. Artıq bir sıra ölkələrdə DSLR (Digital Single Lens Reflection) kameralar, CCTV (Closed Circuit Television), Dronlar, 360 dərəcə kameralar kimi daha qabaqcıl texnologiyalar yaradılmış və istintaq prosesində istifadə olunur [1]. Cinayətlərin araşdırılmasında innovativ texniki vasitələrdən və texnologiyalardan istifadə etmək imkanı və bəzi hallarda onlara ehtiyacın yaranması səbəbindən tədricən ayrı-ayrı dövlətlərin müxtəlif hüquq sahələrində təsbit olunmağa başladı.

Eyni zamanda bütün dünyada müxtəlif növ cinayətlərin istintaqına aid olan məlumatları əldə etmək üçün böyük həcmdə onlayn məlumatları və rəqəmsal texnikaları birləşdirməyin yolları tədricən işlənib hazırlanmışdır. Bu isə öz növbəsində ədəbiyyatda artıq təşəkkül tapmış kriminalistika elminin yeni bir sahəsinin – rəqəmsal kriminalistikanın formalaşmasına səbəb oldu [2].

Kriminalistikanın rəqəmsallaşdırılması bir neçə aspekti əhatə edir:

1) müstəntiqin axtarış və idrak fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadə, bu fəaliyyətin səmərəli təşkili, cinayətlərin araşdırılması zamanı müxtəlif orqanların qarşılıqlı fəaliyyətinin optimallaşdırılması;

2) bütövlükdə ibtidai istintaq prosesinin və onun ayrı-ayrı mərhələlərinin alqoritmləşdirilməsinə kömək edən informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadənin təmin edilməsi;

3) innovativ metodlarla işləməyi bacaran müstəntiqlərin, məhkəmə ekspertlərinin hazırlanması, onların ixtisaslarının artırılması, təcrübə mübadiləsi sahəsində didaktik vəzifələrin həlli [3, s. 7].

Rəqəmsal texnologiyaların formalarının müxtəlifliyi cinayət istintaqının üsullarını və əhatə dairəsini dəyişmişdir. Belə ki, bu sahədə olan innovativ metodlar həm cinayətlərin qarşısının alınmasında, həm də istintaqının uğurla başa çatdırılmasında yüksək səmərə verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, digər növ cinayətlərdə olduğu kimi talama cinayətlərinin araşdırılmasında da innovativ texnologiyalardan geniş istifadə olunur. Bu növ cinayətlərin istintaqı zamanı tətbiq olunan innovativ metodları iki qrupa ayırmaq olar:

Birincisi, elm və texnologiyanın inkişafından irəli gələn və artıq uğurla tətbiq olunan innovativ metodlar;

İkincisi isə yeni irəli sürülən, lakin tətbiqində elmi əsasları ilə bağlı problemlər olan innovativ metodlar.

İlkin olaraq birinci qrupa nəzər yetirək. Bu qrup innovativ metodlar daha çox talama cinayətlərinin araşdırılması zamanı istintaq hərəkətləri prosesində tətbiq olunur.

Talama cinayətləri üzrə hadisə yerinə baxış təxirəsalınmaz istintaq hərəkətidir, onun hərtərəfli həyata keçirilməsi istintaqın uğurla başa çatmasını təmin edən əsas amillərdən biridir. Bu növ cinayətlər üzrə hadisə yerinə baxışın aparılması taktikasına çoxlu sayda elmi əsərlər həsr olunmuş, onlar əsasında ən səmərəli üsul, vasitə və metodlara dair praktiki tövsiyələr hazırlanmışdır. Hadisə yerinə baxışın keyfiyyətli aparılması elmi-texniki vasitələrdən istifadə etmədən səmərəli şəkildə həyata keçirilə bilməz. Digər tərəfdən elm və texnikanın inkişafı ilə bağlı izlər əsasında daha geniş və dəqiq kriminalistik əhəmiyyət kəsb edən məlumatların əldə edilməsi məqsədilə hadisə yerində obyektlərin aşkar edilməsi, qeyd olunması və götürülməsi üçün yeni texniki vasitələrin və tədqiqat metodlarının işlənib hazırlanmasını zəruri etmişdir.

Belə ki, talama cinayətləri üzrə hadisə yerinə baxış zamanı 3D lazer skan sistemlərinin istifadəsi perspektivlidir. Bu sistemlər vasitəsi ilə hadisə yerində üçölçülü model şəklində aparılan foto-video çəkilişlər zamanı əldə edilən məlumatlar isə həmin hadisəni müşayiət edən şahid ifadələri ilə müqayisədə dəqiqliyi və etibarlılığı ilə seçilir. Dəyişikliklərə məruz qala bilən hadisə yerinin sonradan yenidən qurulması, həmçinin mövcud fəvqəladə halların qeydə alınması üçün belə sistemlərdən istifadə etmək xüsusilə effektivdir. 3D modelləşdirmənin köməyi ilə uydurulmuş oğurluq cinayətinin əlamətlərinin, izlərin əmələgəlmə mexanizminin müəyyən edilməsi və onların ilkin tədqiqi məqsədilə hadisə yerinin ümumi səhnəsinin yenidən bərpa edilməsi mümkün olur. Eyni zamanda bu sistem məlumatları rəqəmsal şəkildə saxlamaqla müstəntiqə törədilmiş talama cinayəti ilə bağlı ən xırda detalların təhlilinə və əldə olunan sübutları qiymətləndirmək üçün virtual cinayət hadisəsini təkrar-təkrar müşayiət etməyə əlverişli şərait yaradır.

Bundan əlavə, müasir dövrdə istintaq təcrübəsində kütlələrdən (gips, silikon və s.) istifadə etmədən səthi ayaqqabı izlərinin götürülməsi üçün işləmə mexanizmi skan etməyə əsaslanan dəstlərdən geniş istifadə edilir. Oğurluq cinayətləri üzrə hadisə yerində qalan insan ayaq izlərinin asanlıqla qeyd edilib götürülməsində belə innovativ dəstlər effektivliyi ilə səciyyəlidir.

Hərbçilərin uzun illərdir istifadə etdiyi *pilotsuz uçuş aparatları və ya dronlar* hüquq mühafizə orqanlarında daha çox istifadə olunur. Artıq Avropa dövlətlərində dəlilləri toplamaq üçün onlardan istifadə edilir. Dronlardan istifadə etməklə böyük ərazilərdə qaçıb gizlənən cinayətkarların izinə asanlıqla düşmək olar.

2021-ci ilin avqust ayına olan məlumata görə, ABŞ-da qeydiyyatdan keçmiş 880.000-dən çox dron vardır. Həmin dronların 40 faizindən çoxu kommersiya məqsədləri üçün qeydiyyata alınmışdır [4]. Müxtəlif növ cinayətlərin, o cümlədən talama cinayətləri də daxil olmaqla kriminalistlər dronlardan, SD kartlardan və mobil telefonlardan məlumatların toplanması və təhlili üçün metod və modellər hazırlayırlar.

Hazırda dünyanın bütün sivil dövlətləri informasiya texnologiyalarının və süni intellektin inkişafına, onun nailiyyətlərindən ictimai həyatın müxtəlif sahələrində istifadə olunmasına böyük diqqət yetirirlər. Eyni zamanda dünya dövlətlərinin hüquq mühafizə orqanları rəqəmsal məlumatların ən səmərəli və sürətli emalı üçün *süni intellektdən* getdikcə daha çox istifadə edirlər [5].

Cinayət işinin araşdırılması prosesində həqiqətin müəyyən edilməsi üzrə müstəntiqin fəaliyyəti çətin, həm də çoxşaxəlidir və bu zaman kriminalistik vasitə, üsul və metodlardan geniş istifadə olunur. D.V.Baxtyevin qeyd etdiyi kimi “Kriminalistika həmişə cinayətlərin müəyyən edilməsində və açılmasında faydalı olan potensial texnologiyalara yüksək həssaslıqla yanaşmışdır. Ona görə süni intellektdən istifadə məsələsi də onun üçün maraq doğurmalıdır” [6, s. 44-45]. Bununla belə, fikrimizcə, süni intellekt hər ikisini: texniki komponenti, eləcə də insan şüurunu təqlid etməyə imkan verən idrak fəaliyyətini özündə ehtiva edən texnologiyanın yeni səviyyəsini təmsil edir.

Bu sistem insan zəkasına aid, məsələn: düşünmə, öyrənmə və problemlərin həlli kimi kompüter funksiyalarının inkişaf istiqamətini təmsil edir. Başqa sözlə desək, süni intellekt insanlara xas olan qüsurlar olmadan, onun zehni fəaliyyət imkanlarının kompüter və informasiya texnologiyaları müstəvisinə köçürülməsidir.

Süni intellektə əsaslanan sistemlərin inkişafı və sonradan müstəntiqlərin, təhqiqatçıların, əməliyyatçıların peşəkar fəaliyyətində istifadəsi ilə bağlı bəzi çətinliklərə baxmayaraq, onlar müqayisəedilməz dərəcədə böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu sistemlərin köməyi ilə cinayət-prosessual fəaliyyətin optimallaşdırılması, araşdırma subyektlərinin iş yükünün azaldılması, istintaq səhvlərinin minimuma endirilməsi, cinayətlərin qarşısının alınması səviyyəsinin yüksəldilməsi kimi vəzifələr ardıcıl şəkildə həll olunur.

Fikrimizcə, süni intellekt sisteminin cinayət-prosessual təminatı aşağıdakı bir-biri ilə əlaqəli və bir-birini tamamlayan elementlərlə təmsil olunmalıdır; cinayətlərin açılması və araşdırılması subyektlərinin bu istiqamətdə peşə hazırlığı, onun cinayət-prosessual təminatı, onun elmi-tədqiqat təminatı, onun informasiya və texniki təminatı. Cinayət prosesi və kriminalistikanın gələcək uğurlu inkişaf perspektivini təmin edən amillərdən biri də məhz süni intellekt sistemləri ilə bağlı olacaqdır.

Cinayətin qarşısını almaq üçün süni intellektin tətbiqi problemini həll etmək üçün 2021-ci ilin martında Yaponiyanın “Fujitsu” kompaniyası Actlyzer adlı davranış analizi texnologiyasını hazırlamış və BMT-nin Cinayətin Qarşısının alınması və Cinayət Ədliyyəsi Konqresində (Kyoto Konqresi) təqdim etmişdir.

Bu texnologiya cinayətin qarşısının alınması və videomüşahidə, oğurluq zamanı müxtəlif qıfıl, kilidlərin açılması və sındırılması hallarının, bank sis-

temində dələduzluq, oğurluq və digər cinayət əməlləri ilə bağlı digər hərəkətlərin müəyyən edilməsi üçün faydalı tədqiqatların aparılması qabiliyyətinə malikdir [7, s. 43].

Oğurluq cinayətlərində hadisə yerində cinayətkara məxsus izlər qalır. Hətta adi tük, stəkan üzərində qalmış dodaq izi, siqaret kötüyü üzərində qalmış ağız suyunun qalıqları belə DNT nümunəsi kimi şəxsin eyniləşdirilməsində istifadə oluna bilər. Müasir dövrdə genomikanın kompüterlə birlikdə istifadəsi təcrübəsi getdikcə daha çox yayılıb ki, bu da *şəxsin fotorobotunu bir DNT nümunəsi* əsasında hazırlanmasına imkan verir.

Elm və texnika inkişaf etdikcə kriminalistik fotoqrafiyanın da texniki-vəsitələri inkişaf edir və yenilənir. Belə ki, yeni yarandığı dövrdə fotosəkillərin əkslərinin alınmasında kimyəvi proseslərdən istifadə olunurdusa, müasir dövrdə *rəqəmsal fotoqrafiya* geniş şəkildə tətbiq edilir [8].

Rəqəmsal fotoqrafiya obyektlərin elə qeydiyyat üsuludur ki, burada əkslərin alınmasının fotokimyəvi prosesləri elektromaqnit proseslərlə əvəz olunur və materialların laboratoriyada emalına ehtiyac qalmır. Talama cinayətləri üzrə hadisə yerinə baxışın və digər istintaq hərəkətlərinin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsində rəqəmsal fotoqrafiyadan geniş istifadə olunur.

İmmunoxromatoqrafiya. İmmunoxromatoqrafiya ən faydalı üsullardan biridir və ləkələrdə bədən mayələrini aşkar etmək və onların mənşəyini müəyyən etmək üçün zolaq testlərindən istifadə edir. Buraya qan, həmçinin tüpürcək, sperma, sidik və insan orqanizminin digər ifrazatları aid ola bilər. Məhkəmə ekspertizasında immunoxromatoqrafiya testləri subyektlərin bədən mayələrində dərmanlar kimi maddələri aşkar edir. Hətta laboratoriyaya ehtiyac olmadan immunoxromatoqrafiya vasitəsilə tüpürcək nümunəsini qiymətləndirmək üçün smartfon əsaslı sensor hazırlanmışdır.

Bədən mayələri çox vaxt məhkəmə tibb mütəxəssisləri üçün əvəzolunmaz sübutdur. İmmunoxromatoqrafik zolaq testləri bioloji ləkələri araşdırmaq və mayenin mənşəyi haqqında qiymətli məlumatları əldə etmək imkanı verir. Ən son nəsil immunoxromatoqrafik zolaq testləri eyni vaxtda beşə qədər bədən mayəsini aşkar edə bilər. Bu, çoxsaylı testlərə ehtiyacı aradan qaldırır və alimlərə bir nümunə üzərində çoxlu testlər keçirməyə imkan verir. “Toxicologie Analytique et Clinique” jurnalında dərc olunan məqalə narkotik testlərində metamfetamin aşkar etmək üçün immunoxromatoqrafiyadan necə istifadə edildiyini araşdırır [9, s.18].

XX əsrin ortalarından sonlarına qədər *avtomatlaşdırılmış barmaq izi identifikasiya sistemlərinin* inkişafı identifikasiya prosesini sürətləndirdi. Bu sistem çərçivəsində skaner vasitəsilə şəxslərin qısa zaman ərzində “canlı” daktiloskopiyası həyata keçirilir və məlumatlar dərhal ADİS-ə ötürülür. ADİS barmaq izi qeydlərinin kompüter məlumat bazasından ibarət biometrik həllidir. Məlum və ya naməlum şəxsin əl-barmaq izlərini müəyyən etmək üçün onları axtarmağa və müqayisə etməyə qadirdir. Müasir ADİS-lər qısa zaman kəsiyində milyarddan çox barmaq izini axtara bilir. Mövcud alqoritmlər demək olar ki, 100 faiz dəqiqdir.

Azərbaycan Respublikasında da daktiloskopik məlumatların sistemləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması sahəsində bir çox tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Bu cür tədbirlərin hüquqi əsasını “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” 29 iyun 2018-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu və bu Qanunun tətbiqi ilə bağlı olan digər normativ hüquqi aktlar təşkil edir. Qanuna müvafiq olaraq məcburi və ya könüllü dövlət daktiloskopik qeydiyyatı aparılır və bunun əsasında müvafiq qeydiyyat kartotekası və daktiloskopik məlumat bankı yaradılır.

Daktiloskopik qeydiyyat kartotekası dövlət daktiloskopik qeydiyyatından keçirilmiş şəxslərə dair məlumatların qeydiyyat kartlarına, daktiloskopik məlumat bankı isə dövlət daktiloskopik qeydiyyatından keçirilmiş şəxslərə və ya naməlum meyitə dair tərtib olunmuş daktiloskopik xəritələrin elektron formatda məcmusuna əsasən formalaşdırılır.

Əvvəllər daktiloskopik qeydiyyat kartotekasının formalaşdırılması üçün daktiloskopik xəritələrin bir nüsxəsi müvafiq informasiya mərkəzinə göndərilir və barmaqların papilyar naxışlarının daktilodüsturları çıxarılaraq daktiloxəritəyə yazılırdı. Buna uyğun olaraq daktiloxəritələr sistemləşdirilirdi. Lakin kompüter texnologiyalarının inkişafı və onların hüquq mühafizə orqanlarının cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsinə uğurlu tətbiqi nəticəsində hal-hazırda əməliyyat-sorğu uçotlarının aktuallığı, cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınmasında mühüm əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, onların avtomatlaşdırılması sahəsində mühüm tədbirlər görülmüş və ən müasir üsullardan, elmi-texniki vasitələrdən və kompüter-proqram təminatından istifadə olunaraq bu sahədə qüvvədə olan qanunvericilik aktlarının tələbinə uyğun avtomatlaşdırılmış qeydiyyat sistemləri (ADİS - Avtomatlaşdırılmış Daktiloskopik İdentifikasiya Sistemi) – məlumat bankları yaradılmışdır.

Hadisə yerində çox zaman cinayətkarın barmaq izinin qalması hallarının müşahidə edildiyini nəzərə alaraq oğurluq cinayətlərinin istinaqında ADİS-in rolunu əvəzsiz hesab etmək olar.

Cinayətlərin istintaqı zamanı istifadə olunan ən son texnoloji irəliləyişlərdən biri **üztanıma proqramıdır**. Üztanıma texnologiyası videokadrlar və ya rəqəmsal şəkillərdəki insan sifətlərini üzlərin verilənlər bazasına uyğunlaşdırmağa qadirdir. Bu texnologiya gözün tor qişası və barmaq izi skanları kimi digər texnologiyalardan daha rahat olan sürətli və səmərəli yoxlama sistemi kimi çıxış edir. Artıq insanın üzünün 2D təsvirlərini 3D modellərə çevirən proqramlar mövcuddur və bu çevrilmənin sürəti saniyələrdə baş verir. Eyni zamanda bir insanın eynək taxması və ya üz düzəltməsi heç də fərq etmir və bu tanınma alqoritminə mane olmayacaq. Kifayət qədər güclü bir kompüterdə bir fotosəkil milyonlarla üzə uyğunlaşdırıla bilər.

Odoroloji metodlar da tərəfimizdən innovativ metodlara daxil edilmişdir. Çünki respublikamızda bu sahənin yeni formalaşmaqda olduğunu müşahidə edirik. Odorologiya latınca “odor” – iy (iyi hiss edirəm) və yunanca “logos” – təlim, elm sözlərinin birləşməsindən əmələ gələn iylər haqqında təlim, elm mənasını verir. İy izlərinin götürülməsi və tədqiqi vasitələrindən asılı olaraq kriminalistik odorologiyanın 2 növü fərqləndirilir:

1. Kinoloji odorologiya. Kinoloji odorologiyada iybilmə analizatoru qismində xidməti-axtarış itlərinin iybilmə üzvü çıxış edir;

2. Instrumental (olfaktor) odorologiya. Olfaktor odorologiyada isə iybilmə analizatoru qismində xüsusi elmi-texniki vasitə və metodlardan istifadə edilir.

Innovativlik baxımdan bizi maraqlandıran olfaktor odorologiyadır. Oğurluq cinayətlərinin istintaqı zamanı hadisə yerində cinayətkarın adi pulqabısının qalması belə onun iy izinin müəyyənləşdirilməsi ilə eyniləşdirməyə imkan verir. Müasir dövrdə istintaq təcrübəsində məhkəmə-odoroloji ekspertizasını təyin etməklə iy daşıyan obyekt (paltar, silah və s.) üzərində olan iyin yoxlanılan şəxsə məxsus olmasını, obyekt üzərindəki iy izlərinin qadına və ya kişi-yə məxsusluğunu, onların konkret şəxsin ayaq, əl izləri ilə qoyulmasını, siqaret kötüklərinin üzərində olan iy izlərinin şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs tərəfindən qoyulmasını və s. bu kimi eyniləşdirmə və diaqnostik xarakterli sualların cavablandırılmasını mümkün edir. Oğurluğun yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya digər saxlanc yerlərinə daxil olmaqla törədilməsi

zamanı təqsirkar maneələri dəf etmək və göstərilən obyektlərdə yerləşən əmlakı ələ keçirərkən hadisə yerində saxlanmış ona məxsus iyi bu sahədə mövcud innovativ metodlarla tədqiq etmək mümkündür.

Nəhayət, innovativ metodlardan ikinci qrup təsnifata diqqət yetirsək, bu metodların tətbiqi həm elmi cəhətdən əsaslandırma problemi yaşayır, həm də hüquqi tənzipləmədə boşluqlarla müşayiət olunur. Bu qrup metodlar qeyri-ənənəvi və ya parakriminalistika adı altında birləşdirilmişdir.

Qeyri-ənənəvi metodlar dedikdə istintaq (məhkəmə) təcrübəsində yeni tətbiq olunan, bu istiqamətdə elmi tədqiqatlar aparılan və müəyyən müsbət nəticələr əldə edilməsinə baxmayaraq, onların səmərəliliyinə, məqsədyönlülüyinə, etibarlılığına şübhə ilə yanaşılan, lakin gələcəkdə özünü təsdiq edə biləcək üsullar başa düşülür. Bir sıra qeyri-ənənəvi metodlar müxtəlif elm sahələrində (psixologiya, tibb, biologiya, fizika və s.) geniş tətbiq edilən və özünü kifayət qədər doğruldan metodlardır ki, onlardan hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyətində də istifadə edilməsinin mühüm əhəmiyyəti danılmazdır. Belə qeyri-ənənəvi metodlara bioritmologiya, musiqi və qoxu fonunun tətbiqi ilə dindirmə və s. aid edilir [10, s. 47].

Bundan əlavə, cinayətlərin açılması və araşdırılmasında əhəmiyyət kəsb edən kriminalistik dermatoqrafika, kriminalistik bioskopiya, kriminalistik genoskopiya, kriminalistik kadavralogiya, kriminalistik portret (psixoloji portret) kimi yeni metod və təlim sahələrinin tətbiqi ilə bağlı müzakirələr hələ də davam etməkdədir.

Cinayətkarlığın artan səviyyəsi, cinayətin törədilməsi üçün cinayətkarlar tərəfindən yeni üsul və vasitələrdən istifadə edilməsi halları bilavasitə cinayətlərin aşkar edilməsi, açılması və araşdırılması fəaliyyətinin təkmilləşdirməsi üçün daha səmərəli yolların axtarılmasını zəruri edir.

Elmin və texnikanın dinamik inkişafı cinayətkarlığın da yeni metodlarla törədilməsinə şərait yaradır, bu da istintaqın metodlarının inkişaf etdirilməsini tələb edir. Formalaşan innovativ metod və texnologiyalar cinayətlərin istintaqının optimallaşdırılmasına və təkmilləşdirilməsinə xidmət edir. Lakin hər innovativ metodun tətbiqi heç də uğurlu nəticə verə bilməz. Fikrimizcə, bunun üçün həmin metodun validasiya şərtlərinə (təhlükəsizlik, qanunauyğunluq, elmi əsaslılıq, səmərəlilik və s.) cavab verməsinə zəruri diqqət yetirilməlidir .

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Агибалов В. Виртуальные следы в криминологии и уголовном процессе: монография. Москва: Юрлитинформ, 2012.
<https://search.rsl.ru/ru/record/01005369749>.
2. Raina P. A Privacy and Integrity Preserving Framework for Incorporating Intelligence in Digital Forensics, 2020.
<http://dspace.chitkarauniversity.edu.in/xmlui/handle/123456789/53>
3. Борисова К.С., Світличний В. А. Застосування цифрової криміналістики. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.(м. Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022, с. 83-84
4. Modern forensic science technologies (2023). <https://www.forensicscolleges.com/blog/resources/10-modern-forensic-science-technologies>
5. Tymoshenko Y.P., Kozachenko O.I., Kyslenko D.P., Horodetska M.S., Chubata M.V., Barhan S.S. Latest technologies in criminal investigation. <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1941/25805>.
6. Бахтеев Д.В. Искусственный интеллект в криминалистике: состояние и перспективы использования / Д.В. Бахтеев // Российское право: образование, практика, наука. — 2018. — № 2 (104). — С. 215
7. Fujitsu. Actlyzer™ – AI innovation unlocks behavioural analysis (Transforming AI behavior analysis accessibility), 2021.
<https://www.fujitsu.com/global/about/research/article/202008-actlyzer.html>
8. AFIS (Automated Fingerprint Identification System). <https://www.innovatrics.com/glossary/afis-automated-fingerprint-identification-system/>
9. Maryam Akhgari, Leila Bahmanabadi, Fariba Sardari Sardari Irvani, Farzaneh Jokar. Forensic laboratory validation of immunochromatography and gas chromatography/mass spectrometry methods for the detection of methamphetamine and amphetamine in postmortem urine specimens // Toxicologie Analytique et Clinique, 2021, Volume 33, Issue 2, p.115
10. İ.S.Abbasova, G.A.Rzayeva. Dindirmə zamanı parakriminalistikanın imkanlarından istifadənin prosessual və taktiki xüsusiyyətləri. Bakı: Təknur, 2016, 208 s.

XÜLASƏ

Talama cinayətlərinin araşdırılmasında bəzi innovativ metodların tətbiqinin xüsusiyyətləri

Müasir dövrdə innovativ kriminalistik texnologiyaların inkişaf prosesi ilə bağlı müvafiq texniki vasitələrin və metodların seçilməsi, onların kriminalistik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, eyni zamanda cinayətlərin açılması və araşdırılmasında tətbiqi zərurəti aktualıq təşkil edir. Məqalədə cinayətlərin açılması, araşdırılması və qarşısının alınması üçün kriminalistik əhəmiyyətə malik məlumatların əldə edilməsi məqsədilə rəqəmsal texnologiyaların inkişafına uyğun yeni üsul və metodların işlənilib hazırlanması və onlardan istifadə imkanları göstərilmişdir. Digər növ cinayətlərdə olduğu kimi vətəndaşların şəxsi əmlakının talanması ilə bağlı hüquqazidd əməllərin aşkar olunmasında və araşdırılmasında pilotsuz uçuş aparatlarından, 3D modelləşdirmədən, biodetektorlardan, avtomatlaşdırılmış barmaq izi sistemlərindən və s., eləcə də qeyri-ənənəvi metodlardan istifadə imkanları müəllif tərəfindən şərh edilmişdir.

РЕЗЮМЕ

Особенности применения некоторых инновационных методов при расследовании преступлений, связанных с хищением.

В настоящее время актуальным является выбор соответствующих технических средств и методов, связанных с процессом разработки инновационных криминалистических технологий, изучение их криминалистических особенностей, а также необходимость применения их для раскрытия и расследования преступлений. В статье показано развитие новых способов и методов в соответствии с развитием цифровых технологий и возможности их использования в целях получения информации, имеющей криминологическое значение для раскрытия, расследования и предотвращения преступлений. Как и в других видах преступлений, возможности использования дронов, 3D-моделирования, биодетекторов, автоматизированных дактилоскопических систем и т.п., а также нетрадиционных методов при выявлении и расследовании противоправных действий, связанных с хищением частной собственности граждан.

SUMMARY

Features of the use of some innovative methods in the investigation of crimes related to theft.

Currently, the selection of appropriate technical means and methods related to the process of developing innovative forensic technologies, the study of their forensic features, as well as the need to use them to solve and investigate crimes is relevant. The article shows the development of new methods and methods in accordance with the development of digital technologies and the possibility of their use in order to obtain information of criminological significance for the detection, investigation and prevention of crimes. As in other types of crimes, the possibility of using drones, 3D modeling, biodetectors, automated fingerprint systems, etc., as well as unconventional methods in identifying and investigating illegal actions related to the theft of private property of citizens.

Vüqar MANSUROV

*Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası rəisinin
birinci müavini, polis polkovniki*

TAMAH MOTİVİ İLƏ CİNAYƏT TÖRƏDƏNLƏRİN ŞƏXSİYYƏTLƏRİNİN TƏDQIQI MƏRHƏLƏLƏRİNİN BƏZİ KRİMİNOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: kriminoloji tədqiqat, cinayət törədənin şəxsiyyəti, tamah motivi, kriminoloji informasiya.

Ключевые слова: криминологическое исследование, личность преступника, корыстный мотив, криминологическая информация.

Keywords: criminological research, personality of the criminal, greed motive, criminal information.

Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin bioloji, sosial və psixoloji xüsusiyyətlərdən ibarət mürəkkəb məzmunu elmi araşdırmalarla yanaşı, eksperimental tədqiqatların həyata keçirilməsini zəruri edir. Kriminoloji eksperimentlər zamanı əldə edilmiş empirik məlumatların cinayət törədənin şəxsiyyətinin kriminogen keyfiyyətlərinin formalaşmasının və inkişafının qanunauyğunluqlarının müəyyən edilməsində əhəmiyyəti böyükdür. Ümumiyyətlə, kriminoloji biliklərin inkişafının əsas şərtlərindən biri də kriminoloji tədqiqatların aparılması və onların metodoloji bazasının zənginləşdirilməsidir.

Ölkəmizdə cinayət törədənin şəxsiyyəti ilə bağlı ilk kriminoloji tədqiqatlar sovetlər birliyi dövrünə təsadüf edir. 1926-cı ildə Bakıda cinayətkarlığı və cinayətkarın şəxsiyyətini öyrənən kriminoloji kabinet yaradılmışdı. Kriminoloji kabinetin əməkdaşları cəzaçəkmə müəssisələrində cinayət işlərini və cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərini araşdırırdılar. Cinayət törədənlərlə bağlı psixoloji və psixopatoloji eksperimentlər keçirərək kriminal davranışın səbəbiyyət kompleksi haqqında məlumat toplayırdılar [2, s. 48, 49]. Bu kabinetlərin üstün cəhətlərindən biri də müxtəlif sahələrdən olan mütəxəssislərin bir arada çalışması idi. Qeyd olunan hal əldə olunan kriminoloji informasiyanın tam və dolğun olmasına müsbət zəmin yaradırdı. Bakıdan başqa sovetlər birliyinin Moskva, Kiyev, Saratov, Odessa, Rostov və s. şəhərlərində yaradılan

kriminoloji kabinetlər vasitəsilə minlərlə məhkumun sosial, psixoloji və bioloji xüsusiyyətləri tədqiq edilirdi. Zəruri kriminoloji informasiyalar, əsasən, anketlər vasitəsilə toplanırdı. Məhkumlar tərəfindən doldurulan anketlərin məzmununa cinayət törədənin əvvəlki həyatı və bioloji xüsusiyyətlərlə bağlı məlumatları daxil idi. Anket vərəqi çoxlu sayda sualları əhatə edən 15 bölmədən ibarət idi. Həmin bölmələr inzibati xarakterli ümumi məlumatları, tibbi, antropoloji, morfoloji, psixiatrik, sinir sistemi və hiss orqanları ilə bağlı tədqiqatları əhatə edirdi. Əfsuslar olsun ki, 1930-1960-cı illərdə sovetlər birliyində kriminoloji tədqiqatların aparılmasına qadağa qoyuldu və cinayət törədənlərin şəxsiyyətləri ilə bağlı eksperimentlərin, həmçinin elmi-nəzəri tədqiqatların aparılmasında böyük bir fasilə yarandı [6, s.53-60].

Müasir dövrümüzdə cinayət törədənin şəxsiyyətinin yalnız kriminoloji kabinetlər vasitəsilə deyil, bu kabinetləri vahid mərkəzdə birləşdirən kriminoloji tədqiqatlar mərkəzinin (institutu) köməyi ilə daha sistemli tədqiqi zəruridir. Mərkəzləşdirilmiş formada aparılan kriminoloji tədqiqatların regional kriminoloji təhlillərin aparılmasında, həmçinin cinayətkarlığa qarşı mübarizədə ölkə səviyyəli strateji vəzifələrin həllində böyük rol ola bilər.

Hər bir elmi-nəzəri fikrin empirik tədqiqatlar vasitəsilə yoxlanılması mühümdür. Təbii ki, eksperimentlərə söykənən kriminoloji tədqiqatlar nəzəri müddəalara əsaslanmalıdır. Lakin sınaqdan keçmiş və dəqiq faktlara söykənən kriminoloji informasiya daha etibarlıdır.

[Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətləri haqqında kriminoloji informasiya da tədqiqatlar vasitəsilə eksperimentlərə məruz qalmaqla ziddiyyətli və mübahisəli məsələlər dəqiqləşdirilməlidir.] Bu səpkili eksperimental tədqiqatların üstünlükləri kimi göstərilə bilər:

– Nöqsanların müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması. Kriminoloji tədqiqatların köməyi ilə toplanmış informasiyalar yoxlanıldıqdan və sınaqlardan keçdikdən sonra özünü doğrultmuş kriminoloji informasiyalar seçilərək toplanır;

– Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətləri haqqında dəqiq və aydın təsəvvürün formalaşması. Toplanmış empirik məlumatlar (dəqiq informasiyalar) kriminal davranışın mexanizmi haqqında konkret fikir yürütməyə imkan verir;

– Kriminal davranışın profilaktikası tədbirlərinin əsas istiqamətləri müəyyən edilir;

– Tamah motivi ilə cinayət törədənin şəxsiyyətinin retrospektiv və perspektiv göstəricilərinin müqayisəli təhlili əsasında kriminogenlik səviyyəsi öyrənilir. Bu hal həmin şəxsin gələcəkdə cinayət törətməsi və ya islah olunması ilə bağlı sualların cavablandırılmasında və zəruri proqnozların verilməsində istifadə edilir;

– Cinayət törədənin şəxsiyyətinin tədqiqinin metodoloji bazası zənginləşir. Ayrı-ayrı eksperimentlər və tədqiqatlar zamanı kriminoloji tədqiqatların metodları da təkmilləşərək müasir tədqiqat metodlarının yaranmasına təkan verir;

– Kriminal davranışa təsir edən ayrı-ayrı halların, konkret həyati situasiyaların şəxsiyyətə təsir səviyyəsi müəyyən edilir. Maddi durumunda sıxıntısı olan və ya gərgin psixoloji durumda olan şəxslərin hamısı cinayət törətmir. Bu hallar hər bir insana fərqli təsir edə bilər. Kriminaloloji tədqiqatların əsas məqsədlərindən biri qeyd olunan əlaqə və münasibətlərin şəxslərdə kriminal qətiyyətin yaranmasına təsir imkanlarının miqyasını öyrənməkdir.

Kriminaloloji tədqiqatların üsul və metodları konkret əlaqə və münasibətlərin, mexanizmlərin hərtərəfli öyrənilməsini təmin etməlidir. Göstərilən hal kriminaloloji informasiyanın müqayisə edilməsi və analizinin effektivliyini artırır [5, s. 32-35].

F. Səməndərova görə, metodik üsullar tədqiqatın səviyyəsindən, həcmindən və vəzifəsindən asılı olaraq seçilir. O, kriminaloloji tədqiqatların hərəkətlərin icrasının ardıcılığına görə dörd mərhələdə həyata keçirildiyini göstərir [1, s.44-49]:

- proqramın və planın hazırlanması;
- informasiya toplama vasitələrinin müəyyən edilməsi və informasiyanın toplanması;
- toplanan informasiyaların işlənməsi və təhlili;
- tədqiqatın nəticələrinin ümumiləşdirilməsi və ondan istifadə edilməsi.

A.N.Pastuşenya isə hesab edir ki, cinayət törədənin şəxsiyyətinin öyrənilməsi ilə bağlı kriminaloloji tədqiqatların əsas hissəsi məqsədin müəyyən edilməsidir. Məqsədə uyğun olaraq problemlə suallar və tədqiqatın predmeti müəyyən edilir. Müəllifə görə, bu istiqamətdə aparılan kriminaloloji tədqiqatların əsas məqsədi cinayət törədən şəxsin kriminogen keyfiyyətlərinin proqnostik qiymətləndirilməsinə imkan verən ümumi və xüsusi səviyyədə kriminaloloji biliklərin əldə edilməsidir [4, s. 139-145].

Bu baxımdan tamah motivi ilə cinayət törədən şəxslərin öyrənilməsi ilə bağlı aparılan kriminoloji tədqiqatlar səviyyə baxımından iki qrupa bölünə bilər:

1) Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin ümumi kriminoloji tədqiqi. Bu halda xüsusi bir meyar götürülmür. Cinayət törədənlərin kriminogenliyinə təsir edən obyektiv və subyektiv hallar tədqiq edilərək kriminoloji rəy verilir;

2) Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin xüsusi kriminoloji tədqiqi. Qeyd olunan halda xüsusi bir meyar üzrə (yaş, cins, təhsil, vaxt, region və s.) kriminoloji tədqiqatlar aparılır. Lakin istənilən halda bu kriminoloji tədqiqatlar əsas məqsəddən birbaşa asılı olacaq.

V.N. Burlakov və N.M.Kropaçev kriminoloji tədqiqatları ardıcıl və bir-birini tamamlayan mütəşəkkil fəaliyyət kimi təqdim edirlər. Təşkilatçılığın, məqsədyönlülüynün və optimallığın mühümlüyünü qeyd edərək müəlliflər kriminoloji tədqiqatları müəyyən qədər fərqli mərhələlərə böldürlər:

- 1) hazırlıq mərhələsi;
- 2) tədqiqatın proqramının hazırlanması;
- 3) tədqiqatın empirik obyektlərinin müəyyən edilməsi;
- 4) tədqiqatın metodikasının işlənilib hazırlanması;
- 5) metodların sınaqdan keçirilməsi (pilotaj mərhələ);
- 6) ilkin informasiyanın toplanması;
- 7) toplanmış məlumatların kəmiyyət və loqistik baxımdan yoxlanılması;
- 8) tövsiyə və təkliflərin hazırlanması.

Onlar hesab edirlər ki, kriminoloji tədqiqatlar zamanı hazırlıq mərhələsinin xüsusi rolu vardır. Hazırlıq mərhələsində tədqiqat problemi düzgün seçilməli, problemin həllinə istiqamətlənən hipoteza formalaşdırılmalı, tədqiqatın obyekt və metodları müəyyən edilməli, əsas anlayışlar dəqiqləşdirilməli, təşkilati-texniki məsələlər həll edilməlidir.

Hazırlıq mərhələsindən sonra kriminoloji tədqiqatın proqramı tərtib olunmalıdır. Proqram tədqiqatın mütəşəkkilliyini, məqsədyönlülüynünü, etibarlılığını və sistemliliyini təmin edir. Proqram metodoloji və prosedur hissələrdən ibarət olur. Metodoloji hissədə ümumi problemin təsiri, işçi hipoteza, tədqiq olunan predmetin xarakteri əks olunur. Proqramın prosedur hissəsində tədqiqatın ümumi planı, tətbiq olunacaq konkret metodlar və s. göstərilir.

Kriminoloji tədqiqatların mərhələləri və metodikasını tədqiq edən V.V.Pankratov hesab edir ki, hipotezanın formalaşdırılması müstəqil mərhələ

kimi qəbul edilməlidir. O, hipotezani nəticələrin dinamikasının ümumiləşdirilməsi forması kimi təqdim edərək mürəkkəb və ziddiyyətli faktların çoxluğu zamanı istifadə olunmasının zəruriliyini əsaslandırmağa çalışırdı. V.V.Pankratovun mövqeyinə görə, hipotezanın elmi məzmununa malik olması sübut edilmiş müddəalara əsaslanması ilə bağlıdır. Kriminoloji tədqiqatların nəticələrinin uğurlu olması intuitiv və sistemsiz faktlara əsaslanması ilə yox, diqqətlə formaləşdirilmiş işçi hipotezadan birbaşa asılıdır [5, s.36-44].

Kriminoloji hipoteza tədqiqatın istiqamətindən və növündən asılı olaraq dəyişə bilər. Bu baxımdan kriminoloji tədqiqatların iki növü fərqləndirilir: nəzəri (elmi) və empirik (konkret) [3, s.52-58].

Nəzəri kriminoloji tədqiqat zamanı tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin məzmunu ilə bağlı problemlər daha geniş çərçivədə və digər elmlərdə olan anlayışlarla müqayisəli şəkildə araşdırılır. Ancaq bu araşdırmalar tədqiq olunan obyektin kriminoloji aspektləri açıqlanmaqla aparılır.

Empirik kriminoloji tədqiqatlar zamanı isə real faktlar öyrənilərək müəyyən həyati situasiya və kriminal davranış arasında qarşılıqlı əlaqə tədqiq edilir. Nəticədə tədqiq olunan hal və ya proseslərin real görüntüsü yaradılır.

Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin kriminoloji tədqiqi bir-birini tamamlayan mərhələli bir prosesdir. Qeyd olunanları ümumiləşdirərək hesab edirik ki, tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin kriminoloji tədqiqi mərhələləri göstərilən qaydada sistemləşdirilməlidir:

1. Dərketmə mərhələsi. Bu mərhələ kriminoloji metodların tətbiqinə qədər bütün prosesləri əhatə edir. Hazırlıq işlərinin aparılması, tədqiqat probleminin seçilməsi və kriminoloji hipotezanın hazırlanması, tədqiqatın proqramının hazırlanması və s. dərketmə mərhələsində həyata keçirilir.

2. Tədqiqat metodlarının tətbiqi mərhələsi. Qeyd olunan mərhələyə tədqiqatın hərəkətdə olan texniki hissəsi aid edilməlidir. Kriminoloji tədqiqat metodlarının sınaqdan keçirilməsi (pilotaj tədqiqat) və daha sonra birbaşa tətbiqi adı çəkilən mərhələnin məzmununa daxildir. Tədqiqat metodlarının tətbiqi mərhələsi ilə bağlı növbəti paraqrafda geniş araşdırma təqdim olunacaqdır.

3. Tədqiqat metodlarının tətbiqi vasitəsilə əldə olunmuş kriminoloji informasiyanın toplanması və təhlili. Bu mərhələ qısa olaraq **süzgəc** mərhələsi kimi adlandırıla bilər. Süzgəc mərhələsinin əsas təyinatı etibarlı və dəqiq kriminoloji informasiyanın toplanaraq sistemləşdirilməsidir. Kriminoloji

informasiyanın məzmununa dair əsas tələblərdən biri onun tamahlılığı və etibarlılığıdır. Müasir dövrün kriminoloji tədqiqatları kriminal davranışı kompleks biliklər sistemində öyrənir. Cinayətin özü sosial hadisə olduğu üçün bu səpkili yanaşma məqbul sayıla bilər. Müxtəlif elm sahələrinə aid olan (psixoloji, sosioloji və s.) biliklər cinayət törədənin şəxsiyyəti haqqında informasiyanın konkret görüntüsünün yaradılmasında iştirak edərək onun məzmununun tamlığını təmin edir.

İnformasiyanın əldə olunması mənbələri onun etibarlılığının göstəricilərindən biri sayıla bilər. Cinayət törədənin şəxsiyyəti haqqında rəsmi dövlət orqanlarından əldə olunan kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri yoxlanıldıqdan sonra qeydə alındığı üçün daha mötəbər sayılır.

4. Yekun mərhələ. Bu mərhələdə artıq fəaliyyətə yekun vurularaq **kriminoloji rəy** hazırlanır.

Kriminoloji tədqiqatların aparılmasının təmin edilməsi Kriminoloji Tədqiqatlar Mərkəzi (İnstitutu) vasitəsilə həyata keçirilməlidir. Müasir ictimai münasibətlərin dinamik inkişafı və dəyişkənliyi yeni cinayət növlərinin yaranmasını şərtləndirmişdir. Yaranmış şəraitdə ölkəmizdə cinayətkarlığın inkişaf qanunauyğunluqlarını, cinayət törədən şəxslərin kriminal davranış mexanizmlərini tədqiq edən və kriminogen duruma effektiv profilaktik təsirlərinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi üçün zəruri kriminoloji tövsiyələr hazırlayan Kriminoloji Tədqiqatlar Mərkəzinin (İnstitutunun) yaradılması labüddür. Bundan başqa, hüquq mühafizə orqanlarının mərkəzi aparatlarında cinayətkarlığın vəziyyətini və inkişaf meyillərini müntəzəm öyrənən kriminoloji bölmələrin yaradılması da məqsədəuyğundur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Səməndərov F.Y. “Kriminologiya”. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2018, 428 səh.
2. Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Криминология. Учебник. -5-е.изд., перераб. и доп. –М.: Норма: Инфра-М. Москва, 2015. - 800 с.
3. Омигов В.И. Криминологическое исследование преступности и личности преступника //Научный портал МВД России. № 4, 2008, с. 52-58.
4. Пастушеня А.Н. Криминогенная сущность личности преступника. Дис.д-ра психол.наук.-М.: РГБ, 2003 (Из фондов Российской Государственной библиотеки). Ст.509.

5. Понкратов В.В. Методология и методика криминологических исследований. М., «Юридическая литература», 1972. 136 с.
6. Титова Т.С., Сафун Ф.С. Изучения личности преступника и преступности (исторический экскурс) //Российский психиатрический журнал, 2017. № 1, с. 53-60.

XÜLASƏ

Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin tədqiqi mərhələlərinin bəzi kriminoloji problemləri

Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin bioloji, sosial və psixoloji xüsusiyyətlərdən ibarət mürəkkəb məzmunu elmi araşdırmalarla yanaşı, eksperimental tədqiqatların həyata keçirilməsini zəruri edir. Kriminoloji eksperimentlər zamanı əldə edilmiş empirik məlumatların cinayət törədənin şəxsiyyətinin kriminogen keyfiyyətlərinin formalaşmasının və inkişafının qanunauyğunluqlarının müəyyən edilməsində əhəmiyyəti böyükdür. Ümumiyyətlə, kriminoloji biliklərin inkişafının əsas şərtlərindən biri də kriminoloji tədqiqatların aparılması və onların metodoloji bazasının zənginləşdirilməsidir.

РЕЗЮМЕ

Некоторые криминологические проблемы этапов исследования личностей преступников по мотиву корысти

Сложное содержание личности преступников с мотивом корысти, состоящее из биологических, социальных и психологических особенностей, обуславливает необходимость проведения наряду с научными исследованиями экспериментальных исследований. Эмпирические данные, полученные в ходе криминологических экспериментов, имеют большое значение в определении закономерностей формирования и развития криминогенных качеств личности преступника. В целом одним из главных условий развития криминологических знаний является проведение криминологических исследований и обогащение их методологической базы.

SUMMARY

The identities of those who committed crimes with the motive of greed some criminological problems of research stages

The complex content of the personalities of criminals with the motive of greed, consisting of biological, social and psychological characteristics, necessitates the implementation of experimental studies along with scientific studies. Empirical data obtained during criminological experiments are of great importance in determining the regularities of the formation and development of the criminogenic qualities of the offender's personality. In general, one of the main conditions for the development of criminological knowledge is conducting criminological studies and enriching their methodological base.

Malik SƏLİMOV

*Azərbaycan Respublikası Dövlət
Təhlükəsizliyi Xidmətinin Heydər
Əliyev adına Akademiyasının baş müəllimi,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Nəzakət SƏLİMOVA

*Bakı Biznes Universitetinin
Humanitar fənlər kafedrasının müəllimi,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

**CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİNƏ CƏLB ETMƏ VƏ CƏZA TƏYİNİ
ZAMANI “MÜDDƏT”, “GÜN”, “AN“ VƏ S. ANLAYIŞLARININ
HÜQUQİ VƏ SOSIAL-PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ**

Açar sözlər: hökmün qanuni qüvvəyə mindiyi an, cinayət mühakimə icraatının həyata keçirildiyi an, cinayət mühakimə icraatı zamanı müddətlər, qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan

Ключевые слова: момент вступления приговора в законную силу, момент осуществления уголовного судопроизводства, сроки при осуществлении уголовного судопроизводства, возникновение сильного душевного волнения

Keywords: the moment the sentence comes into force, moment of criminal proceedings, deadlines for criminal proceedings, the occurrence of strong emotional disturbance

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət, cinayət-prosesual və digər qanunvericilikləri ilə müəyyən edilən qaydada cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və ona cəza təyini zamanı “müddət” “gün”, “an“, “qəflətən” və “dərhal” anlayışlarının hüquqi və sosial-psixoloji aspektlərinin mahiyyəti və məzmununun araşdırılması qanunun düzgün tətbiqi və cəzanın səmərəliliyinin təmin edilməsi baxımından vacib məsələlərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Bu nöqtəyi-nəzərdən “müddət”, “gün”, “an”, “qəflətən” və “dərhal” anlayışlarının cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə, cəza təyini və onun icrasına təsirinin hüquqi və sosial-psixoloji mexanizmlərinə üç aspektdən yanaşmaq olar. Cinayət, cinayət-prosessual və cəza-icra qanunvericiliyi normalarının tətbiqi zamanı bu anlayışların məzmun və mahiyyətinin ətraflı araşdırılmaqla cinayət törədən və buna görə cəzaya məruz qalan şəxsin sosial-psixoloji vəziyyətinin nəzərə alınmasının böyük elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının cinayət, cinayət-prosessual, cəza-icra və digər qanunvericiliklərində maddi və prosesual hüquq normalarının tətbiqi zamanı “müddət”, “gün”, “an”, “qəflətən” və “dərhal” anlayışlarından geniş istifadə olunur və bu zaman onların məzmun və mahiyyəti birmənalı şəkildə anlaşılır. Bu hal həmin hüquq normalarının vahid formada tətbiqi imkanlarını məhdudlaşdırmaqla yanaşı, onların hüquqi nəticələrini də eyni formada dərk etməyə və qiymətləndirməyə imkan vermir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 10.2-ci maddəsinə əsasən, ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilmə vaxtı, onun nəticələrinin baş verdiyi *andan* (*kursiv bizimdir M.S.,N.S.*) asılı olma-yaraq, cinayətin törədildiyi vaxt sayılır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 69.1-ci maddəsinə əsasən, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmənin, nəqliyyat vasitəsinin idarə etmə hüququndan məhrum etmənin, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırmanın, islah işlərinin, azadlığın məhdudlaşdırılmasının, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlamanın, azadlıqdan məhrum etmənin müddətləri aylarla və illərlə, ictimai işlərin müddəti isə saatlarla hesablanır. Həmin cəza növlərinin dəyişdirilməsi və ya toplanması, habelə cəzanın hesaba alınması zamanı müddətlər günlərlə hesablanıla bilər.

Cinayət Məcəlləsinin müddətlərin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə qaydasını nəzərdə tutan 75.2-ci maddəsində göstərilir ki, müddətlər, cinayətin törədildiyi gündən ittiham hökmünün qanuni qüvvəyə mindiyi *anadək* (*kursivlər bizimdir*) hesablanır. Həmin Məcəllənin 75.3-cü maddəsi isə belə bir prinsiplial müddəə nəzərdə tutur ki, cinayət törətmiş şəxs istintaqdan və ya məhkəmədən gizlənərsə, müddətin axımı dayanır və bu halda onun axımı həmin şəxs tutulduğu və ya könüllü gəlib təqsirini boynuna aldığı vaxtdan bərpa olunur.

Cinayət qanununun ananın yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürməsinə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən 121-ci maddəsi bu əmələ görə cinayət tərkibinin yaranmasını uşağın doğuş vaxtı və ya doğuşdan *dərhal* sonra qəsdən öldürülməsi faktı ilə əlaqələndirir. Bu cinayətin törədilməsi əksər hallarda təqsirləndirilən şəxsin sosial-psixoloji vəziyyəti və bunun məntiqi nəticəsi olaraq onun xaotik davranışı (uşağın nığahdan kənar doğulması, ananın doğulmuş uşağın saxlanması və təlim-tərbiyəsi üçün maddi imkanlarının olmaması, ailədə və cəmiyyətdə ona qarşı psixoloji basqıların olması və s.) ilə bağlı olmaqla doğuş prosesində və ya doğuşdan dərhal sonra mövcud fakta psixoloji reaksiyası fonunda kriminal xarakter alır və buna görə də qanunverici tərəfindən qəsdən adam öldürmənin yüngülləşdirici halı kimi qiymətləndirilir. Burada “dərhal” anlayışı hadisənin konkret olaraq hansı zaman kəsiyində (saniyələr və ya dəqiqələr ərzində) baş verməsini müəyyən etmək imkanlarını məhdudlaşdırır və bəzi hallarda onu tamamilə istisna edir.

CM-nin 122-ci maddəsi isə zərərçəkmiş şəxs tərəfindən edilən zorakılıq, ağır təhqir və ya sair qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlər (hərəkətsizlik) nəticəsində, habelə zərərçəkmiş şəxsin mütəmadi qanunsuz və ya əxlaqsız davranışı ilə əlaqədar yaranmış uzun sürən dözülməz psixi şərait nəticəsində *qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan (affekt)* vəziyyətində qəsdən adam öldürməni cinayət əməli kimi müəyyən edir.

Bu halda da cinayətin törədilməsi birmənalı olaraq təqsirləndirilən şəxsə qarşı edilən zorakılıq, ağır təhqir və ya sair qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlər (hərəkətsizlik) nəticəsində onun psixoloji vəziyyətinin pik həddə (affekt) gərginləşməsi ilə müşaiət olunan davranışı ilə bağlı olmaqla, qeyd olunan faktlara psixoloji reaksiyası fonunda baş verir və buna görə həmin əməl də qəsdən adam öldürmənin yüngülləşdirici halı kimi qiymətləndirilir. Burada da “qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan, yəni affekt” anlayışı hadisənin konkret olaraq hansı zaman kəsiyində (saniyələr və ya dəqiqələr ərzində) baş verməsini müəyyən etmək imkanlarını məhdudlaşdırır və bir sıra hallarda onu tamamilə istisna edir. Bəzi hallarda cinayət törədilərkən şəxsin psixoloji durumunu tədqiq etməklə bu vəziyyətin mövcud olub-olmamasını müəyyənləşdirmək üçün müvafiq rəy verməli olan ekspertin qeyri-peşəkar və ya qeyri-obyektiv olmaq ehtimallarını da nəzərə alsaq, maddi və prosesual hüquq normalarının düzgün tətbiqini təmin etmək mümkün olmur.

Göründüyü kimi, qanunverici cinayət məsuliyyətinin yaranması, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin hesablanması və digər cinayət-hüquqi

məsələlərin həlli qaydasını müəyyən edərkən, eyni və ya müxtəlif cinayət və cinayət-prosessual hüquq normalarında paralel şəkildə müxtəlif məna yükü daşıyan “müddət”, “il”, “ay”, “gün”, “saat”, “an”, “dərhal”, “qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyəti” və s. məhfumlardan istifadə etmişdir ki, bu da qanunun tətbiqi zamanı anlaşılmazlıq və qeyri-müəyyənlik yaradır.

Analoji hallar Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual qanunvericiliyində də müşahidə olunur. CPM-nin 202-ci maddəsinə əsasən, cinayət mühakimə icraatı zamanı bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş müddətlər saatlar, günlər, aylar və illərlə hesablanır. Bu zaman müddətlər hesablanarkən müddətin başladığı saat və gün hesaba alınmır. Qeyd olunan prosessual normanın tələbinə uyğun olaraq, cinayət mühakimə icraatı zamanı müddətlər günlərlə hesablanarkən müddət birinci gün gecə saat 12-də başlayır və müddətin sonuncu günü gecə saat 12-də qurtarır. Müddətlər aylarla və ya illərlə hesablandıqda müddət sonuncu ayın müvafiq günündə qurtarır, həmin ayda müvafiq tarix yoxdursa, müddət ayın sonuncu günü qurtarır. Müddətin qurtarması iş gününə düşmürsə, həmin gündən sonrakı birinci iş günü müddətin axırıncı günü sayılır. Göründüyü kimi qeyd olunan cinayət-prosessual hüquq norması hansı cinayət-prosessual hərəkətlərin nə vaxt edilməsini və prosessual qərarların hansı zaman kəsiyində qəbul edilməsini konkretləşdirərək qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırır ki, bu da həmin normanın onun tətbiqini asanlaşdırır.

Lakin bu ümumi anlayışlarla yanaşı cinayət-prosessual qanunvericiliyi “an”, “vaxt”, “dərhal” və sair bu kimi qeyri-müəyyən anlayışlardan da istifadə edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 4.1-ci maddəsində qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasında cinayət-prosessual hərəkətlərin aparılması, cinayət-prosessual qərarların qəbul və icra edilməsi həmin *anda* qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual qanunvericiliyinin müddəalarına uyğun həyata keçirilir.

CPM-nin 100.5-ci maddəsində göstərilir ki, zərərçəkmiş şəxs, mülki iddiaçının, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, habelə mülki cavabdehin cinayət-prosessual fəaliyyət qabiliyyəti cinayət prosesi üzrə icraat həyata keçirildiyi *an* üçün müəyyən edilir.

Həmin Məcəllənin 147.4-cü maddəsinə əsasən, barəsində tutulma tətbiq edilən şəxs azadlığının faktiki məhdudlaşdırıldığı vaxtdan tutulmuş hesab edilir. CPM-nin 162.3-cü maddəsinin tələbinə uyğun olaraq, bu Məcəllənin 162.1.1 və 162.1.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda həbsdə saxla-

nılan şəxs məhkəmə zalında *dərhal* həbsdən azad olunmalıdır. Həmin Məcələnin 162.3-cü maddəsi isə belə bir imperativ norma nəzərdə tutur ki, həbs qətimkan tədbirinin ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarının surəti alındıqda, şəxs həbs yerinin rəisi tərəfindən *dərhal* həbsdən azad edilir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı olmadan həbs yerinin rəisi müvafiq protokol tərtib etməklə 162.5-ci maddədə nəzərdə tutulmuş hallarda şəxsi həbsdən *dərhal* azad edir.

Ekspert rəyinin tərtib edilməsi və cinayət prosesi iştirakçılarına göndərilməsi qaydasını nəzərdə tutan CPM-nin 271.1-ci maddəsində göstərilir ki, ekspertiza təyin edilməsi haqqında müstətiqin qərarının ekspertə daxil olduğu və ya ekspertlə müdafiə tərəfi arasında müqavilənin bağlandığı vaxtdan 1 (bir) aydan gec olmayaraq ekspert zəruri tədqiqatlar aparır, yazılı rəy tərtib edir, onu öz imzası ilə təsdiq edir və *dərhal* ekspertizanı təyin etmiş şəxsə və ya müdafiə tərəfinə göndərir.

Cinayət, cinayət-prosessual və digər danunvericilik normalarının məzmununun müqayisəli təhlili belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, “il”, “ay”, “gün”, “saat”, “an”, “dərhal”, “qəflətən” və sair bu qəbildən olan anlayışlar bütövlükdə bu və ya digər dərəcədə “müddət” və ya “vaxt” anlayışları ilə əhatə olunca da, həmin ifadələrdəki qeyri-müəyyənlik hüquq normalarının vahid formada anlaşılması və düzgün tətbiqi imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır. Məsələn, “il”, “ay”, “gün”, “saat” anlayışları istər qanunvericilik səviyyəsində, istərsə də digər səviyyələrdə birmənalı olaraq başa düşüldüyü halda, “an”, “dərhal”, “qəflətən” və sair bu qəbildən olan anlayışların özündə hansı elementləri ehtiva etdiklərini dəqiq müəyyənləşdirmək bir sıra çətinliklər yaratmaqla yanaşı, mövcud hadisə və prosesləri adekvat hüquqi qiymətləndirməyə imkan vermir. Başqa sözlə desək, “an”, “dərhal”, “qəflətən” ifadələri mücərrəd xarakter daşdığından, qanunvericinin həmin məfhumların müddətin məhz hansı zaman kəsiyini özündə ehtiva etdiyini dəqiq göstərmə qiyindən, bu hal konkret hüquq normalarının dəqiq və düzgün tətbiqini istisna edir. Bu yanaşma bəzi hallarda özünü doğrultsa da (CPM-nin 147.4-cü maddəsinə əsasən, barəsində tutulma tətbiq edilən şəxs azadlığının faktiki məhdudlaşdırıldığı vaxtdan tutulmuş hesab edilir), əksər hallarda “an”, “dərhal”, “qəflətən” ifadələrinin hansı zaman kəsiyini (saniyə, dəqiqə, saat və s.) ehtiva etdiyini müəyyənləşdirmək mümkün olmur.

Düzdür, müasir dövrdə informasiya kommunikasiya texnologiyalarının cəmiyyətin, dövlətin və hər bir şəxsin həyatının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildiyi bir vaxtda baş vermiş hadisə və proseslərin, o cümlədən qəbul edilmiş qərarların anbaan, yəni saatına, dəqiqəsinə, hətta saniyəsinə qədər dəqiq qeydə alınması imkanlarının mövcud olduğu bir şəraitdə (məsələn, təhlükəsiz şəhər kameraları, müxtəlif təyinatlı radar qurğuları, kompyuter və digər elektron məlumat daşıyıcılarının hadisə və prosesləri yüksək dəqiqliklə fiksə etmək imkanlarının mövcudluğu və s.) qeyd olunan anlayışlar maddi və prosessual hüquq normalarının mahiyyət və məzmununu anlamağa imkan verməklə, onların düzgün tətbiqinə əlverişli şərait yaratsa da, bu hər zaman mümkün olmur.

Göstərilənləri nəzərə alaraq, yuxarıda qeyd olunan cinayət, cinayət-prosessual və digər qanunvericiliklərdə “il”, “ay”, “gün”, “saat”, “an”, “dərhal”, “qəflətən” və sair bu qəbildən olan anlayışların vahid formada tətbiqini təmin etmək məqsədi ilə həmin qanunlarda müvafiq dəyişikliklər edilməsi və ya həmin anlayışlara Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən şərh verilməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2021, 47 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, Bakı, 2022, 171 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası Bakı, 2016, 1335 s.
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, 2020, 810 s.
5. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası Bakı, 2016, 1335 s.
6. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya, 2-ci nəşri, Bakı 2002.
7. Səməndərov F.Y.. Cinayət hüququ, Ümumi hissə. 2007, 992 s.
8. Səlimov M.D. Azadlığı məhdudlaşdıran bəzi cəzaların tətbiqi problemləri. Bakı, 2011, 470 s.
9. Комментарий к Уголовному Кодексу Российской Федерации. Под ред. С.И. Никулина, М. 2001, 320 с

XÜLASƏ

Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə və cəza təyini zamanı “müddət”, “gün”, “an“ və s. anlayışlarının hüquqi və sosial-psixoloji aspektləri

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət, cinayət-prosessual və digər qanunvericilikləri ilə müəyyən edilən qaydada cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və ona cəza təyini zamanı “il”, “ay”, “gün”, “saat”, “an”, “dərhal” anlayışlarının hüquqi və sosial-psixoloji aspektlərinin mahiyyəti və məzmunu araşdırılmışdır.

Qeyd olunan qanunvericiliklərdə göstərilən anlayışların vahid formada tətbiqini təmin etmək məqsədi ilə həmin qanunlarda müvafiq dəyişikliklər edilməsi və ya bu anlayışlara Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi tərəfindən şərh verilməsi məqsədəuyğun hesab olunmuşdur.

АННОТАЦИЯ

Вовремя уголовного преследования и вынесения приговора – «продолжительность», «день», «момент» и т.п. правовые и социально-психологические аспекты их понимания

В статье рассматриваются юридические и социально-психологические аспекты понятий «год», «месяц», «день», «время», «момент», «внезапно» при привлечении лица к уголовной ответственности и применении ему наказания, в порядке предусмотренном уголовным и уголовно-процессуальным законодательством.

С целью единого применения указанных понятий предлагается внести соответствующие изменения в уголовное и уголовно-процессуальное законодательство или же чтобы были даны разъяснения этим понятиям Конституционным Судом Азербайджанской Республики.

SUMMARY

The time of criminal prosecution and sentencing is "duration", "day", "moment", etc. legal and socio-psychological aspects of their understanding

The article examines the legal and socio-psychological aspects of the concepts “year”, “month”, “day”, “time”, “moment”, “suddenly” when bringing a person to criminal responsibility and applying punishment to him in the manner prescribed by criminal law and criminal procedure legislation.

For the purpose of uniform application of these concepts, it is proposed to make appropriate changes to the criminal and criminal procedural legislation or that clarifications be given to these concepts by the Constitutional Court of the Azerbaijan Republic.

Fikrat ALİYEV

Forensic Investigations Department

UNRAVELING THE WEB: AN IN-DEPTH ANALYSIS OF COMPUTER CRIMES, MODERN TECHNIQUES, AND THE CRUCIAL ROLE OF COMPUTER FORENSICS

Açar sözlər: kibertəhlükəsizlik problemləri, sosial mühəndislik, kompüter məhkəmə ekspertizası, müdafiə texnologiyaları.

Ключевые слова: проблемы кибербезопасности, социальная инженерия, компьютерная криминалистика, оборонные технологии

Keywords: cybersecurity challenges, social engineering, computer forensics, defense technologies.

Introduction

The evolution of technology has ushered in an era of unprecedented connectivity and innovation, fundamentally transforming the landscape of crime. As technology has advanced, so too have the methods employed by criminals, creating new challenges for law enforcement, and necessitating a deeper understanding of the intricate relationship between technology and criminal activities.

The widespread adoption of digital platforms has given rise to new avenues for criminal activities, ranging from traditional offenses carried out online to novel cybercrimes. Criminals exploit the anonymity provided by the digital realm, making it imperative to comprehend the nuances of these virtual spaces. The interconnectedness of the global economy has facilitated the globalization of crime. Cybercriminals can operate across borders, making it challenging for law enforcement to track and apprehend offenders, emphasizing the need for international collaboration.

The evolution of technology has given birth to sophisticated cybercrime ecosystems where malicious actors collaborate to exploit vulnerabilities. Understanding these ecosystems is crucial for developing effective countermeasures against coordinated and complex cyber threats. Criminals leverage advanced technologies such as encryption, cryptocurrency, and dark web marketplaces to facilitate illegal activities.

The economic impact of technology on crime is substantial, with financial losses stemming from fraud, ransomware attacks, and intellectual property theft.

Understanding and combating computer crimes have become imperative in safeguarding individuals, businesses, and society at large from the multifaceted threats that emerge from the digital landscape. Several compelling reasons underscore the urgency of addressing computer crimes: Individuals entrust vast amounts of personal information to digital platforms, necessitating robust measures to protect privacy. Awareness and counteraction against computer crimes are essential for preserving individual privacy rights and preventing unauthorized access to sensitive data.

Computer crimes pose a significant threat to economic stability by targeting financial systems, businesses, and critical infrastructure. Understanding these threats is crucial for implementing measures that safeguard economic assets and prevent disruption to financial ecosystems.

Computer crimes extend beyond individual and corporate interests, encompassing national security concerns. Proactive efforts are required to thwart cyber threats that have the potential to compromise critical infrastructure and sensitive government systems. Continued technological innovation requires a parallel focus on cybersecurity to protect intellectual property and prevent technological disruptions. The necessity of understanding and combating computer crimes is evident in the pursuit of a secure environment conducive to ongoing technological advancements.

Awareness and counteraction against computer crimes contribute to the resilience of individuals and businesses. Building a cyber-resilient culture involves understanding potential threats and adopting proactive cybersecurity measures.

The evolving nature of computer crimes necessitates the development of legal frameworks and ethical guidelines. Striking a balance between effective law enforcement and safeguarding individual rights underscores the importance of comprehensive understanding and ethical considerations [1].

Objectives

The dynamic landscape of computer crimes demands a comprehensive analysis to understand the evolving nature of cyber threats. This multifaceted examination involves evaluating the modern techniques and trends employed by cybercriminals, investigating the pivotal role played by computer forensics

in responding to incidents, and assessing the effectiveness of countermeasures aimed at mitigating the impact of computer crimes. **a. Analyzing the Landscape of Computer Crimes: Diverse Threat Landscape:** The spectrum of computer crimes encompasses a wide range of malicious activities, including but not limited to hacking, identity theft, financial fraud, and cyberespionage. **Motivations Behind Computer Crimes:** Understanding the motivations driving cybercriminals is crucial, as motives can range from financial gain and industrial espionage to activism and cyberterrorism. **Targets and Vulnerabilities:** Analyzing the types of targets and vulnerabilities exploited by cybercriminals provides insights into the potential impact and scope of various attacks. **b. Evaluating Modern Techniques and Trends: Malware as a Service (Maas):** The emergence of Maas represents a paradigm shift, where cybercriminals can lease or purchase sophisticated malware, increasing the scalability and efficiency of their operations. **Ransomware as a Service (RaaS):** The rise of RaaS has transformed ransomware attacks into a lucrative business model, allowing even non-technical actors to execute ransomware campaigns with relative ease [3]. **Social Engineering Techniques:** Modern cybercriminals increasingly rely on social engineering to manipulate individuals into divulging sensitive information, emphasizing the need for awareness and education [4]. **c. Investigating the Pivotal Role of Computer Forensics: Digital Evidence Collection:** Computer forensics plays a pivotal role in the identification, preservation, and collection of digital evidence essential for investigating and prosecuting cybercrimes. **Forensic Analysis Methodologies:** The application of forensic analysis methodologies, including timeline analysis, network forensics, and memory analysis, aids in reconstructing the sequence of events during a cyber incident. **Challenges in Digital Forensics:** The field faces challenges such as encryption, anonymization, and jurisdictional complexities, necessitating ongoing advancements and collaboration to overcome these obstacles. **d. Assessing Countermeasures Against Computer Crimes: Legal Frameworks:** Effective countermeasures include the development and enforcement of robust legal frameworks at national and international levels, outlining the consequences for engaging in cybercriminal activities. **Technological Solutions:** Advanced threat detection systems, artificial intelligence, and machine learning technologies contribute to proactive defense mechanisms against evolving cyber threats. **Education and Train-**

ing: Building a skilled workforce equipped with expertise in computer forensics and cybersecurity is essential to enhance the resilience of organizations and individuals.

Digital Crimes inlining Digital crimes, characterized by their occurrence in the digital realm, possess distinctive criminalistic features that shape the nature of investigations and responses. Understanding these characteristics is crucial for law enforcement, cybersecurity professionals, and policymakers. The criminalistic characteristics of digital crimes include: **1. Digital Evidence and Forensic Traces:** Digital crimes leave behind forensic traces, including log files, metadata, and artifacts. Analyzing these traces is fundamental for reconstructing the crime and establishing the perpetrator's actions [5]. **Volatility:** Digital evidence is often volatile and susceptible to alteration or deletion. Prompt and meticulous preservation is essential to maintain the integrity of the evidence. **2. Anonymity and Pseudonymity:** Digital Identities: Perpetrators frequently exploit the anonymity and pseudonymity afforded by the digital realm. Unmasking these identities poses a challenge, requiring sophisticated investigative techniques. **3. Global Reach: Borderless Nature:** Digital crimes transcend geographical boundaries, creating jurisdictional complexities. International collaboration is essential to effectively combat crimes that span multiple regions. **4. Automation and Scale: Automated Techniques:** Perpetrators often utilize automated tools, scripts, or malware to execute large-scale attacks. Automation enhances the efficiency of attacks and allows for widespread impact. **Mass Impact:** Digital crimes can affect a multitude of individuals or organizations simultaneously, leading to significant and rapid dissemination of threats. **5. Rapid Evolution: Dynamic Tactics:** Cybercriminals adapt swiftly to countermeasures and technological advancements. The dynamic nature of digital crimes necessitates continuous evolution in investigative and preventive strategies. **6. Heterogeneity of Offenses: Diverse Offenses:** Digital crimes encompass a diverse range of offenses, including hacking, identity theft, online fraud, ransomware attacks, and more. Each offense requires tailored investigative approaches. **7. Encryption Challenges: Secure Communication:** Perpetrators may employ encryption methods to secure their communications. Decrypting such information poses challenges, adding complexity to investigations. **8. Insider Threats: Insider Misuse:** Digital crimes may involve insiders with access to sensitive information. Detecting and mit-

igating insider threats demand robust monitoring and analysis of internal activities. **9. Social Engineering:** Manipulation Techniques: Cybercriminals frequently employ social engineering to deceive individuals into revealing sensitive information or performing actions that aid the criminal's objectives. **10. Virtual Currency Transactions:** Cryptocurrency Usage: Criminals often leverage cryptocurrencies for transactions, enhancing anonymity. Tracking and analyzing cryptocurrency transactions become pivotal for investigators. **11. Time Sensitivity:** Swift Response: Digital crime investigations require prompt responses due to the ephemeral nature of digital evidence and the speed at which cyber threats propagate. **12. Complexity of Technology:** Advanced Techniques: Digital crimes involve sophisticated technologies, necessitating investigators to possess in-depth technical knowledge to comprehend intricate attack methods. **13. Interconnectedness:** System Interplay: Digital crimes exploit the interconnected nature of digital systems. Understanding the interplay between different components is vital for a comprehensive understanding of the attack.

The Pivotal Role of Computer Forensics in Cybercrime Investigations:

The primary objective of computer forensics is to identify, collect, and preserve digital evidence related to cybercrime. This includes data stored on computer systems, networks, and digital devices. Computer forensics plays a crucial role in incident response, helping investigators understand the scope, nature, and timeline of a cybercrime. Rapid and effective response is essential to mitigate ongoing threats [2]. Establishing the identity of cybercriminals and attributing malicious activities to specific individuals or groups are key objectives. This involves tracing digital footprints and connecting the dots in the cyber realm. Computer forensics aims to ensure that the collected evidence is legally admissible in court. This involves maintaining a chain of custody, following proper procedures, and documenting every step of the forensic process. Computer forensics helps in the recovery of compromised systems by identifying the extent of the compromise, analyzing the attack vectors, and implementing remediation measures. Beyond individual investigations, computer forensics contributes to the gathering of intelligence on cyber threats. This information aids in understanding trends, tactics, techniques, and procedures employed by cybercriminals.

Guiding Principles in Computer Forensics: Forensic Soundness: Computer forensics must adhere to principles of forensic soundness, ensuring that the methods used for evidence collection, analysis, and preservation maintain the integrity of the digital evidence. **Chain of Custody:** Maintaining a clear and documented chain of custody is essential. It establishes the chronological history of the evidence, from the moment of discovery to its presentation in court, ensuring its admissibility. **Volatility Awareness:** Computer forensics professionals are mindful of the volatile nature of digital evidence. They prioritize capturing volatile data promptly to prevent loss or alteration, considering the ephemeral nature of digital artifacts. **Documentation and Reporting:** Thorough documentation is a fundamental principle. Forensic professionals must document their processes, findings, and methodologies. The creation of comprehensive reports aids in conveying complex technical information to non-technical stakeholders, including legal professionals. **Privacy Considerations:** Upholding privacy rights is crucial in computer forensics. Investigators must strike a balance between collecting necessary evidence and respecting individual privacy, ensuring that their actions adhere to legal and ethical standards. **Continual Education and Adaptation:** The field of computer forensics is dynamic, with evolving technologies and tactics employed by cybercriminals. Forensic professionals must engage in continual education to stay abreast of the latest developments and adapt their methodologies accordingly. **Collaboration and Information Sharing:** Computer forensics often involves collaboration between different entities, including law enforcement, private sector organizations, and international partners. Effective information sharing enhances the collective ability to combat cybercrime. **Ethical Conduct:** Adhering to a strict code of ethics is fundamental in computer forensics. Professionals must conduct themselves with integrity, impartiality, and transparency, ensuring that their actions align with legal and ethical standards.

Conclusion

In conclusion, the pivotal role of computer forensics in cybercrime investigations revolves around achieving objectives such as evidence identification, incident response, attribution, legal admissibility, system recovery, and intelligence gathering. Guided by principles of forensic soundness, chain of custody, volatility awareness, documentation, privacy considerations, contin-

ual education, collaboration, and ethical conduct, computer forensics professionals contribute significantly to the fight against cybercrime while upholding legal and ethical standards.

Literature:

1. Chuck Easttom . Computer Crime, Investigation, and the Law. Cengage Learning PTR. 2010. P 35-45
2. Jason Luttgens, Matthew Pepe, Kevin Mandia. Incident Response & Computer Forensics. 2014. P 50-57
3. Allan Liska, Timothy Gallo. Ransomware: Defending Against Digital Extortion. 2016, P 75-79
4. Christopher Hadnagy. Social Engineering: The Art of Human Hacking. Wiley, 2010. Page References: P 30-34
5. Eoghan Casey. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet. Academic Press,1999. P 73-81

XÜLASƏ

İnternet Problemlərinin Həlli: Kompüter Cinayətlərinin Dərin Təhlili, Müasir Texnikalar və Kompüter Ekspertizasının Kritik Rolu

Müasir cəmiyyətdə texnoloji yeniliklərin geniş tətbiqi kompüter cinayətlərinin artmasına və kibertəhlükəsizlik sahəsində əhəmiyyətli çətinliklərin yaranmasına səbəb olur. Kibercinayətkarlıq sahəsində RaaS və MaaS kimi abunəlik əsasında zərərverici proqram təminatı xidmətləri, maliyyə və bank cinayətləri, sosial mühəndislik və s. müasir kompüter cinayəti üsullarının hərtərəfli araşdırılmasını əhatə edir. Bu təhdidlərin müəyyən edilməsi, təhlili və aradan qaldırılmasında kompüter kriminalistikasının mühüm rolu diqqət mərkəzindədir. Yekunda kompüter cinayətlərinə qarşı davamlı mübarizədə istifadə olunan ən son strategiyaların və texnologiyaların qiymətləndirilməsi təsnifləndirilir.

АННОТАЦИЯ

Распутывание Интернета: углубленный анализ компьютерных преступлений, современных методов и решающей роли компьютерной криминалистики

Широкое использование технологий в современном обществе привело к росту компьютерных преступлений, создав серьезные проблемы для цифровой криминалистики и кибербезопасности который предполагает тщательное изучение современных методов компьютерных преступлений, таких как вредоносное ПО, программы-вымогатели, банковские преступления и социальная инженерия. Важнейшая роль компьютерной криминалистики в выявлении, анализе и устранении этих угроз находится в центре внимания. Исследование завершается оценкой новейших стратегий и технологий, используемых в постоянной борьбе с компьютерными преступлениями.

SUMMARY

Unraveling the Web: An In-Depth Analysis of Computer Crimes, Modern Techniques, and the Crucial Role of Computer Forensics

The widespread use of technology in modern society has led to an increase in computer crimes, creating significant challenges for cybersecurity. This involves a thorough examination of contemporary computer crime techniques such as malware, ransomware, bank crimes, and social engineering. The crucial role of computer forensics in identifying, analyzing, and addressing these threats is a central focus. The exploration concludes with an evaluation of the latest strategies and technologies used in the continuous fight against computer crimes.

Səyyad AĞAYEV

Azərbaycan Respublikası DİN-in

Polis Akademiyasının "Cinayət prosesi"

kafedrasının rəisi, polis polkovniki,

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏRİN DİNDİRİLMƏSİNİN PROSESSUAL VƏ TAKTİKİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər, dindirmə istintaq hərəkəti, taktiki üsul və qaydalar, dindirməyə hazırlıq hərəkətləri

Ключевые слова: несовершеннолетние, допрос, следственные действия, тактические приемы и правила, подготовительные действия к допросу

Key words: minors, interrogation investigative action, tactical methods and rules, preparatory actions for interrogation

Cinayət prosesində dindirmənin düzgün həyata keçirilməsi çox vaxt cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən dindirmə prosesində cinayət-prosessual qanunvericiliyin müddəalarına düzgün riayət edilməsi və taktiki üsulların daha dəqiq seçilməsindən asılı olur.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət işlərinin araşdırılmasında dindirmə istintaq hərəkəti xüsusilə fərqlənir. Bu fərq ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 226.3, 228, 231, 233 və 432-ci maddələrinin müddəalarından irəli gəlir. Cinayət-prosessual qanunvericiliyə əsasən cinayət prosesində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin iştirakından asılı olaraq dindirməni aşağıdakı kateqoriyalar üzrə fərdiləşdirmək olar:

1. yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli şəxsin dindirilməsi;
2. yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi;
3. yetkinlik yaşına çatmayan zərər çəkmiş şəxsin dindirilməsi;
4. yetkinlik yaşına çatmayan şahidin dindirilməsi [1, s.271, 278, 231, 438].

Cinayət-prosessual qanunvericilik yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin yaş həddini, psixoloji xüsusiyyətlərini, kifayət qədər həyat təcrübəsinin olmasını, etdiyi əməllərin mahiyyətini və nəticəsini dərk etmək qabiliyyətinin zəif olmasını nəzərə alaraq ibtidai araşdırmanı həyata keçirən orqanlardan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin işləri üzrə həyata keçirilən istintaq hərəkət-

lərinə xüsusi yanaşma tələb edir. Məhz bu baxımdan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsində müəllimin, onların qanuni nümayəndəsinin, zəruri hallarda həkimin iştirakı təmin olunmalıdır.

Hüquq ədəbiyyatında yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin hüquq və qanuni mənafələrinin qorunmasının təminat üsulları haqqında müəyyən fikirlər mövcuddur. E.B.Melnikovanın fikrincə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin qanuni nümayəndəsinin prosesdə iştirakı yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin hüquq və qanuni mənafələrinin təminatı kimi iki əsas cəhəti özündə ehtiva edir:

1) yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin tam fəaliyyət qabiliyyətinə malik olmaması;

2) qanuni nümayəndələrin (valideynlər, övladlığa götürənlər, qəyyum və himayəçilər) yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin tərbiyəsinə və davranışına görə məsuliyyət daşması [4, s.11] .

Müəllifin fikirləri ilə razılaşaraq əlavə edirik ki, cinayət prosesini həyata keçirən orqan işin hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması baxımından qanuni nümayəndəni prosesə dəvət etmədən öncə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin onlara olan münasibəti, yaş həddini və yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 100.4-cü maddəsinə görə, 14 yaşdan 18 yaşadək olan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslər məhdud fəaliyyət qabiliyyətli şəxslər hesab olunurlar. Həmin şəxslərin cinayət prosesinin iştirakçıları qismində öz hüquqlarını müstəqil həyata keçirmək imkanları CPM-lə nəzərdə tutulmuş hallarda onların qanuni nümayəndələrinin razılığı ilə məhdudlaşdırılır [1, s.147].

Bunlardan əlavə, AR CPM-in 100.11-ci maddəsi müəyyən edir ki, cinayət prosesinin məhdud fəaliyyət qabiliyyətli iştirakçısı (yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər) qanuni nümayəndəsinin razılığı olmadan aşağıdakıları edə bilməz:

1. barəsində cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş hərəkətin edilməsinə dair şikayətdən imtina etmək;
2. zərərçəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslə barışmaq;
3. ona qarşı verilmiş mülki iddianı qəbul etmək;
4. ona qarşı verilmiş mülki iddiadan imtina etmək;
5. öz qanuni mənafeyinin müdafiəsi üçün verilmiş şikayətdən imtina etmək.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, AR CPM-in 101.7-ci maddəsi ilə məhdud fəaliyyət qabiliyyətli şəxsin qanuni nümayəndəsi əlavə bir sıra prosesual təminatlara malikdir [1, s.151].

AR CPM-in 432.5-ci maddəsi ilə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsi zamanı onların hüquq və qanuni mənafeələrinin qorunmasının digər bir vasitəsi kimi müəllim və ya psixoloqun iştirakının təmin edilməsini göstərmək olar [1, s.438].

Cinayət-prosessual qanunvericilikdə müəllimin prosesual statusu dəqiq müəyyən edilməmişdir. Qanunvericilikdə kimin müəllim qismində cəlb edilməsi dəqiq göstərilmir. İstintaq təcrübəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsləri tanıyan müəllimlər dəvət olunur.

Fikrimizcə, kimin müəllim qismində prosesdə iştirak etməsi qanunvericilikdə dəqiq göstərilməli, bununla yanaşı müəllimin pedaqoji ixtisasa yiyələnməsini bildirən diploma malik olmasının vacibliyi normada öz əksini tapmalıdır. Yalnız pedaqoji ixtisasa malik olan müəllimlərin dindirmə prosesində səmimi ünsiyyət yaratması mümkündür. Bununla yanaşı, psixoloqun iştirak etməsi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərdə həyəcanı aradan qaldırmağa və qorxu hissənin itirilməsinə köməklik göstərmiş olar.

Hesab edirik ki, dindirmə prosesində müəllimin (psixoloqun) iştirakı daha məqsədəuyğundur. Belə ki, müəllim dindirmə prosesində müstəntiqlə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər arasında mənəvi-psixoloji kontaktın yaranmasına köməklik edir, uşaq və yeniyetmə şəxslərin psixologiyasını bilən mütəxəssis kimi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunmasında təminatçı rolunu oynayır.

Müstəntiqin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri ondan ibarətdir ki, dindirmə prosesində utancaqlığın və həyəcanın aradan qaldırılmasına nail olsun. Təbii ki, tamamilə başa düşüləndir ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs ola bilsin ki, ilk dəfə hüquq-mühafizə orqanları ilə üzləşir və bu zaman onda müstəntiqə və müəllimə qarşı qorxu və inamsızlıq hissələri yarana bilər.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi cinayət-prosessual qanunda müəllimin prosesual funksiyası göstərilməmişdir. Cinayət-prosessual hüquq nəzəriyyəsinə bir çox tədqiqatçılar hesab edirlər ki, müəllim dindirmə prosesində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə psixoloji kontaktın yaranmasına köməklik edən mütəxəssisdir və bu da həqiqətin müəyyən edilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

AR CPM-in 96.1-ci maddəsinə görə yetkinlik yaşına çatmamış zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, habelə şahidin dindirilməsində iştirak etmiş müəllim mütəxəssis hesab olunur [1, s.139].

AR CPM-in 228.3-cü maddəsinə əsasən müəllim müstəntiqin icazəsi ilə dindirmə prosesində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə onların şəxsiyyətinə dair və baş vermiş cinayət hadisəsi ilə bağlı düzünə və yanakı suallar verə bilər. Burada əsas məqsəd yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsinin hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılmasından ibarətdir. Dindirmə prosesində müəllimin müstəntiqə kömək etməsi onun xüsusi elmi biliklərə malik olması ilə kifayətlənmir, o həmçinin dindirilən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi yaxından tanıyır, onun xasiyyətinə bələddir və bu da müstəntiqə dindirmənin dəqiq predmetini müəyyən etməyə, dindirmənin taktiki üsullarını qurmağa kömək edir.

Cinayət-prosessual hüquq nəzəriyyəsində müəllimə alternativ olaraq dindirmədə psixoloqun iştirak etməsini irəli sürən alimlərə də rast gəlirik. Belə ki, E.B.Melnikova özünün tədqiqat işində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsində müəllimin əvəzinə psixoloqun iştirak etməsini daha zəruri hesab edir. Onun fikrincə, psixoloq mütəxəssis statusuna malik olmalı, müstəntiqin çağırışına gəlməli və müəyyən vəzifələr daşmalıdır [4, s.18].

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin yaş həddindən asılı olaraq dindirməyə həmin yaş həddinə təlim-tərbiyə verən müəllim dəvət edilməlidir. Məsələn, 5 - 7 yaşlarında olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsində müstəntiq məktəbəqədər təlim mərkəzindən tərbiyəçini dəvət etməlidir. Müstəntiq müəllimi dindirməyə dəvət etməmişdən öncə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslə həmin müəllimin münasibətini dəqiqləşdirməlidir. Dindirmə prosesində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslə müəllimin tanışlığı bəzi hallarda birincinin özünün rüsvay olması və qorxusundan istintaqa uydurma məlumatların verilməsinə səbəb ola bilər.

Digər prosesualist alim O.A. Maksimov hesab edir ki, ibtidai araşdırmada vəkil (müdafiəçi) yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin hüquq və qanuni mənafelərinin qorunmasında böyük rol oynayır. Müstəntiq yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsində şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin iradəsindən asılı olmayaraq müdafiəçinin iştirakını təmin etməlidir. Dindirmə-

də vəkil peşəkarlığından başqa yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli və təqsirləndirilən, şahid və zərərçəkmiş şəxslərin psixologiyasını bilməlidir [5, s.27]. Bu fikirlə razılaşıırıq.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsinin mürəkkəbliyi onunla əlaqədardır ki, bu istintaq hərəkətində hüquqi prosedurlarla yanaşı psixoloji taktiki üsullar düzgün seçilməlidir. Vəkil müstəntiqlə yanaşı dindirmə prosesində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin tam və düzün ifadə verməsi üçün psixoloji ab-havanı yaratmalıdır. Müdafiəçi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsində müstəntiq tərəfindən onlara edilən psixoloji təzyiqlərin qarşısını almalıdır. Təcrübədə bəzi hallarda dindirmə zamanı müstəntiq tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə yüksək tonla danışması, valideynlərini məsuliyyətə cəlb etməsi ilə hədələməsi və s. hallara rast gəlinir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsində müdafiəçi yuxarıda göstərilən halların qarşısının alınması üçün hüquqi tədbirlər görməlidir. Təsadüfi deyildir ki, cinayət-prosessual qanunvericilik yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin işləri üzrə müdafiəçinin iştirakını vacib sayır.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsində onların hüquq və qanuni mənafelərinin qorunmasının əsas təminatı kimi bu prosesdə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin qanuni nümayəndəsi ilə yanaşı müdafiəçinin iştirak etməsidir.

Araşdırdığımız məsələlərin mahiyyəti cinayət prosesində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsində cinayət təqibini həyata keçirən orqanlar tərəfindən bu şəxslərin hüquq və qanuni mənafelərinin qorunmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Hüquq ədəbiyyatında düzgün qeyd olunur ki, ibtidai araşdırma zamanı aparılan istintaq hərəkətlərindən olan dindirmə zamanı onun hüquqi, psixoloji və taktiki cəhətdən həyata keçirilməsindən asılı olaraq cinayət işi haqqında mötəbər sübutlar toplamaq olar.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsini həyata keçirən müstəntiq dindirmənin psixoloji sxemini çəkməli, prosesdə iştirak edən hər bir yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə prosesual funksiyasından asılı olaraq fərdi yanaşma metodu seçməlidir. Məlumdur ki, gündəlik iş prosesində müstəntiq cinayət törətmiş şəxslərin, zərərçəkmiş və şahidin dindirilməsində onların psixologiyasını öyrənir və təcrübi baxımdan püxtələşir.

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlirik ki, müstəntiq yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsindən öncə dindirmənin psixoloji, pedaqoji və

etik əsaslarını müəyyən etməlidir. Bununla yanaşı yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsinin effektiv alınması üçün dindirmənin planlaşdırılmasına, hazırlığı və həyata keçirilməsinə ciddi yanaşılmalıdır.

Bəzi müəlliflər tərəfindən belə fikir irəli sürülür ki, müstəntiq mübahisəli şəraitdə keçirilən dindirmədə təşəbbüsü ələ almaq üçün yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qanunvericilikdə nəzərdə tutulan məsuliyyəti yüngülləşdirən halları izah etməlidir. Dindirmə prosesində yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin yaşını və psixoloji vəziyyətini nəzərə alaraq, bu şəxslərin ifadələrində hadisəni şişirtmə hallarının olmasını və fantaziyaya meyilli olmasını nəzərə alaraq dindirmədə inandırma metodundan istifadə olunmalıdır. Belə hallarda psixoloji təsir göstərmə ilə psixoloji zor göstərməni ayırmaq lazımdır. Bir məqamı xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, AR CPM-in 125.2-ci maddəsinə görə, aldatma hərəkətləri tətbiq etməklə əldə edilmiş sübutların cinayət işi üzrə sübut kimi qəbul edilməsinə yol verilmir.

Milli hüquq ədəbiyyatına görə, dindirmənin rəsmi hissəsinə keçməmişdən əvvəl müstəntiq dindirilən şəxslə bilavasitə ünsiyyəti nəticəsində, sənuncunun xarici görkəmi, mənəviyyəti, mədəni səviyyəsi, nitqinin xüsusiyyətləri, mimikası, jestləri, müşahidə edilə bilən psixofizioloji reaksiya və vəziyyətləri, istintaqa kömək etmək istəyinin olub-olmaması və s. müəyyən etməlidir. Dindirilənin şəxsiyyətinin öyrənilməsi, müstəntiqə normal psixoloji ünsiyyət yaratmağa və daha rəasional dindirmə taktikası seçməyə əsas verir.

Kriminalistik araşdırmaların nəticələrinə görə **dindirməyə hazırlığın məzmununa aşağıdakı elementlər daxildir:**

- cinayət işinin materiallarının öyrənilməsi və yetkinlik yaşına çatmayanların dindirilməsinin predmetinin müəyyən edilməsi;
- yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyətinin öyrənilməsi;
- dindirmənin vaxtının, yerinin, müddətinin müəyyən edilməsi;
- dindirməyə cəlb ediləcək şəxslərin dairəsinin müəyyən edilməsi;
- dindirmənin planının tərtib edilməsi;
- dindirmənin texniki təminatının həyata keçirilməsi [2, s.662, 663].

Dindirmə zamanı otağa **kənar şəxslərin** daxil olması yolverilməzdir. Hətta otağın **ışıqlandırmasının da psixoloji təsiri** mövcuddur. Bu səbəbdən dindirmə otağı nə qaranlıq, nə də ki, kəskin işıqlı olmamalıdır. Bundan başqa

müstəntiqin geyiminin səliqəli olması (mülki geyimdə olması daha məqsədə-müvafiqdir), **duruş pozası** qarşı tərəfə təsir etdiyindən öncədən nəzərə alınmalıdır. Otaqda yetkinlik yaşına çatmayan şəxslə ilk təmas zamanı davamlı olaraq qeydiyyatın aparılması gərgin psixo-emosional mühit yaradır. Göstərilən səbəbdən zəruri qeydlər dindirmədən sonra aparılmalıdır.

Dindirmənin cinayət hadisəsindən sonra **tez bir zamanda aparılması zəruridir**. Yetkinlik yaşına çatmayanların hadisələr haqqında təsəvvürü epizodik xarakter daşdığından yaddan çıxma ehtimalı böyükdür. Təkrar dindirmənin 2-3 gündən sonra keçirilməsi məsləhət görülür.

Dindirmənin hansı müddət ərzində davam etməsi isə daha çox taktiki aspektlərlə bağlıdır. Kriminalist alimlərin mövqeyinə görə yetkinlik yaşına çatmayanların dindirilməsinin gün ərzində müddəti 7 yaşına qədər olan şəxslərlə fasiləsiz olaraq 30 dəqiqədən, fasilələrlə isə 1 saatdan, 7-14 yaşında olan şəxslərlə fasiləsiz 1 saatdan, fasilələrlə 2 saatdan, 14 yaşından yuxarı olan şəxslərlə fasiləsiz 2 saatdan, fasilələrlə 4 saatdan artıq davam etməməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsinin müddəti Rusiya Federasiyasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində qeyd olunsa da, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində bu müddət göstərilir.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsinin zamanı psixoloqun iştirakının hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı kifayət qədər aktual problemlər mövcuddur. Bunlardan biri Cinayət-Prosessual Məcəllədə **“Yetkinlik yaşına çatmayanların dindirilməsindən əvvəl psixoloji müsahibə”** adlı maddənin olması məqsəduyğundur. Yeri gəlmişkən belə təklifə digər hüquq ədəbiyyatlarında da rast gəlinir. Bu normanın məzmununda yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin dindirilməsindən əvvəl onun hüquq-mühafizə orqanlarının vəzifəli şəxsləri ilə ünsiyyətə hazırlanması, ona iş üçün əhəmiyyətli halları xatırlatmağa köməyin göstərilməsi, habelə şəxsin özünün psixoloji portretini müəyyən etmək məqsədilə psixoloqla konfidensial, layiqli və müsahibənin səmərəliliyini təmin edən şəraitdə görüşməsi imkanının olması və prosesual imkanlarını daha da genişləndirəcəkdir.

Dindirmə zamanı yetkinlik yaşına çatmayanlara verilən suallarda aşağıdakı tələblər gözlənilməlidir:

- sual verilən zaman yetkinlik yaşına çatmayanların mədəni və əqli inkişafı, təhsil səviyyəsi nəzərə alınmalıdır;
- verilən suallar aydın və konkret olmalıdır;

- suallar qapalı və yönəldici xarakter daşımamalıdır;

- suallar mürəkkəb vəziyyətləri əhatə edərsə bir neçə konkret hissələrə bölünməlidir;

- qeyri-müəyyən və mücərrəd cavablara əsaslanan suallar verilməməlidir.

Kriminalistik ədəbiyyatlarda müəllflər **konfliktli vəziyyətləri** aşağıdakı qaydada təsnif edirlər:

- ifadə verməkdən imtina edilməsi;
- bilə-bilə yalan informasiyanın verilməsi;
- cinayətə aid sübutların məhv edilməsi və ya zədələnməsi.

Cinayət hadisəsinin törədilməsinə görə yetkinlik yaşı tamam olmayan cinayət əməlinin törədilməsində şübhəli bilinən və ya təqsirləndirilən şəxslər özünü təqsirli saymadıqda, müstəntiq taktiki üsullarla yanaşı bu şəxslərə törətdiyi cinayət əməlinin ictimai təhlükəlilik dərəcəsini başa salmalı və bildirməlidir ki, istintaqa köməklik edərlərsə, bu hal məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınacaqdır. Bu halda iş üzrə toplanmış sübutlar məntiqi ardıcılıqla izah olunmalıdır.

U.N.Əhmədov və N.Y.Dutovun qənaətinə görə, təqsirini etiraf etməyən təqsirləndirilən şəxsi yalnız sübutlarla ifşa etmək olar. Dindirmə zamanı konkret şəxsin cinayət hadisəsində iştirak etməsini sübut edən faktlardan istifadə olunmalıdır [3, s.89].

Habelə, digər taktiki üsullardan da istifadə etmək olar. Yalan ifadənin qarşısının alınması baxımından müstəntiq tərəfindən emosional və məntiqi üsulların tətbiq edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Məsələn, ilk dəfə cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin dindirilməsi zamanı onun şəxsiyyətini xarakterizə edən müsbət cəhətləri, təqsirini etiraf etməsini müstəntiq ona izah edərsə, bu şəxsdə prosesə inam yaranacaq və düzgün ifadə verməyə köməklik edəcəkdir.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsində istifadə olunan taktiki üsullara aşağıdakıları aid etmək olar:

1) yalan ifadənin taktiki üsulla qarşısını almaq; bu zaman müstəntiq baş vermiş cinayət hadisəsi haqqında kifayət qədər sübutlara malikdir və dindirilən şəxs yalan ifadə verərkən dərhal ona cinayət hadisəsindən başqa bir epizod haqqında müstəntiq məlumat verir;

2) müstəntiq bilərəkdən dindirilən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə cinayət hadisəsində az əhəmiyyət kəsb edən hallar haqqında suallar verərək onun diqqətini əsas hallar haqqında ifadə verməyə yönəldir.

3) taktiki sualların biri müqavimət göstərmədir - dindirilən şəxsin ifadəsində ziddiyyətlərin aradan qaldırılması baxımından prosesdə faktlar haqqında suallar verilir;

4) baş vermiş cinayət hadisəsini əks etdirən epizodlar və faktlar hissələrə bölünərək dindirilən şəxsə bu haqda danışmaq təklif olunur;

5) ifadənin düzgünlüyünə nəzarət etmə, bu zaman müstəntiq verilən suallar içərisinə dindirmənin predmetinə aid olmayan məsələ haqqında sual qoyur, bu ifadə verənin düzgün olmasını yoxlamaqdır;

6) dindirilən şəxsin yaddaşının təzələnməsi, belə ki, müstəntiq baş vermiş cinayət hadisəsindən müəyyən detalları və faktları şəxsin yaddaşına sala bilər.

Hesab edirik ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin dindirilməsində sadələdiyimiz faktiki üsullar kompleks şəkildə istifadə olunmalıdır. Lakin yetkinlik yaşı tamam olmayan cinayət əməlinin törədilməsində şübhəli bilinən və ya təqsirləndirilən şəxslərin dindirilməsinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır.

Beləliklə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin dindirilməsində cinayət-prosessual əsasların düzgün müəyyən edilməsi və kriminalistika elminin müəyyən etdiyi taktiki üsul və metodların səmərəli tətbiqi cinayət prosesində əsil həqiqətin üzə çıxarılmasına böyük köməklik göstərir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, "Hüquq Yayın Evi", 2023. 860 səh.
2. Kriminalistika: Dərslik /K.Q.Sarıcalinskaya və İ.S.Abbasovanın redaktəsi ilə. – Yenidən işlənmiş, əlavə və dəyişikliklər edilmiş 2-ci nəşri. – Bakı: - Hüquq Yayın Evi, 2021. – 996
3. Ахмедов У. Н. Особенности планирования и производства отдельных следственных действий с участием несовершеннолетних: учебное пособие / У. Н. Ахмедов, Н. Ю. Дутов. – Воронеж: Воронежский институт МВД России, 2021. – 89 с.
4. Мельникова Е.Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии. М., 2000.
5. Максимов О.А. Ходатайство как способ защиты прав лиц, вовлеченных в уголовное судопроизводство: существенные черты / О. А. Максимов // Мировой судья. – 2019. – № 2. – С. 26-33.

Samirə BABAYEVA

Azərbaycan Respublikasının

Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik

Akademiyasının “Hüquq” kafedrasının

dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CİNAYƏT QANUNUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ KRİMİNALİZASIYA VƏ DEKRİMİNALİZASIYA PROSESLƏRİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: insan hüquqlarının müdafiəsi, urbisid, ekosid, kriminalizasiya.

Ключевые слова: защита прав человека, урбицид, экоцид, криминализация.

Key words: protection of human rights, urbicide, ecocide, criminalization.

Dövlət öz cəza siyasətini ali qanunverici orqan olan Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi Cinayət Məcəlləsi vasitəsilə təmin edir. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 1.2-ci maddəsində qeyd olunur ki, bu Məcəllə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş normalarına və prinsiplərinə əsaslanır. Olduqca əhəmiyyətli bir məqam da ondadır ki, cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar yalnız Cinayət Məcəlləsinə daxil edildikdən sonra tətbiq edilə bilər. Belə ki, hər hansı bir əməlin cinayət-hüquqi məzmun kəsb etməsi, yəni cinayət tərkibi yaratması üçün bu əməlin Cinayət Məcəlləsində təsbit olunması vacibdir. Əks halda baş vermiş əməl ictimai əxlaqla pislənilsə belə, onunla cinayət-hüquqi mübarizə aparılması mümkün olmur.

Müəyyən məqamlara diqqət yetirək.

1. Hazırda cinayət qanunvericiliyinin ən aktual məsələlərindən biri ekosid və urbisid cinayətlərinin cinayət qanununda təsbit edilməsi zəruriliyi ilə əlaqədardır. Uzun illər erməni işğalı altında qalan tarixi və qanuni torpaqlarımızda şəhərlər, kəndlər dağıdılmış, mədəni sərəvtlər, tarixi abidələr məhv olmuşdur. Belə böyük həcmli, hesablanmış və məkrli siyasətin tərkib hissəsi olan davranışları əmlak ziyanı vurma cinayət tərkiblərinə sığışdırmaq qeyri-

mümkündür. Eyni zamanda, respublikamızın ekologiyasına çox böyük zərər vurulmuş, heyvanlar aləmi, meşələr məhv edilmiş, yandırılmış, çayların suyu zəhərlənmiş (Araz çayının sol qolu olan Oxçuçay buna xüsusilə nümunə ola bilər), bulaqlar qurumuşdur. Bu əməllər beynəlxalq cinayətlər kimi Cinayət Məcəlləsinin “Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər” fəslində yer almalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində müvafiq olaraq urbisid və ekosid cinayət tərkiblərinə aşağıdakı məzmununda anlayış verilməsini təklif edirik:

104-1. Urbisid

- Şəhər, rayon, kənd, qəsəbə ərazilərində mövcud olan yaşayış yerlərinin, tarixi abidələrin, mədəni sərvətlərin kütləvi məhvə yönəlmiş əməllər

- 8 ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır.

104-2. Ekosid

- Bitki və heyvanlar aləminin kütləvi məhv edilməsi, atmosferin və suların zəhərlənməsi ilə müşayiət olunan ekoloji qəza yaradan əməllər

- On iki ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır.

Cinayətkarlığa qarşı mübarizə siyasətinin çevik həyata keçirilməsini təmin etməkdən ötrü, yaxın gələcəkdə bu əməllərin cinayət qanununda təsbit olunmasını arzulayırıq.

2. Mülkiyyət əleyhinə cinayətlərlə bağlı diqqət çəkən məqamlardan biri, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 177.2.3-cü maddəsi ilə əlaqədardır. "Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli Qərarında qeyd edilir ki: Avtomobil və digər nəqliyyat vasitəsinin kabinəsi, oturmaq salonu saxlanc yerlərinə aid olmadığından oradan hər hansı əşyanın gizlin götürülməsi saxlanc yerlərinə daxil olma kimi qiymətləndirilə bilməz." (adı çəkilən qərarın 19-cu bəndi) (4). Burada problem məsələ, nəqliyyat vasitəsinin daxilində mövcud olan xüsusi saxlanc yerləri ilə əlaqədardır. Demək olar ki, əksər nəqliyyat vasitələrində belə saxlanc yerləri nəzərdə tutulur. Nəqliyyat vasitəsi şəxsin xüsusi mülkiyyətinə daxildir və həmin şəxs onun daxilindəki saxlanc yerlərindən istifadə hüququna malikdir. Fikrimizcə, həmin saxlanc yerinə qanunsuz daxil olaraq törədilən oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq əməllərinin tövsifində Cinayət Məcəlləsinin 177.2.3-cü maddəsinə istinad edilməlidir. Belə ki, qeyd olunan saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil ola-

raq talama əməllərinin törədilməsi cinayət törədənin şəxsiyyətinin daha yüksək ictimai təhlükəliliyindən xəbər verir və sadə oğurluq kimi, 177.1-ci maddə ilə tövsifi istisna etməlidir.

3. Digər bir məqam, Cinayət Məcəlləsinin 246-cı maddəsi ilə əlaqədardır. Fikrimizcə, “İctimai mənəviyyət əleyhinə cinayətlər” fəslində nəzərdə tutulmuş “Tarix və mədəniyyət abidələrini qəsdən məhv etmə və ya korlama” cinayət tərkibinin sanksiyası qüsurlu şəkildə qurulmuş, əməl böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasına daxil edilmişdir. Halbuki, Cinayət Məcəlləsinin “Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər” fəslində 183-cü maddədə yer almış “Xüsusi dəyəri olan əşyaları talama” cinayət tərkibinin sanksiyası kifayət qədər adekvat olmaqla, əməlin ictimai təhlükəliliyinə uyğun olaraq qurulmuşdur. Hər iki cinayətin predmetinin uyğun mənəvi dəyərə malik olduğunu nəzərə alsaq (CM-in 183-cü maddəsində xüsusi tarixi, elmi, ədəbi və ya mədəni dəyəri olan əşya və ya sənədlər; CM-in 246-cı maddəsində isə dövlət tərəfindən mühafizə olunan tarix və mədəniyyət abidələri), CM-nin 246-cı maddəsinin sanksiyasınının 183.2.3-cü maddəsinin sanksiyasına uyğunlaşdırılmasını təklif edirik.

4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 172-ci maddəsi “Özgənin uşağını dəyişdirmə” ilə əlaqədardır: “Tibb müəssisələrində uşağın mühafizəsi və ya ona qayğı göstərilməsi vəzifəsini daşıyan şəxs tərəfindən tamah məqsədilə, intiqam və sair alçaq niyyətlə özgənin uşağını dəyişdirmə — üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır”. (2) Bu maddənin məzmunundan görüldüyü kimi, özgənin uşağını dəyişdirmə cinayət tərkibinin subyektı xüsusiyyətdir, yəni tibb müəssisələrində uşağın mühafizəsi və ya ona qayğı göstərilməsi vəzifəsi həvalə edilən şəxs başa düşülür. İnsan mülki dövriyyənin predmeti deyildir. Buna görə də onun üzərindən dəyişmə müqaviləsinin icrası yolverilməzdir. Maddənin dispozisiyasından aydın olur ki, əgər bu əməl tibb müəssisəsindən kənarında baş verirsə, adam oğurluğu hesab olunmalıdır. Eyni zamanda, tibb müəssisəsində törədilsə belə, əgər uşağın mühafizə edilməsi və ya ona qayğı göstərilməsi vəzifəsi həvalə olunmayan şəxs tərəfindən törədilərsə, yenə adam oğurluğu maddəsi ilə tövsif olunmalıdır. Nəzərə alsaq ki, cinayət qanununda tamah məqsədilə adam oğurluğunun törədilməsi tövsifi əhəmiyyət daşıyaraq məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi müəyyən olunmuşdur (CM-nin 144.2.6-cı maddəsi), bu təqdirdə yalnız məkan fərqinə görə və xüsusiləşmiş subyektə

görə əmələ hüquqi qiymətin bir-birindən paradoksal dərəcədə fərqlənməsi absurdur. Azərbaycan Respublikasının CM-də bir qayda olaraq, xüsusi subyekt məsuliyyətin fərdiləşdirilməsində rol oynayır. Konkret halda, müvafiq norma subyektin üzərinə əlavə məsuliyyət qoymalı olduğu halda, adam oğurluğuna münasibətdə çox aşağı həddə cəza təyini nəzərdə tutur. Fikrimizcə, bu əməlin törədilməsinə görə sanksiya aşağıdakı kimi müəyyən olunmalıdır: “səkkiz ildən 12 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır”.

Özgənin uşağını dəyişdirmə əməlinin fiziki ziyanından başqa, çox dərin mənəvi zərəri də danılmazdır. Burada uşağın azadlığı, valideynin qanunla qorunan hüquq və mənafeləri ziyan çəkir. Əmələ hüquqi qiymət verilməsindəki boşluğun aradan qaldırılması cəzanın sosial ədaləti bərpa etmək məqsədini təmin etmiş olar.

Digər tərəfdən bu əməlin ehtiyatsızlıqdan törədilməsi cinayət qanununda nəzərdə tutulmayıb. Burada kriminalizasiya prosesinin vacibliyi özünü göstərir. Əməlin mənfi motivlər olmadan - ehtiyatsızlıqdan törədilməsi dekriminal olmalıdır. Çünki bu, tibb personalında məsuliyyətsizlik hissini yarada bilər. Dəyişmə zamanı insanın azadlığı, onun kimliyi, şəxsiyyəti zərər görür. Cinayət qanununda aşağıdakı məzmununda yeni maddənin əlavə edilməsini təklif edirik:

172-1 “Tibb müəssisələrində uşağın mühafizəsi və ya ona qayğı göstərilməsi vəzifəsini daşıyan şəxs tərəfindən ehtiyatsızlıqdan özgənin uşağını dəyişdirmə - bir ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır”.

5. İnsan hüquq və azadlıqlarının təmini, həmçinin də gender hüququ baxımından əhəmiyyət daşıyan məsələlərdən biri də, Cinayət Məcəlləsinin 176-1-ci maddəsi, yəni, “Qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə” maddəsi ilə əlaqədardır. Belə ki, bu maddədə zərərçəkmiş şəxsin xüsusiləşməsi, yəni ancaq qadının bu maddədən zərərçəkmiş şəxs qismində tanınması insan hüquq və azadlıqlarının təminində cinsi fərq yaratmış olur. Bu, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsində təsbitini tapmış “Bərabərlik hüququ” na ziddir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir. Kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır. Dövlət, irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiy-

yətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, etnik, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır. (1)

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli 5№ li qərarında deyilir ki, insan hüquqları ümumi səciyyəyə malikdir və onların həyata keçirilməsi ilə bağlı məhkəmələr aşağıdakıları nəzərə almalıdırlar:

- bütün insanlar heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən əsas hüquq və azadlıqlara malikdirlər;

- insan hüquq və azadlıqları məkan, ərazi həddləri ilə bağlı deyildir. İnsanlar harada olmalarından asılı olmayaraq əsas hüquq və azadlıqlara malikdirlər;

- insan hüquqları universal, bölünməz olmaqla qarşılıqlı bağlılıqdadır. Milli, dini, tarixi, mədəni özünəməxsusluq nəzərə alınmaqla insan hüquq və azadlıqlarına ali dəyər kimi hörmət və riayət edilməli, onların müdafiəsi təmin olunmalıdır;

- hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi başqalarının hüquq və azadlıqlarını pozmamalıdır;

- insan hüquq və azadlıqları yalnız qanun, konstitusiya və beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada məhdudlaşdırıla bilər;

- hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır;

- hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir (3).

Nəzərə alaq ki, praktiki cəhətdən kişinin də nigaha məcburi daxil olması mümkündür. Belə olan təqdirdə, konkret halın cinayət tərkibi yaratmaması mübahisə doğurur və insan hüquq və azadlıqlarının təminində bərabərlik hüququnu birbaşa pozur.

Bütün bunları nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 176-1-ci maddəsinin aşağıdakı formada təsbit olunmasını təklif edirik:

176-1 Qadını və ya kişini nikaha daxil olmağa məcbur etmə

176-1.1. Qadını və ya kişini nikaha daxil olmağa məcbur etmə -

iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

176-1.2. Eyni əməllər nikah yaşına çatmayan şəxs barəsində törədildikdə - üç min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.-

Fikrimizcə, konkret maddənin bu məzmununda müəyyənləşdirilməsi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində bərabərlik hüququnu təmin etmiş olar.

İnsan hüquq və azadlıqlarının təmini cəmiyyətdə baş verən ictimai, iqtisadi, sosial, siyasi, mənəvi məqamların diqqətli bir şəkildə nəzərə alınmasını və çevik şəkildə qanunvericilik aktlarında təsbitini şərtləndirir. Cinayət qanununun təkmilləşdirilməsi, dövlətin cəza siyasətinin düzgün qurulması üçün kriminalizasiya və dekriminalizasiya proseslərinin uğurlu təşkili mühüm əhəmiyyət daşıyır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan respublikasının Konstitusiyası. <https://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. <https://www.e-qanun.az/framework/46947>
3. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli 5№ li qərarı. <https://e-qanun.az/framework/16701>
4. "Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı Qərarı.

XÜLASƏ

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanununun təkmilləşdirilməsində kriminalizasiya və dekriminalizasiya proseslərinin əhəmiyyəti

Hazırda cinayət qanunvericiliyinin ən aktual məsələlərindən biri ekosid və urbisid cinayətlərinin cinayət qanunvericiliyində təsbit edilməsi zərurəti ilə bağlıdır. Uzun illər erməni işğalı altında olan tarixi-hüquqi torpaqlarımızda şəhər

və kəndlər dağıdılıb, mədəni dəyərlərimiz, tarixi abidələrimiz dağıdılıb. Bu qədər böyük, hesablayıcı və məkrli siyasətin tərkib hissəsi olan davranışa maddi ziyan vurma cinayət elementləri sığışdırıla bilməz. Eyni zamanda respublikamızın ekologiyasına, heyvanlar aləminə böyük ziyan dəymiş, meşələr məhv edilmiş, yandırılmış, çay suları zəhərlənmiş (məsələn, Araz çayının sol qolu olan Oxçuçayı göstərmək olar) və bulaqlar qurumuşdur. Bu əməllər Cinayət Məcəlləsinin “Sülh və bəşəriyyət əleyhinə cinayətlər” fəslinə beynəlxalq cinayətlər kimi daxil edilməlidir.

АННОТАЦИЯ

Значение совершенствования уголовного законодательства в защите прав и свобод человека

В настоящее время один из наиболее актуальных вопросов уголовного законодательства связан с необходимостью установления в уголовном законодательстве преступлений экоцида и урбицида. На наших историко-правовых землях, многие годы находившихся под армянской оккупацией, были разрушены города и села, уничтожены культурные ценности и исторические памятники. Поведение, являющееся частью такой масштабной, расчетливой и коварной политики, невозможно подогнать под криминальные элементы порчи имущества. При этом был нанесен большой ущерб экологии нашей республики, животному миру, были уничтожены, сожжены леса, отравлена вода рек (примером может служить Охчучай, который является левым рукавом реки Араз) и источники высохли. Эти деяния должны быть включены в главу «Преступления против мира и человечности» Уголовного кодекса как международные преступления.

SUMMARY

The importance of improving criminal legislation in the protection of human rights and freedoms

Currently, one of the most urgent issues of criminal legislation is related to the need to establish the crimes of ecocide and urbicide in the criminal law. Cities and villages were destroyed, cultural resources and historical monuments were destroyed in our historical and legal lands that were under Armenian occupation

for many years. It is impossible to fit the behaviors that are part of such a large-scale, calculated and insidious policy into the criminal elements of property damage. At the same time, great damage was done to the ecology of our republic, the animal world, forests were destroyed, burned, the water of the rivers was poisoned (Okhchuchay, which is the left branch of the Araz river, can be an example of this) and the springs dried up. These acts should be included in the chapter "Crimes against Peace and Humanity" of the Criminal Code as international crimes.

Ромелла ГЮЛЬАЛИЕВА

Доктор философии по праву, доцент кафедры права

Академии Государственного Управления

при Президенте Азербайджанской Республики

ВОПРОСЫ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Acar sözlər: mülkiyyət, cinayət qanunvericiliyi, talama, məsuliyyət .

Ключевые слова: имущество, уголовное право, грабеж, ответственность.

Keywords: property, criminal law, robbery, responsibility

Как известно, раздел IX УК Азербайджанской Республики «Преступления в сфере экономики», состоит из двух глав – 23 «Преступления против собственности» и главы 24 «Преступления в сфере экономической деятельности». Разработчики УК Азербайджана не предусмотрели по примеру УК ряда других государств специальных примечаний к главе «Преступления против собственности», в которых давалось бы законодательное определение хищения имущества с указанием его способов. Такое положение представляется нам существенным недостатком юридической техники, не способствующим совершенствованию правотворческой и правоприменительной практики.

В отличие от ранее действовавшего законодательства ответственность за преступления против собственности не связывается теперь с формой собственности. Объединение норм о преступлениях против различных форм собственности в одной главе позволило сократить общее число составов преступлений, устранить дублирование норм и конкуренцию составов, конкретизировать признаки отдельных составов.

Глава 23 УК Азербайджанской Республики «Преступления против собственности» содержит двенадцать статей, содержащих следующие составы: кража (статья 177), мошенничество (статья 178), присвоение или растрата (статья 179), грабеж (статья 180), разбой (статья 181), вымогательство (статья 182), хищение предметов имеющих особую ценность (статья 183), неправомерное завладение автомобилем или иным

транспортным средством без цели хищения (статья 185), умышленное уничтожение или повреждение имущества (статья 186), уничтожение или повреждение имущества по неосторожности (статья 187), нарушение права собственности, пользования или аренды на землю (статья 188), хищение природного газа, воды, электрической или тепловой энергии (статья 189-1).

Таким образом, в рассматриваемой главе отсутствует норма об ответственности за хищение путем злоупотребления служебным положением, не предусмотрен такой вид хищения, известный УК некоторых других государств, как хищение путем использования компьютерной техники (например, статья 212 УК Республики Беларусь), исключена уголовная ответственность за присвоение найденного или случайно оказавшегося у виновного имущества, осуществление телефонных переговоров путем незаконного использования телефонной линии.

Вместе с тем круг преступлений против собственности пополнился новыми видами преступлений: неправомерным завладением автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения, нарушением права собственности на землю, а также осуществлением хищения природного газа, воды, электрической или тепловой энергии.

По нашему мнению, весьма интересной и заслуживающей одобрения является позиция УК Латвии, который определил кражу как тайное или открытое похищение чужого движимого имущества. Тем самым латвийский законодатель исключил грабеж из числа форм хищений имущества. Согласно УК Латвии хищение чужого движимого имущества, соединенное с насилием или угрозой насилия должно квалифицироваться как разбой. При этом не имеет значения характер насилия (опасного или не опасного для жизни или здоровья). Такой подход к определению разбоя используется и в законодательстве других государств, например, в УК Республики Беларусь (статья 207), УК Республики Польша (статья 280).

По нашему мнению, такое квалифицирующее обстоятельство, как хищение с проникновением в жилище, помещение или иное хранилище должно быть исключено из закона. Поскольку имущество граждан и юридических лиц обычно хранится в помещениях или на специально охраняемых территориях, сложилась ситуация, когда повышенная от-

ветственность наступает за типичное преступление без учета более значимых обстоятельств, например, размера похищенного. Это влечет неоправданное ужесточение наказания. В этой связи в уголовный закон должны быть внесены соответствующие коррективы.

Как известно в теории и уголовном законодательстве хищения делятся на формы (в зависимости от способа изъятия имущества) и виды (в зависимости от стоимости похищенного). Согласно примечанию 2 к статье 177 видами хищений являются «значительное», «крупное», и «особо крупное». Указанные виды хищений признаютсяотягчающими ответственность обстоятельствами и влекут более строгую ответственность. Что касается размера похищенного имущества, предусмотренного в статьях 177.1, 178.1 и 179.1 УК АР, то данный вид причиненного ущерба (составляющий от пятисот до пяти тысяч манатов), в законе не называется. Возможно его следует назвать «существенным» либо «простым», или «незначительным».

В статье 177.2.3-2 УК АР говорится о хищении из нефтепроводов, линий природного газа, связи, электрической, тепловой энергии, воды, канализации, железнодорожных линий государственного или общественного значения. В то же время, ответственности за хищение природного газа, воды, электрической или тепловой энергии посвящена статья 189-1 УК АР. По нашему мнению, наличие двух схожих составов не будет способствовать усилению борьбы с данными общественно опасными деяниями, а лишь приведет к путанице и ошибкам в их квалификации. Предлагаем поэтому исключить статью 177.2.3-2 из УК, внося необходимые коррективы в статью 189-1 УК АР. В этом отношении весьма интересным представляется нам содержание статьи 660 Уголовного законодательства Исламской Республики Иран, согласно которой неоплаченное пользование водой, электроэнергией, газом, телефонной связью влечет за собой возмещение причиненного ущерба и наказывается тюремным заключением на срок до трех лет.

В ранее действовавшем уголовном законодательстве Азербайджана в статье о грабеже, отягчающим обстоятельством данного деяния признавалось совершение его с применением насилия, не опасного для жизни или здоровья. Статья 180.2.4 действующего УК АР в качестве обстоятельства отягчающего ответственность предусматривает примене-

ние насилия не опасного для жизни и здоровья. Возникает вопрос о квалификации случаев применения преступником в отношении потерпевшего угрозы насилем не опасным для жизни и здоровья. Как следует квалифицировать такие деяния – по статье 180.2.4, либо по статье 180.1, либо по совокупности статей 180.1 и 134 УК АР? Полагаем, что для устранения данного пробела в законодательстве необходимо внести в данную статью изменение, дополнив ее указанием на применение не только насилия не опасного для жизни и здоровья, но и угрозы его применения.

С нашей точки зрения большой интерес вызывает статья 657 Закона об исламских уголовных наказаниях Исламской Республики Иран, согласно которой хищение чужого имущества путем карманной кражи наказывается тюремным заключением на срок от одного года до пяти лет и бичеванием в размере до семидесяти четырех ударов кнутом.

Тесно связанным и весьма важным представляется нам вопрос о применении к лицам виновным в совершении хищения такой меры воздействия как специальная конфискация, введенная в уголовное законодательство 7 марта 2022 года. Согласно статье 99-2 УК если подлежащее конфискации имущество, невозможно конфисковать в пользу государства из-за его использования, отчуждения или иных причин, то в размере стоимости данного имущества конфискуется другое имущество, принадлежащее осужденному. Полагаем, что в данной статье имеет место пробел в виде отсутствия указания на невозможность возврата похищенного имущества виновному ввиду его утраты или растраты. Считаем, что данную статью можно изложить хотя бы в следующей редакции: «Если подлежащее конфискации имущество в результате его использования, отчуждения, утраты, растраты или иных причин невозможно обратить в пользу государства или вернуть владельцу, должно быть конфисковано другое имущество, принадлежащее виновному».

XÜLASƏ

Azərbaycanın cinayət qanunvericiliyində əmlaka qarşı cinayətlərin tənzimlənməsi məsələləri

Məqalədə mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərə görə məsuliyyəti nəzərdə tutan Azərbaycan cinayət qanunvericiliyində mövcud olan bəzi boşluq və çatışmazlıqları nəzərdən keçirməyə cəhd edilir. Qanunda istifadə olunan tərif və müddələrin aydınlaşdırılması və əlavə edilməsi məqsədi ilə ayrıca tövsiyə və təkliflər verilir.

АННОТАЦИЯ

Вопросы регламентации преступлений против собственности в уголовном законодательстве Азербайджана

В статье предпринята попытка рассмотреть некоторые пробелы и упущения, имеющие место в азербайджанском уголовном законодательстве, предусматривающем ответственность за преступления против собственности. Вносятся отдельные рекомендации и предложения, направленные на уточнение и дополнение применяемых в законе определений и формулировок.

SUMMARY

Issues of regulation of crimes against property in the criminal legislation of Azerbaijan

The article attempts to address some of the gaps and omissions that occur in the Azerbaijani criminal law, which provides for responsibility for crimes against property. Separate recommendations and proposals are made aimed at clarifying and supplementing the definitions and wording used in the law.

Fəridə MÖVSÜMOVA

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
“Hüquq” kafedrasının müəllimi,
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin
Məhkəmə Ekspertiza Mərkəzinin “Cinayət prosesi,
kriminalistika və məhkəmə ekspertizası,
əməliyyat-axtarış fəaliyyəti” ixtisası üzrə doktorant*

**ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УГОЛОВНОГО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СВЯЗИ С ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ ЗА
ПРЕСТУПЛЕНИЯ КРАЖА И МОШЕННИЧЕСТВО С ИСПОЛЬ-
ЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

Açar sözlər: oğurluq, dələduzluq, talama, kompüter texnologiyası, kibercinayətkarlıq

Ключевые слова: кража, мошенничество, хищение, компьютерные технологии, киберпреступления

Keywords: theft, fraud, embezzlement, computer technology, cybercrime

Современное общество Азербайджана характеризуется постоянным прогрессом в области информационных технологий и последующей глобализацией. В этом контексте коммуникативные возможности цифровых технологий и Интернета резко возрастают. С ростом социальных институтов в цифровой сфере увеличиваются и потенциальные риски негативных последствий, связанных с кражами и мошенническими действиями с использованием компьютерных технологий. Уголовная статистика последних пяти лет показывает, что в целом кража и мошенничество занимают первое и второе места соответственно среди часто совершаемых преступлений в Азербайджанской Республики [3]. Практика расследования МВД АР и СГБ АР показывает, что зачастую если при краже или мошенничестве использовались компьютерные технологии, то данные деяния квалифицируются в совокупности со ст. 271 УК АР – «Неправомерный доступ к компьютерной системе»,

ст. 272 УК АР – «Неправомерное завладение компьютерной информацией», ст. 273 УК АР – «Неправомерное вмешательство в компьютерную систему или компьютерную информацию», ст. 273-2 УК АР – «Фальсификация компьютерных данных», т.е. Киберпреступлениями из главы 30 УК АР [1]. То есть, при хищении чужого имущества или приобретении права на чужое имущество, совершенном путем ввода, изменения, удаления или блокирования компьютерных данных или любого вмешательства в функционирование компьютерной системы деяния квалифицируются по совокупности двух статей - ст. 177 либо ст. 178 и ст. 271-273-2 УК АР.

В качестве примера можно привести спецоперацию Главного управления по борьбе с организованной преступностью против участников международной киберпреступной сети, проведенная 24 апреля 2020 г. [8] Были задержаны граждане Республики Болгарии – М.Н. Стойчев и В.Ц. Младенов, признанные виновными в совершении киберпреступлений против банковского сектора страны. Они взламывали банкоматы, принадлежащие различным банкам столичного региона, с помощью специальных устройств, используемых в киберпреступности, а также микросхем и других аксессуаров. Поместив специальные устройства в картридерную часть банкоматов, они получали информацию о ПИН-кодах карт клиентов и планировали переводить деньги со счетов граждан на счета, открытые с помощью фальшивых документов и помощников в банках европейских стран. Преступление было вовремя предотвращено. По данному факту было возбуждено уголовное дело по ст. 272.3, 177.2.3-1 и 177.2.1 УК АР [2].

Еще одна яркая операция была проведена по изобличению и нейтрализации транснациональной организованной преступной группы в составе граждан Турецкой Республики Месута Узуноза, Грузии Бабека Гарибова и Азербайджана Руфата Гудратли. Они совместно создали в Азербайджане поддельный сайт «ucuzsepet.com» по заданию Яшара Барана, проживающего в Турции. Члены банды незаконно получили доступ к карточным счетам 74 клиентов 11 банков, действующих в Турции, которые совершали онлайн-покупки на этой странице, а затем переводили оттуда средства на счета, открытые на их имена в различных банках, действующих в Азербайджане. После обналичивания в Азербайджане средства были отправлены обратно в Турцию. Было доказано, что

задержанные нанесли ущерб потерпевшим на сумму 54 732 маната. По данному факту было возбуждено уголовное дело по ст. 273.3.2 и 178.1 УК АР [2].

Однако, на наш взгляд, такая квалификация является ошибочной.

Существует общественно опасное деяние, но поскольку в Уголовном Кодексе не предусмотрена ответственность за его совершение (это деяние не может быть квалифицировано как мошенничество, поскольку имеет другие объективные признаки, а именно — способ совершения), то действующие нормы как бы «подгоняются» под деяние, что недопустимо. Иными словами имеет место применение закона по аналогии. Как известно, добровольная передача имущества со стороны потерпевшего виновному или же права на имущество в результате обмана или злоупотребления доверием – это основной признак мошенничества. Если использование компьютерных технологий для мошенничества связано с обманом компьютера, то в данном контексте нельзя рассматривать компьютерную систему как "потерпевшего", поскольку она не может по своей воле передавать имущество. Обман или злоупотребление доверием, рассматриваемые как основные элементы объективной стороны преступления мошенничества, представляют собой использование обмана или введение в заблуждение физического лица. В контексте "мошенничества с использованием компьютерных технологий" потерпевший может быть неосведомлен о передаче имущества или права на него в момент совершения этой операции и, возможно, даже не желать ее. Таким образом, отсутствует обязательный элемент волевого акта - добровольность. Включение в уголовное законодательство статьи о "мошенничестве с использованием компьютерных технологий" может противоречить принципам законодательной техники, поскольку термин "мошенничество" обычно имеет единственное значение.

Хищение чужого имущество или получение прав на него при помощи манипуляций с компьютерными данными не подпадает под определение кражи. Это объясняется тем, что в компьютерах и их сетях хранится не само имущество или деньги, а лишь информация о них или о том, как они перемещаются. Следовательно, использование компьютерных данных с целью приобретения завладения чужим имуществом или правами на него не подпадает под юрисдикцию ни статьи 177, ни статьи 178 УК АР.

Внесение дополнения в ст. 178 УК АР, включающего квалифицирующий признак "деяние, совершенное с использованием манипулирования компьютерной информацией", или расширение положений этой статьи путем добавления признака "в том числе с использованием компьютерных технологий", не решит проблему квалификации по вышеуказанным причинам. Схожая ситуация наблюдается и в отношении статьи 177.2.3-1 УК АР (кража с использованием электронных носителей информации или информационных технологий) — сам процесс хищения с применением компьютерных технологий лишен необходимых элементов, характерных для состава преступления кражи.

Поэтому для правильной квалификации подобных деяний и эффективного их преследования и предотвращения необходимо не дополнять уже существующие нормы о мошенничестве, краже, присвоении и растрате, а ввести в главу 23 «Преступления против собственности» Уголовного Кодекса АР новую статью о хищении чужого имущества или приобретении права на чужое имущество путем манипуляций с компьютерными данными, поскольку хищение с использованием компьютерных технологий имеет отличный от главы 30 объект посягательства, в которой видовым объектом является совокупность общественных отношений, обеспечивающих безопасность компьютерной информации, а именно ее конфиденциальность, целостность, правомерный порядок ее использования, а также безопасное функционирование компьютерных систем [6, с.152].

Наиболее приемлемым представляется назвать предлагаемую норму о хищении имущества (или приобретении права на чужое имущество), совершенном путем манипуляций с компьютерной информацией, «Хищение с использованием компьютерных технологий» и дополнить УК АР ст. 178-1 в следующей редакции:

«178-1.1. Хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество, совершенное путем ввода, изменения, удаления или блокирования компьютерных данных либо любого другого вмешательства в функционирование компьютера или компьютерной системы, -

наказывается штрафом в размере от тысячи до двух тысяч манатов, либо общественными работами на срок от трехсот шестидесяти до четырехсот восьмидесяти часов, либо исправительными работами на срок

до двух лет, либо ограничением свободы на срок до двух лет, либо лишением свободы на срок до двух лет».

Эта норма будет также охватывать деяния, называемые «Кражами с использованием компьютерных технологий», но не попадающие под действие ст. 177 УК АР по уже указанным выше причинам. Квалифицирующие признаки компьютерного хищения предлагается установить такие же, как у преступления, предусмотренного ст.178 УК АР. Что же касается общественной опасности хищения с использованием компьютерных технологий, то ее подтверждает уже то, что в Азербайджане, согласно статистическим данным с 2012 по 2023 год зарегистрировано и расследовано 184 преступления, которые квалифицировались по ст. 178 и 271 или 272 УК АР [3]. Таким образом, подобные деяния совершаются, и по фактам их совершения возбуждаются уголовные дела, что несомненно свидетельствует об общественной опасности таких хищений, достаточной для их самостоятельного уголовно-правового запрета.

Важно отметить, что это преступление нужно отличать от мошенничества в том случае, когда информационная среда используется лишь как пространство, где совершается преступление, а компьютер выступает лишь в качестве инструмента [5, с.375]. Рассылка электронных сообщений, к примеру, касательно бесплатных разговоров по сотовой связи после перечисления конкретной суммы средств, продажи акции по доступной цене и т.д., - это широко распространённая схема по обману пользователей. В таком случае информационная среда используется как альтернатива физическому миру, а компьютер представляет собой дополнительный инструмент для того, чтобы установить связь с потерпевшим лицом [4, с.68]. Препятствием для идентификации преступника и обеспечением его большей безопасности выступают Web-сайты и электронная почта, которые предоставляют возможность ограничения прямого общения с потерпевшим. В таких деяниях хищение имущества не выступает в качестве следствия манипуляций с компьютерными данными и компьютерной информацией. Соответственно такие деяния должны быть квалифицированы только по ст. 178 УК АР как мошенничество.

Список использованной литературы:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. <http://e-qanun.az/framework/46947>
2. Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyin rəsmi məlumatları. <https://mia.gov.az/>
3. Azərbaycanda cinayətkarlıq və hüquqpozmalar. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatları. <https://www.stat.gov.az/source/crimes/>
4. Əlizadə M.N., Bayramov H.M., Məmmədov Ə.S. İnformasiya təhlükəsizliyi. Dərslik. Bakı, «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2016, 384 s.
5. Ревин В.П. Уголовное право России: Особенная часть. М: ЮСТИЦИН-ФОРМ, 2016. 580 с.
6. Тропина Т.Л. Киберпреступность: понятие, состояние, уголовно-правовые меры борьбы. Владивосток, 2005. 234 с.

XÜLASƏ

Kompüter texnologiyalarından istifadə etməklə törədilən oğurluq və dələduzluq cinayətlərinə görə məsuliyyətə cəlb olunma ilə bağlı cinayət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi məsələləri

Məqalədə kompüter texnologiyalarından istifadə etməklə törədilən oğurluq və dələduzluq cinayətlərinin xüsusiyyətləri araşdırılır. Müəllif mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərlə daha səmərəli mübarizə aparmaq üçün Cinayət Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər etməklə milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi yollarını təklif edir.

SUMMARY

Issues of improving criminal legislation in connection with liability for crimes of theft and fraud using computer technology

The article examines the qualifications of theft and fraud using computer technology. The author suggests ways to improve national legislation by introducing amendments and additions to the Criminal Code to more effectively combat crimes against property.

Xalid QASIMOV

Azərbaycan Respublikası DİN-in

Polis Akademiyasının "Cinayət prosesi"

kafedrasının müəllimi, polis baş leytenantı

OĞURLUQ CİNAYƏTLƏRİ NƏTİCƏSİNDƏ ZƏRƏRÇƏKMİŞ ŞƏXSLƏRƏ DƏYMİŞ ZİYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİNİN PROSESSUAL PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: zərərçəkmiş şəxs, mülkiyyət hüququ, oğurluq cinayəti, dəymiş ziyan, ekspertiza.

Ключевые слова: потерпевший, право собственности, преступление хищения, ущерб, экспертиза.

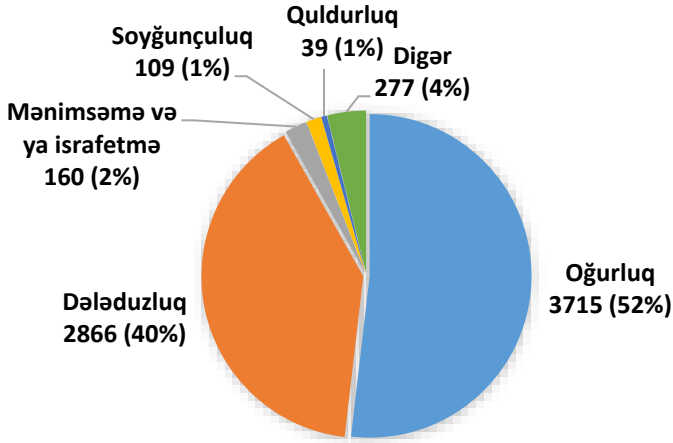
Key words: victim, property right, crime of theft, damage, expertise.

Hər hansı cinayətin baş verməsi zamanı cinayət və cinayətkarlıq öyrənilərkən, eyni zamanda zərərçəkənlər və pozulan ictimai münasibətlər də diqqət mərkəzində olmalıdır. Hüquq münasibətlərinin tədqiqində təkcə cinayət törətmiş şəxslərin davranışlarının öyrənilməsi ilə kifayətlənmirik. Çünki hüquq münasibətlərinin əsas əlamətlərindən biri də onun iki tərəfli olmasıdır [1, səh 243]. Müəlliflərdən Ceyhun Süleymanov onu da qeyd edir ki, hüquq münasibətlərinin tərəfləri-qarşılıqlı hüquqlara və vəzifələrə malik hüquq münasibətlərinin iştirakçıları hesab olunur [1, səh 247]. Bu əlamətlər təbii olaraq özünü ictimai münasibətlərin növləri olan cinayət və cinayət-prosessual hüquq münasibətlərində də göstərir. Bir sözlə, hüquq münasibətləri araşdırılarkən zərər çəkmiş şəxsin iştirakı da nəzərə alınır. Cinayət-prosessual qanunvericiliyə baxsaq zərərçəkmiş şəxs, xüsusi ittihamçı və mülki iddiaçı institutları cinayətdən bu və ya digər şəkildə zərər görmüş şəxslərin özünü ifadə etməsini təmin edir.

Ölkəmizdə cinayətkarlığın statistikasında mülkiyyət əleyhinə törədilmiş cinayətlər xüsusi tendensiyaya malikdir. Bu növ cinayətlərdə mülkiyyət münasibətlərinə və şəxslərin əmlakına qəsd edilir.

Azərbaycan Respublikası üzrə 2023-cü ilin birinci yarısında 19533 cinayət faktı qeydə alınmışdır. Daxili işlər nazirliyinin bu məlumatında göstərilir ki, cari müddət ərzində 7166 cinayət mülkiyyət əleyhinə törədilmiş, onlardan

3715-i isə oğurluq olmuşdur. Oğurluq cinayəti cari cinayətkarlığın 19%-i, mülkiyyət əleyhinə cinayətlərin isə, 51,8 % təşkil edir [2, səh 1]. Təqdim olunan rəqəmlərdən görünür ki, oğurluq cinayəti həm ümumi cinayətlərin, həm də mülkiyyət əleyhinə cinayətlərin fonunda yüksək törədilmə faizinə sahibdir.

Diqram 1. Mülkiyyət əleyhinə cinayətlərin statistik göstəriciləri (2023-cü ilin birinci yarısı) [2, səh 7].

2020-ci ildə Sosial Tədqiqatlar Mərkəzi tərəfindən “Vətəndaşların cinayət və qanunazidd digər hərəkətlərdən zərər çəkməsi və aidiyyəti qurumlara müraciəti” başlığı altında sorğu keçirilmişdir. Bu sosial araşdırma nəticəsində müxtəlif cinayətlərdən zərərçəkən şəxslərin vəziyyəti araşdırılmışdır. Sorğuda iştirak edənlərin 4,8 % oğurluq cinayətindən zərər çəkənlər olmuşdur. Zərərçəkənlər ən çox pul (29,3%), mobil telefon (25,9%) və məişət əşyalarının (20,7%) oğurlandığını bildirmişlər [3, səh 10]. Araşdırma nəticəsində oğurluğun sağlamlıq əleyhinə cinayətlərə nisbətən daha geniş yayılmış cinayət əməli olması qarşımıza çıxır. Ölkəmiz üçün həm viktimizasiya sorğusu, həm də rəsmi statistika bunu təsdiq edir. “Şikayət və nəticədən razılıq dərəcəsi” üzrə sorğunun nəticəsi isə şikayətə baxılması və nəticəsindən zərərçəkənlərin 65,9% -i qane olmadığını göstərir [3, səh 13].

Mülkiyyət hüququ Konstitusiyamızda yer almış əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarından biridir. Ana qanunumuzun “Mülkiyyət” müddəasında belə qeyd olunur:

“Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur”. [4, maddə 13]

Hər bir cinayətin törədilməsi ilə şəxslərə müxtəlif ziyan dəyir. Bu ziyan fiziki, mənəvi və maddi ola bilər. Mülkiyyət əleyhinə törədilmiş cinayətlər zamanı, daha dəqiq desək talama cinayətləri zamanı ictimai təhlükəli cinayət əməli nəticəsində vətəndaşlara əmlak xarakterli ziyan dəymiş olur. Cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə əsasən cinayət nəticəsində vurulmuş ziyan ödənilməlidir. CPM-in müvafiq maddələrinə görə müstəntiq və təhqiqatçının üzərinə *“Cinayətin törədilməsi nəticəsində vurulmuş maddi ziyanın ödənilməsi üçün tədbirlər görmək”* vəzifəsi qoyulmuşdur [5, maddə 85, 86].

Cinayət-mühakimə icraatı zamanı şəxslərin ziyanla bağlı kompensasiya almaq hüquqları da vardır. Cinayət-prosessual Məcəlləsinin *“Konstitusiyaya ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması”* prinsipində deyilir:

“Cinayətin əlamətləri olan əməldən zərər çəkmiş şəxsin bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət təqibinin başlanılmasını tələb etməyə, onun həyata keçirilməsində zərər çəkmiş şəxs və ya xüsusi ittihamçı qisminə iştirak etməyə, habelə vurulmuş mənəvi, fiziki və maddi ziyanı görə kompensasiya almağa hüququ vardır” [5, maddə 12].

Həmçinin, zərər çəkənlərin cinayət işi üzrə mülki iddiaçı qisminə tanınmaq hüquqları da mövcuddur. Cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli nəticəsində maddi ziyan vurulması qənaətinə gəlməyə kifayət qədər əsaslar olduqda onun cinayət mühakimə icraatı qaydasında ödənilməsi barədə cinayət işinin icraatı zamanı iddia vermiş fiziki və ya hüquqi şəxs mülki iddiaçı qisminə tanınır [5, maddə 89]. Bütün bunlardan əlavə zərərçəkən şəxslər mülki mühakimə icraatının həyata keçirilməsi üçün iddia qaldıra bilər.

Oğurluq cinayətləri nəticəsində şəxslərə dəymiş əmlak xarakterli ziyanın kompensasiya olunması ilə bağlı tədbirlər görülməlidir. Oğurlanmış əmlakın geri qaytarılması bunun həll yollarından biri kimi çıxış edə bilər. Lakin, hər bir halda əmlakın geri qaytarılmasına nail olmaq mümkün olmur. Bu halda şəxsə dəymiş ziyanın ödənilməsinin təmin etmək lazımdır. Bunun üçün də cinayət nəticəsində ziyanın məbləği dəqiq şəkildə müəyyən edilməlidir. Bu həm baş vermiş ictimai təhlükəli əməli düzgün hüquqi qiymət verməyə səbəb olur, həm də ziyan görmüş şəxslərin pozulmuş hüquqlarını, əmlak bütövlüyünü bərpa etməyə kömək edir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi talama cinayətləri nəticəsində vətəndaşlara dəymiş ziyan tam şəkildə ödənilməsi üçün tədbirlər görmək cinayət təqibi orqanları üçün başlıca vəzifələrdəndir. Oğurlanmış əşyaların maddi dəyərini müəyyən etmək üçün cinayət təqibi orqanları tərəfindən əmtəəşünaslıq ekspertizasının keçirilməsi üçün qərar qəbul edilə bilər. Ali Məhkəmənin 3 mart 2005-ci il tarixli “Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Plenumunun qərarında bu haqda göstəriş qeyd olunmuşdur:

- *Talanmış əmlakın qiyməti müəyyən edilərkən, cinayət törədilən vaxt həmin əmlakın faktiki dəyəri əsas götürülməlidir. Talanmış əmlakın qiyməti barədə məlumat olmadıqda talanmış əmlakın qiyməti ekspert rəyi ilə müəyyən edilə bilər* [6, bənd 27].

İstintaq zamanı Oğurluq cinayətləri nəticəsində vətəndaşlara dəymiş ziyanın məbləğinin dəqiq şəkildə müəyyən edilməsi onların mülkiyyət hüquqlarını qorumaqla yanaşı düzgün şəkildə təqsirin müəyyən edilməsi, təqsirləndirilən şəxsin əməlinin düzgün tövsifinə və yekunda obyektiv məhkəmə qərarlarının çıxarılmasına kömək edir. Bəzən cinayət təqibi orqanları təkcə, qəsd edilmiş əmlakın dəyərini araşdırmaqla kifayətlənirlər. Vəkillər kollegiyasının üzvü, vəkil Vamiq Şükürov qeyd edir ki, mülkiyyət əleyhinə cinayətlərin istintaqı zamanı məhkəmələr təkcə ələ keçirilən əmlak nəticəsində dəyən ziyanı qiymətləndirirlər, vətəndaşlara cinayət nəticəsində dəymiş digər ziyanı bəzi hallarda diqqətə alınmır. Bu isə zərərçəkən şəxslərin başqa bir məhkəmədə iddia qaldıraraq əlavə zaman sərf etməsinə və hüquqi yardım üçün pul xərclənməsinə səbəb olur [7, səh 1].

V.Şükürov həmçinin qeyd edir ki, “Məqsəd zərərçəkənin cinayət nəticəsində itirdiyi gəlirin, məruz qaldığı əlavə zərərin bir cinayət işi çərçivəsində alınmasına və onların hüquqlarının keyfiyyətli müdafiəsinə nail olmaqdır”.

Diqqətə çatdırmaq istədiyimiz məsələləri daha yaxşı analiz edə bilmək üçün müvafiq problemləri özündə əks etdirən məhkəmə qərarına baxaq. Bakı şəhəri Səbəyil rayon məhkəməsində 20 aprel 2021-ci il tarixli Bəraət hökmü araşdırdığımız problemləri tam əhatə edir. Beləki, istintaq zamanı müəyyən edilmişdir ki, təqsirləndirilən şəxs zərərçəkmiş şəxsin avtomobilindən 460 manatlıq mobil telefon, 10 manat dəyərində mobil nömrə və 100 manat dəyərində qulaqcığı gizli olaraq talamışdır. Cinayət işinə məhkəmə baxışı zamanı baxılarkən dəymiş ziyanı dəqiqləşdirmək üçün Məhkəmə-əmtəəşünaslıq ekspertizası təyin edilmişdir. Ekspertin rəyinə əsasən 1 ədəd “Samsung Galaxy”

A11 mobil telefonun satış üçün komplektləşdirilməsinə daxil edilən aksesuarların olmamasını və istifadədə olmasını nəzərə alaraq nəzəri hesablama yolu ilə təxminən 200.00 manat, ekspertiza tədqiqatına təqdim edilmiş 1 ədəd ağ rəngli, üzərində Galaxy yazısı olan qulaqcığın 2020-ci il oktyabr ayına olan orta bazar qiyməti təxminən 10.00 manat müəyyən edilmişdir [8, səh 3]. Məhkəmə hesab edir ki, Təqsirləndirilən şəxs tərəfindən hazırkı cinayət işi üzrə AR Cinayət Məcəlləsinin 177.1 -ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin törədilməsi ilə bağlı istintaq orqanının gəldiyi nəticə əsassız olmaqla, təqsirləndirilən şəxsin törətmiş olduğu əmələ düzgün hüquqi qiymət verilməmiş və onun hərəkətlərində cinayət tərkibinin olması öz təsdiqini tapmamışdır. Nəticədə təqsirləndirilən şəxsə bəraət verilmişdir. Onun əməli xırda talama hesab edilmişdir. Zərərçəkmiş şəxsə isə, dəymiş ziyanın qarşılamaq üçün 200 manat məbləğində pul ödənilmişdir [8, səh 4].

Bu fabulaya baxdıqda hesab edirik ki, oğurlanmış əmlakın maddi dəyəri düzgün hesablanılmayıb. Belə olan halda şəxsə dəymiş ziyan da tam şəkildə əhatə edilmir və ödənilmir. Çünki, əməli törətmiş şəxs zərərçəkənin mobil telefonunu taladıqdan sonra satmışdır və bu mobil telefonu tapmaq mümkün olmamışdır. Ekspert əşyaya qiymət verərkən obyektiv səbəbdən onu faktiki olaraq tədqiq edə bilmir. Yalnız mobil telefonun orta bazar qiymətini və istismar müddətini müqayisə edərək, ona qiymət vermişdir. Yəni oğurlanmış əşyanın faktiki istismar vəziyyətini müəyyən edə bilməyərək, sadəcə talanmış əşyanın istehlak müddətinə uyğun olaraq eyni markalı mobil telefonların satış məbləğini təxmini olaraq müvafiq rəydə qeyd etmişdir.

Məhkəmə ziyanın ödənilməsi dedikdə, iş üzrə zərərçəkmişə ödənilmiş 200 manat məbləği nəzərdə tutur. Ancaq şəxs oğurlandığı əşyasını yenidən almaq istəsə, 460 manat məbləğində xərc çəkməlidir. Əmtəəşünaslıq ekspertizasının rəyi ilə 200 manat hesab edilən telefon müvafiq qiymətlə satış bazarında yoxdur. Şəxslər əmlakını bərpa etmək istədikdə cinayət nəticəsində şəxsə əlavə ziyanın dəyməsini daha aydın görmək olur.

Mülkiyyət əleyhinə cinayətlərin araşdırılması zamanı ekspertizaların həyata keçirilməsi əhəmiyyətli hesab olunur. Yuxarıda qeyd olunan məsələlərin həlli zamanı da, cinayətin predmetinin dəyərinin müəyyən edilməsində ekspertin rəyi həll edici rola malik olmuşdur. Bu kimi hallarda vətəndaşlar özəl ekspertiza fəaliyyətindən yararlı ola bilərlər.

Milli qanunvericiliyimizdə özəl ekspertiza institutu İnzibati Xətalər, İnzibati-prosessual və Mülki-prosessual məcəllələrində təsbit olunmuşdur. Ümumiyyətlə, özəl ekspertiza sahəsi ölkəmizdə yeni hüquq institutlarından hesab olunur. 2023-cü ildə özəl ekspertiza sahəsində mühüm addımlar atılmışdır. Nazirlər kabineti 2023-cü il 25 may tarixli qərarı ilə “Məhkəmə ekspertlərinin attestasiyasının keçirilməsi və ixtisas dərəcəsinin verilməsi” Qaydalarını təsdiq etmişdir. “Qaydalarda” məhkəmə ekspertiza idarələrinin ekspertləri və özəl məhkəmə ekspertlərinin 5 ildən bir attestasiyadan keçirilməsinin prosedurları, qaydaları əksini tapır [9, mad 1]. Və onlara fəaliyyət sahələrinə uyğun ixtisas dərəcələrinin verilməsini nəzərdə tutulur (“yüksək dərəcəli”, “birinci dərəcəli”, ikinci dərəcəli) [9, mad 2]. Daha bir normativ sənəd isə, Ədliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının 21 noyabr 2020-ci il Qərarı ilə “Özəl məhkəmə eksperti qismində fəaliyyət göstərmək istəyən şəxslərlə icbari təlimin keçirilməsi Qaydası”na diqqət etmək olar. “Qaydalarda” icbari təlimin mahiyyəti, iştirak edə biləcək şəxslər, ekspertlər qoyulan tələblər, icbari təlimin müddəti, təlim nəticəsində sertifikatların verilməsi məsələləri qeyd olunur [10, mad 1,2].

“Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” AR Qanunun “Məhkəmə ekspertizasının aparılmasının əsasları” müddəasında ekspertizanın təşkili, özəl ekspertizanın həyata keçirilməsi ilə bağlı məqamlardan bəhs edilir. Burada maraqlı digər bir məqam cinayət prosesinin iştirakçılarından təqibin xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi hallarda şübhəli, təqsirləndirilən şəxs, onların müdafiəçisi və mülki cavabdehin ekspertizanın keçirilməsinin sifariş etmək hüququnun təsbit olunmasıdır [11, mad 21]. Müvafiq təcrübə qanunla müəyyən edilmiş hallarda təqibin ictimai-xüsusi və ictimai ittiham növlərinə şamil olursa məqsədə uyğun hesab olunardı. Ekspertizanın keçirilməsinin sifariş edilməsi təcrübəsinin tətbiq olunması gələcəkdə cinayət təqibində özəl ekspertizanın keçirilməsinə zəmin yarada bilər. Beləliklə, ekspertizanın keçirilməsində çəkişmə prinsipi cinayət-prosessual hüquqda da uğurla tətbiq oluna bilər. Şəxslər dəymiş ziyanla bağlı və ya hər hansı məsələnin aydınlaşdırılması üçün ekspertiza institutundan daha geniş şəkildə faydalana bilərlər.

Araşdırmanın sonunda tədqiqat sahəsi ilə bağlı müəyyən təkliflər irəli sürə bilərik. Belə ki, Plenumda göstərilmiş müddədə qeyd olunmuşdur ki, talanmış əmlakın dəyəri müəyyən edilərkən cinayət törədilən vaxt həmin əmlak

kın faktiki qiyməti əsas götürülməlidir. Burada faktiki qiymətə aydınlıq gətirilmir və cinayət təqibi zamanı təyin olunan əmtəəşünaslıq ekspertizasının rəylərində həmin əmlakın istismar olunması nəzərə alınaraq qiyməti hesablanır.

Əmlak bu və ya digər səbəbdən ekspertiza tədqiqatına təqdim edilə bilmədikdə isə, ekspertizada yalnız onun istismar müddəti və orta bazar qiyməti müqayisə edilərək ona qiymət verilir. Daha aydın desək, əmlakın istismar vəziyyəti yoxlanılmadan ona qiymət verilir. Nəticədə, rəydə həmin əmlakın ilkin satışındakı qiymətdən daha aşağı məbləğ qeyd olunur. Bu isə, təqsirləndirilən şəxsə elan olunacaq ittihamda talanmış əmlakın dəyərinin aşağı göstərilməsinə səbəb olur. Həmçinin, vətəndaşlar gələcəkdə dəymiş ziyanın ödənilməsi ilə bağlı tələb irəli sürdükdə ittihamda göstərilmiş aşağı məbləğlə razılaşmaq məcburiyyətində qalır. Buna görə də zərərçəkmiş özünə məxsus talanmış əmlaka bərabər qiymətə əmlak əldə edə bilmir və yaxud da, ikinci əl əmlak almaq məcburiyyətində qalır. Bu da öz növbəsində zərərçəkmiş şəxslərin ayrıca şikayətlərinə səbəb olur. Təklif edirik ki, əmlakın qiyməti müəyyən edilərkən(ən əsasda əmlak ekspert tədqiqatına verilə bilmədikdə) cinayət törədilən vaxt həmin əmlakın istifadə olunmamış, yeni bazar qiyməti əsas götürülsün. Beləliklə, cinayət təqibi orqanları vətəndaşlara dəymiş ziyanın daha düzgün hesablanmasına nail ola bilərlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. C.Süleymanov. Hüquq Nəzəriyyəsi dərs vəsaiti. Bakı 2015, səh. 243-247
2. Azərbaycanda cinayətkarlıq (2023-cü ilin birinci yarısı)
<https://www.stat.gov.az/source/crimes/>
3. Azərbaycanda əhəlinin cinayət və qanunazidd digər hərəkətlərdən zərər çəkməsi və aidiyyəti qurumlara müraciəti (Analitik hesabat)
<https://stm.az/storage/common/1620818349.2ac17-cinayetkarliq-12.pdf>
4. AR Konstitusiyası (mad13, 29)
<https://e-qanun.az/framework/897>
5. Cinayət-prosessual Məcəlləsi(mad 12, 85,86, 89)
<https://e-qanun.az/framework/46950>
6. Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun Qərarı
<https://e-qanun.az/framework/16706>

7. Vəkil V.Şükürov-məqalə "Hakimlər cinayət işləri üzrə əlavə zərərin ödənilməsi barədə iddiaları da təmin etməlidirlər"
<https://www.e-huquq.az/az/news/mehkeme/57228.html>
8. Bakı Şəhəri Səbail Rayon Məhkəməsinin bəraət hökmü (İş No 1(009)-57/2021 20.04.2021)
<https://e-mehkeme.gov.az/Public/AnonymizeDecisions>
9. "Məhkəmə ekspertlərinin attestasiyasının keçirilməsi və ixtisas dərəcəsinin verilməsi" Qaydaları
<https://e-qanun.az/framework/54271>
10. "Özəl məhkəmə eksperti qismində fəaliyyət göstərmək istəyən şəxslərlə icbari təlimin keçirilməsi" Qaydası
https://frameworks.e-qanun.az/46/ha_46332.html
11. "Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında" AR Qanunu-
<https://e-qanun.az/framework/91>

XÜLASƏ

Oğurluq cinayətləri nəticəsində zərərçəkmiş şəxslərə dəymiş ziyanın müəyyən edilməsinin prosessual problemləri

Ölkəmizdə cinayətkarlığın statistikasında mülkiyyət əleyhinə törədilmiş cinayətlər xüsusi tendensiyaya malikdir. Bu növ cinayətlərdə mülkiyyət münasibətlərinə və şəxslərin əmlakına qəsd edilir. Oğurluq cinayətləri zamanı zərərçəkmiş şəxslərə əmlak xarakterli maddi ziyan dəymiş olur. Dəymiş ziyanın müəyyən edilməsi və onun kompensasiya edilməsi cinayət təqibi orqanlarının diqqət mərkəzində olmalıdır. Bu məqsədlə özəl ekspertiza fəaliyyətindən istifadə olunması gələcək perspektivlər sırasında.

АННОТАЦИЯ

Процессуальные проблемы определения ущерба потерпевшим в результате кражи преступлений

Преступления против собственности имеют особую тенденцию в статистике преступности нашей страны. При этом виде преступлений посягаются на имущественные отношения и собственность физических лиц. При совершении преступлений потерпевшим причиняется имущественный

ущерб. Установление причиненного ущерба и его возмещение должны быть в центре внимания органов уголовного преследования. Для этой цели использование частного экспертизы является одной из будущих перспектив.

SUMMARY

Procedural problems of determining the amount of the damage caused to victims as a result of the crime of theft

Crimes committed against property have a special place in crime statistics in our country. In this type of crimes, property relations and property of individuals are attacked. When the crime of theft is committed, property damage is caused to the victims. Determining the amount of the damage caused and compensating it should be the main priority of the criminal prosecution authorities. For this purpose, the use of private examinations is one of the future perspectives.

Ismayil AMIRLI

*The lecturer of the Criminalistics
department at the Police Academy
within the Ministry of Internal Affairs,
police captain*

**CYBER THEFT: CRIME SCENE INVESTIGATION AND
ELECTRONIC EVIDENCE IMPORTANCE**

Açar sözlər: kiber, oğurluq, hadisə yeri, baxış, elektron sübutlar

Ключевые слова: кибер, кража, место преступления, наблюдение,
электронные казательства

Keywords : cyber, theft, crime scene, surveillance, electronic evidence

In today's digitally interconnected world, the surge of cyber theft has become an extensive challenge, threatening individuals, organizations, and nations alike. Cyber theft encompasses a spectrum of criminal activities, ranging from financial fraud and identity theft to data breaches and intellectual property theft. Investigating cyber theft demands a meticulous approach, leveraging electronic evidence to identify perpetrators and secure justice. This article delves into the intricacies of cyber theft investigations, emphasizing the pivotal role of electronic evidence in solving such cases.

Cyber theft manifests in various forms, exploiting vulnerabilities in digital systems to gain unauthorized access or manipulate information for illicit gains. Financial cyber theft involves fraudulent schemes aimed at siphoning money from individuals or institutions, while identity theft compromises personal information for nefarious purposes. Intellectual property theft targets valuable proprietary information or trade secrets. Data breaches, on the other hand, involve unauthorized access to sensitive data, causing significant harm to individuals and organizations.

Cyber theft causes financial losses, damages reputations, disrupts businesses, and compromises individuals' privacy and security. Preventative measures such as using strong, unique passwords, enabling multi-factor authentication, keeping software updated, and being cautious of suspicious emails or

links can help mitigate these risks. Cybersecurity awareness and robust protective measures are essential in safeguarding against various forms of cyber theft.

Cybercriminals employ sophisticated techniques, utilizing malware, phishing, ransomware, and social engineering tactics to execute their illicit activities. These tactics continually evolve, presenting significant challenges to law enforcement agencies and cybersecurity experts tasked with investigating cyber theft.

Cyber theft, also known as cybercrime or online theft, encompasses the unauthorized access, stealing, and exploitation of digital information or assets. It can occur through various means, and understanding its forms with practical examples can illuminate its real-world implications:

Phishing: A cybercriminal sends emails pretending to be from a reputable company (like a bank or a well-known service provider) asking recipients to update their login credentials. Unsuspecting individuals click on the provided link and enter their sensitive information, which the hacker then captures. The hacker can access the victim's accounts and potentially steal funds or sensitive data.

Ransomware: A hacker uses malicious software to encrypt a company's crucial files or systems, making them inaccessible. The hacker then demands a ransom to provide the decryption key. If the ransom isn't paid, the data remains encrypted, causing significant operational disruptions or loss of critical information for the affected organization.

Identity Theft: A cybercriminal gains access to personal information such as social security numbers, credit card details, or passwords. With this data, they can impersonate the victim, opening credit accounts, making purchases, or committing other fraudulent activities in the victim's name, causing financial harm and damaging the victim's credit history.

Credential Stuffing: A hacker obtains login credentials from a data breach on one website. They then use automated software to try the same username/email and password combinations on various other sites, knowing that people often reuse passwords. When successful, the hacker gains unauthorized access to multiple accounts of the affected individuals.

Cryptojacking: A cybercriminal injects malicious code into a victim's device or website. This code runs in the background, using the victim's computing power to mine cryptocurrencies without their knowledge. As a result,

the victim experiences slower device performance, increased electricity usage, and potential hardware damage, while the hacker gains cryptocurrency.

Bank Fraud: A hacker gains access to a bank's system or manipulates its processes, transferring funds illicitly or manipulating financial records to siphon off money. They might exploit weaknesses in online banking systems or use malware to gain access to account credentials.

Intellectual Property Theft: A competitor or an external entity hacks into a company's network to steal trade secrets, proprietary software, or research and development data. They may use this stolen information to gain an unfair competitive advantage or sell it to rival companies or on the dark web.

Cyber theft poses a pervasive and evolving threat in today's digitally interconnected world, demanding a meticulous and strategic approach to investigation akin to traditional crime scenes. Here is a succinct exploration of the core actions involved in investigating cyber theft:

In essence, effective cyber theft investigation relies on swift action, meticulous analysis, and collaborative efforts. Harnessing technological tools and expertise, investigators uncover digital traces essential in identifying and prosecuting cybercriminals in an ever-evolving cyber threat landscape.

Electronic evidence plays a pivotal role in cyber theft investigations, collected and analyzed from various sources such as computers, mobile devices, servers, and network logs. Techniques like metadata analysis, email trails, communication logs, and traffic analysis aid in reconstructing events leading to cyber theft.

Maintaining the chain of custody is crucial for ensuring the integrity and admissibility of electronic evidence in court. Strict adherence to protocols and specialized tools for data preservation is essential throughout the investigation process.

Analyzing electronic evidence involves deciphering complex digital footprints left by cybercriminals. Techniques like data recovery, timeline analysis, and malware analysis help piece together the attackers' modus operandi. Identifying the culprits often requires intricate analysis and collaboration with intelligence agencies and international partners.

Expert testimony plays a vital role in presenting and contextualizing electronic evidence in legal proceedings. Effectively communicating technical findings to judges and juries is pivotal for successful convictions.

Handling electronic evidence in cyber theft investigations raises ethical and legal considerations. Balancing privacy rights with the need for thorough investigations poses challenges. Encryption technologies used by cybercriminals further complicate evidence collection and decryption efforts.

Moreover, ensuring the admissibility of electronic evidence in court requires stringent compliance with legal standards and evolving case law. The ever-evolving nature of cyber threats necessitates continuous adaptation of investigative methodologies and legal frameworks.

Preventing cyber theft demands a proactive approach, involving robust cybersecurity measures, employee training, and regular security audits. Collaboration between public and private sectors is crucial in combating cyber threats effectively. Strengthening international cooperation and information sharing is pivotal in addressing transnational cybercrime.

Enhancing digital literacy and awareness among individuals and organizations can significantly mitigate cyber risks. Investing in cybersecurity infrastructure and incident response capabilities is crucial for rapid threat mitigation.

Cyber theft represents a pervasive and evolving threat, requiring a multi-dimensional response from law enforcement and cybersecurity professionals. The crucial role of electronic evidence in investigating cyber theft crimes cannot be overstated. As technologies evolve, collaboration between stakeholders, the development of sophisticated investigative techniques, and the adaptation of legal frameworks will be instrumental in combating cyber theft and ensuring a safer digital landscape for all.

Securing and Evaluating the Scene

The primary principle in the initial phase of cyber theft investigation is to ensure the safety of individuals at the scene and protect the integrity of both traditional and electronic evidence.

The initial steps encompass securing the scene and individuals present, followed by visual identification of potential evidence, both physical and electronic. Attention is given to the identification of perishable evidence, particularly within electronic devices such as pagers, caller ID boxes, and cell phones, emphasizing immediate securing and documentation.

Securing the crime scene adheres to jurisdictional policy, ensuring the removal of all persons from areas designated for evidence collection. Preservation of perishable data on various devices is prioritized, with an emphasis on immediate securing, documentation, and/or photographic documentation.

Moreover, recognizing and labeling telephone and communication lines attached to devices are part of the initial scene evaluation, ensuring proper documentation, and disconnection, when applicable. Additionally, latent fingerprints or physical evidence on keyboards, computer mice, and other components are identified for preservation, with the understanding that chemical processes for latent print collection may affect data and equipment.

The subsequent phase involves preliminary interviews, where individuals (witnesses, subjects, etc.) are separated, identified, and their locations recorded upon entry. Information gathering includes details about electronic devices, passwords, system access, security measures, offsite data storage, and any relevant hardware or software documentation.

When collecting electronic evidence, adhering to fundamental principles is crucial in the initial stages of the digital forensic process, which involve the gathering and preservation of evidence. This phase is vital in ensuring the integrity of evidence, as electronic evidence is highly susceptible to damage or loss during collection. Even a simple movement of a computer can sometimes alter electronic evidence such as files, data, or timestamps.

In our country, there isn't a comprehensive legal regulation on how electronic evidence should be obtained. Unlike countries like the USA, where there are legal provisions binding the technical team involved in obtaining electronic evidence during the investigation phase, and wrongful actions are considered violations that could lead to criminal prosecution. The primary reasons for the legal gap in obtaining electronic evidence in our country can be attributed to the importation of information technologies without a proper infrastructure, inadequate awareness of the extent of cybercrimes, and lack of awareness among crime victims.

The field of digital forensics has become an integral part of contemporary investigation and prosecution procedures. It's crucial for law enforcement officers, who are the first to encounter the crime and crime scene, to know how to handle and, when necessary, seize computing systems and equipment.

The initial response team examining the scene should first prepare the devices to collect evidence, ensure their own safety, secure the crime scene,

and then proceed to preserve the integrity of all electronic and non-electronic evidence at the scene.

Before commencing any procedures, checklists, hardware units, and necessary software should be prepared. Checklists will ensure a thorough and comprehensive process, despite adverse conditions at the scene. Whenever possible, electronic evidence collection should be carried out by forensic experts. Indeed, involving unqualified individuals in the collection phase of electronic evidence could render the process ineffective. Therefore, it is imperative that a knowledgeable forensic expert conducts the evidence collection to prevent any alteration or, at least, minimize any potential loss.

Due to the distinctive nature of electronic evidence compared to physical evidence, only a forensic expert can collect electronic evidence without causing alteration or minimal alteration. Before and during any procedures, photographs should be taken from multiple angles of the crime scene, computer systems, and hardware components to provide a detailed and inspectable record. These images and recordings can help identify overlooked details or resolve future doubts.

It's essential to draw the connection diagram of the computer systems present at the scene during the examination, as it will be beneficial for the investigation. Care should be taken to avoid any actions that might damage electronic evidence, and any notes containing account names or password information should be noted. All materials potentially considered evidence at the scene should be labeled with informative tags. Additionally, an inventory should be created and recorded with serial numbers of all items seized at the scene. Different inventory lists should be made for each type of item, and these lists should be checked by different individuals within the group. Making copies of inventories and signing each copy should not be overlooked. Furthermore, all cables of seized computer systems should be color-coded to facilitate reassembly.

All procedures related to the collection of electronic evidence should be documented and preserved in a manner that can be used for further examination. Since investigations involving electronic evidence are not based on physical environments, documenting each step of the process is crucial. These records reinforce the strength of electronic evidence and become an integral part of it. Additionally, records kept at every stage of obtaining electronic evidence

will facilitate obtaining an impartial expert witness report during the prosecution phase and the verification of whether the evidence was genuinely obtained from the computer system in question.

Closed computer systems found at the scene should not be opened. Opening systems in which electronic evidence might exist can cause damage to existing evidence. For instance, accessing many configuration files while operating systems are being initiated can jeopardize data considered as evidence. In some cases, even access dates of files can be of evidential value, making this practice potentially risky. Moreover, temporary files and memory disk spaces created during the startup of operating systems could eliminate the possibility of recovering previously deleted data, thus compromising the integrity of evidence.

On the other hand, open computer systems at the scene should not be interfered with. Any open windows or ongoing processes on the screen should be documented in the record, and depending on the device, they should be powered down after inspection. Additionally, before any intervention involving information technology at the crime scene, hardware and software providing electromagnetic protection should be available to prevent the potential tampering of evidence through remote access.

Besides electronic evidence, physical evidence might also be present at the crime scene. Fingerprints on the computer systems and connected hardware, clothing, and other belongings of the suspect found at the crime scene can also serve as evidence. Therefore, it is essential not to overlook criminalistic examinations related to the matter. However, this examination should be conducted without causing harm to the sensitive electronic evidence. Thus, a reasonable balance should be established between forensic data collection and crime scene investigation.

When the teams arrive at the crime scene to collect electronic evidence, their primary responsibility is ensuring the proper shutdown and preservation of the computers earmarked for examination. Subsequently, the imaging process of these computers, along with other data storage units, commences. However, shutting down or restarting the computers designated for examination leads to the loss of volatile data.

Until a few years ago in digital forensic procedures, when it was decided to seize an operational computer, the traditional method involved cutting off the power directly (pull the plug) rather than shutting down the computer. This

method aimed to capture the information stored somewhere inside the computer after the power outage, intending to utilize that information for investigations later on. However, as technology advanced, the significance of volatile data in shedding light on events became evident. Tools were developed to obtain volatile data without the risk of it being lost when a computer is shut down. Consequently, the live analysis method was introduced and implemented for this purpose.

Presently, there are numerous software applications equipped with live analysis capabilities to collect volatile data from operational computer systems. One of the most important features of these applications is their ability to function without being installed on the system. This allows necessary procedures to be performed on the examined system's disk without making any additions and without compromising the originality of electronic evidence. Live analysis is a method that goes beyond the ordinary process of obtaining electronic evidence and requires technical expertise. At times, examinations on computers frequently used in committing crimes reveal traps that can destroy electronic evidence or activate a virus. Especially in investigations concerning the distribution of malicious code, cyberattacks, fraud committed through credit cards, and internet-related fraud, it is crucial to acquire and record volatile data from computers without shutting them down.

The method used to obtain volatile data during the collection of electronic evidence is also employed by system administrators to recover data in the event of a cyberattack. Therefore, if a computer is encountered already running when arriving at the crime scene or if encryption programs are detected on the computer, live analysis should be conducted before shutting down the computer. Another aspect necessitating live analysis is when suspicious programs are running on the open computer at the crime scene or when files with evidentiary value are found open on the screen. Shutting down the system in these scenarios makes it impossible to access this highly volatile data again.

Operations aiming to acquire network traffic information also necessitate live analysis. While collecting network traffic information, capturing an instantaneous snapshot of the system allows the data present in the system at that moment to be seized and subjected to analysis.

In forensic informatics, the process of creating an exact copy during evidence collection is termed as an "image" (forensic image). This process invol-

ves duplicating all data on the storage unit, encompassing existing data, deleted data, hidden sections, and other data within the storage unit. However, precautions must be taken during the exact copy process to prevent any alterations to the original data. This is one of the most critical elements of the electronic evidence collection phase. The purpose of obtaining an image of the data present in computer systems is to ensure the integrity and reliability of the data. Creating an image of the data serves two main purposes in terms of ensuring its integrity and reliability. Firstly, it ensures that the data acquired from the suspect's computer system remains unaltered, with no additions or deletions to the data. This helps refute claims made by the defense suggesting that the evidence has been tampered with or added to. Secondly, creating an image of the data during the collection process prevents the data in the computer system from being damaged. As collecting data from a computer system is a challenging and risky task, there are instances where the data in the system might be compromised during collection activities. The process of exact copying differs from the regular copying used in everyday use. Regular copying involves the transfer of user-created files from one source to another and does not involve copying system files or hidden files. In regular copying, details such as whether the files are data or system files and date/time information can be indicative. Additionally, during regular copying, information in the file area can be deleted or corrupted.

In hardware-based imaging processes, the bit-by-bit imaging process is performed using specialized hardware tools. These hardware tools directly copy the suspect's disk onto a "clean" disk. Hardware-based imaging programs work faster compared to software-based imaging programs. These hardware-based tools acquire the image of the evidence by following imaging steps on their embedded operating system, establishing a physical data connection to the original evidence. The advantage of this method is that it doesn't require a computer and is suitable for on-site imaging. These tools have a simple operating system and guide the user through the necessary steps during imaging. They create an image file on their storage unit by only performing bit-by-bit copying from the evidence during the imaging process, ensuring the originality of the evidence using "write block" features to prevent writing on the original evidence physically. Tools that perform hardware-based imaging are preferred for on-site imaging and are compatible with all types of hard disks (USB, IDE, SATA, SCSI). As they physically access the imaged disk,

they can create an image regardless of the file systems on the hard disk and can calculate hash values. Most of these tools operate independently, and the process is monitored through an LCD panel where the imaged disk is connected on one side, and the destination disk for the image is connected on the other. Generally, the sole purpose of hardware-based imaging tools is to acquire a disk image. Additionally, although expensive, there are hardware-based imaging tools integrated with a computer used in the analysis process.

The primary advantage of hardware-based imaging tools is their faster and more efficient operation. However, features such as data transfer speed and interface compatibility differ depending on the brand and model set by the manufacturers. Most tools have the ability to skip disk errors and must finish the process without fail. Since the entry to which the evidence disk is connected is write-protected, there is no risk of compromising the integrity of the evidence in this type of imaging. The method of imaging with hardware tools can also be applied to mobile phones using GSM forensic devices embedded with software.

For computer-based imaging software tools, the image of the original evidence is acquired by establishing a physical data connection to the computer and following the steps in the imaging software. These products do not require external "write block" devices. The software includes a "write block" feature to maintain the integrity of the original evidence, and the hash values produced using MD5 (Message-Digest 5) and SHA (Secure Hashing Algorithm) algorithms can verify that the evidence remains unchanged after the imaging process. This method can also be applied to mobile phones using computer software after determining the suitable connection method (cable, Bluetooth, and infrared) for the phone model and brand to connect it to the computer.

The rapid advancement in technology and the global use of the internet have necessitated an open approach to various technologies and services that authenticate electronically transmitted data. For this requirement to have any significance, it is essential to ensure the provability of the associated judgments and outcomes. Otherwise, making full use of information technology would not be achievable. Therefore, one of the crucial aspects related to electronic evidence that needs emphasis is the integrity of electronic evidence. The integrity of electronic evidence pertains to whether the electronic data obtained, worked upon, and subsequently concluded upon has undergone any

alterations. It is imperative that the data obtained from the crime scene remains exactly the same as the data worked upon; they must match perfectly. Hence, in digital forensics, ensuring the integrity of electronic evidence, meaning technical proof of the use of the original event data, preservation of electronic evidence, and verification of control – alongside the discussed timestamping – requires the identification of the hash value during the process of exact copying.

A hash value is formed when all sectors of a data or storage unit pass through a specific algorithmic function from the first sector to the last. When the same process is applied to the last sector, it produces the hash value specific to that data. This value is unique, so any change in a character on the storage unit will change the hash value. Therefore, to check if any alterations were made on the electronic evidence or the copy obtained from it, the hash value is calculated. This verifies the accuracy of whether the worked-upon data matches the original data. Hash algorithms can be applied during or after the imaging process for each file. There are various hash algorithms, with MD5 and SHA being the most commonly used today. The resultant values from these algorithms can be stored within the image file itself or collected in a separate file along with the image. When the hash value calculated matches the original hash value, it confirms that there have been no changes to the electronic evidence or the copy obtained from it. Thus, the hash value functions as a sort of seal for electronic data.

The hash value provided by a forensic expert in the expert report, if it does not match the hash value generated from the copy given to the user during the imaging of the suspect's hard disk, may lead to objections about the analysis findings. In practice, one of the biggest oversights is the lack of tracking and verification of hash values. At times, hash values obtained by law enforcement agencies during evidence collection and imaging processes have been found to differ from the hash value recorded in the expert report. This discrepancy could lead to debates about whether the image examined by the forensic expert is authentic and whether the findings obtained from the image hold forensic value.

Additionally, there is often a failure to re-image open systems, RAMs, and mobile phones and compare hash values. Since records from open systems, RAMs, and mobile phones are acquired while the systems are running, minor harmless changes may be made, and it is generally believed that the

same hash value cannot be obtained again when a re-imaging process is conducted. Consequently, evaluations and analyses are carried out based on the first forensic copy obtained, and without recalculating the hash on the original electronic evidence, this copy is used as evidence.

Due to the sensitivity of hash values, forensic experts should copy the disk images provided to them onto another disk before commencing any work. Any change that may occur for any reason on the image could change the hash value, rendering all the analysis conducted until then invalid.

Moreover, devices that store electronic evidence have a limited lifespan and complex data storage structures. Devices range from optical data storage devices like CD-DVDs to magnetic data storage devices like hard disks and flash memory-based devices like SSD disks. Each device has its technological features and a lifespan affected by various factors. This situation brings forth issues related to hash problems. Although the hash value is crucial in determining the originality of electronic data, it is not the sole criterion. While an unchanged hash value obtained during a process confirms the data's originality after being seized, a changed hash value does not conclusively prove that the data is not original. The hash value may change due to mechanical failures or damaged sectors on the data storage device, not solely due to alterations to the data.

Furthermore, hash values can be used to ensure the reliability between electronic data found in information systems during searches and the data presented or the forensic image processed for court presentation. However, using hash values to determine whether modifications were made to the electronic data before the hash value was obtained during initial contact with the electronic data is not possible. Therefore, solely ensuring that there are no problems with hash values does not indicate that the obtained electronic evidence is reliable. Thus, in confirming the integrity of electronic evidence, other variables must also be scrutinized.

Lastly, the application of hash values is generally used to verify that the copied data during the exact copying process matches the original data. However, it can also be used to show that the copied data remains unchanged.

The most crucial aspect regarding the electronic evidence obtained from information systems manifests in preserving the reliability of this evidence. Indeed, due to its sensitive nature, electronic evidence can easily be subject to

alterations, corruption, or even complete loss due to incorrect packaging, handling, or improper storage. Therefore, special measures must be taken to package, transport, and preserve electronic evidence; otherwise, it may become unusable or fail to lead to a conclusive outcome. In practice, instances have been observed where electronic media such as CDs, DVDs, and others have been damaged due to improper practices like excessive pressure applied for writing, punching holes using staple wires, applying heated seals, or using various adhesives, resulting in paper or adhesive residue remaining on the media.

Thus, before commencing the packaging of collected electronic evidence, it is essential to accurately document and label the evidence. Special attention should be paid to concealed and unseen evidence, and the necessary precautions should be taken for their preservation. Magnetic devices should be wrapped in anti-static packaging, avoiding materials that generate static electricity, such as regular plastic bags. Computer tools like floppy disks, CD-ROMs, or tapes should not be folded, bent, or scratched. Containers used for transporting evidence should be appropriately labeled.

The hash values of the obtained images from data storage units, MD5, and SHA, should be recorded in reports to prevent potential objections later on. As mentioned earlier, the hash value determines the originality of the obtained images, confirming that the image file taken during the backup process is identical to the imaged hard disk.

If possible, imaging should be conducted at the crime scene using independent physical copying devices, and these images should be preserved and submitted as forensic evidence. If imaging cannot be performed at the crime scene, data storage units should be sealed in bags, opened in the presence of the suspect's attorney, imaged, and then submitted as forensic evidence.

During the transportation of electronic evidence, it should be kept away from magnetic fields. Radio transmitters and heated seats within vehicles can potentially damage this evidence. Electronic evidence should not be kept in vehicles for extended periods as excessive heat, humidity, or cold can cause damage. Additionally, computer components and other devices not placed within containers should be securely transported to avoid shocks or extreme vibrations inside vehicles.

The protection against alterations or damage to data stored in mobile phones, like in all electronic evidence, is crucial in digital forensic processes. Allowing mobile phones to connect to other devices or cellular networks can harm the electronic data on these devices. Therefore, mobile phones should be isolated from all networks, utilizing Faraday bags equipped to block radio signals or connections to other phones.

Moreover, transporting mobile phones in Faraday bags prevents incoming calls and text messages during transit, maintaining the last call list and message inbox intact. Otherwise, incoming calls and messages could alter the last call list, and deleted messages might become unrecoverable due to overwritten data. Furthermore, the information about the suspect's last known location could be modified during transportation, affecting the integrity of the evidence.

Regarding the preservation of electronic evidence, certain battery-operated electronic devices (such as PDAs) reset to factory settings if their battery completely drains. Therefore, when seizing such devices, charging them before the battery completely depletes is crucial to prevent potential evidence loss. Additionally, every computer system taken into forensic custody or the laboratory for examination should be protected from harmful elements like dust, moisture, humidity, extreme temperatures, and magnetic fields.

Lastly, insufficient care in preserving electronic media can lead to its deterioration, loss, or degradation. Therefore, the original media to be submitted as forensic evidence should be stored in sealed bags to prevent any possible damage.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. “Kibercinayətkarlıq haqqında” Konvensiyanın təsdiq edilməsi barədə” 30 sentyabr 2009-cu il tarixli 874-IIIQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
2. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya (2014).
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, 30 dekabr 1999-cu il tarixli 787-IQ nömrəli “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

4. Ed. John. "Electronic Crime Scene Investigation: A Guide for First Responders". Washington: PhotoDisc, Inc, 2001.
<https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/187736.pdf>
5. Amato, Astolfo Di. "Criminal Law in Italy". The Netherlands: Kluwer Law International, 2011.
6. Holt J.T., Bossler A., Seigfried-Spellar K. C., Cybercrime and Digital Forensics, Routledge 2017.
7. Orin S. K., "Criminal Law in Virtual Worlds", University of Chicago Legal Forum: Cilt 2008: Sayı 1
8. Brenner S.W., 'Cybercrime: rethinking crime control strategies' in Yvonne Jewkes (Edn.) Crime online, Cullompton, Devon: Willan, 2007.
9. Council of Europe, Convention on Cybercrime (2001) ETS No.
10. Brown I, Edwards L., Marsden C., 'Information Security and Cybercrime' in L. Edwards, C. Waelde (Edn) Law and the Internet, 3rd edn. Oxford: Hart, 2009.
11. Lessig L., Code and Other Laws of Cyberspace, New York: Basic Books, 1999.
12. Williams K. S., 'Transnational developments in Internet Law' in Yvonne Jewkes and Majid Yar (Edn.) Handbook of Internet Crime, London: Willan Publishing, 2010.

XÜLASƏ

Kiberoğurluq: Hadisə yerinə baxış və elektron sübutların əhəmiyyəti

Kiberoğurluq dəqiq istintaq metodları və elektron sübutların istifadəsini tələb edən geniş yayılmış təhlükədir. Bunun qarşısının effektiv alınması proaktiv kibertəhlükəsizlik tədbirləri və birgə səylər tələb edir. İnkişaf edən kibercinayətkarlıqla mübarizədə onun taktikalarına uyğunlaşma, yeni üsulların öyrənmə və buna görə qarşısını alma tədbirləri hazırlama prioritet olaraq qalır. Kiberoğurluğa qarşı mübarizə elektron sübutların istifadəsinə, beynəlxalq əməkdaşlığın təşviqinə və texnoloji irəliləyişlərə çevik uyğunlaşma qabiliyyətinə əsaslanır ki, bunların hamısı təhlükəsiz rəqəmsal məkana töhfə verir.

Kibercinayətlərin araşdırılması sahəsində elektron sübutların idarə edilməsi və qorunması üçün beynəlxalq təcrübə vacibdir. Həssas məlumatları dəyişdirilmədən və ya zədələnmədən qorumaq üçün sübutların toplanılması, rəsmiləşdirilməsi və qablaşdırılması qaydalarına riayət edilməlidir. Dəyişkən məlumatların

bütövlüyünü qoruyarkən təhlükəsizliyinin təmin edilməsində analitik iş və müasir texnologiyanın proqram təminatı və alətləri əsas rol oynayır. Eyni zamanda “hash” dəyərlərinin müəyyən olunması rəqəmsal sübutların həqiqiliyini təsdiqləmək üçün vacibdir. Məhkəmə prosesində elektron sübutların etibarlılığı məhz onları hash dəyərləri ilə müəyyən olduğundan onlarla davranış qaydaları məqaləmizdə göstərilən beynəlxalq qəbul edilmiş normalardan kənara çıxmamalıdır.

АННОТАЦИЯ

Киберкража: Преступление на месте происшествия и электронные доказательства

Киберкражи стоят как всепроникающая угроза, требующая тщательных стратегий расследования и использования электронных доказательств. Эффективная профилактика требует активных мер по кибербезопасности и совместных усилий. Адаптация к развивающимся тактикам киберпреступников остается ключевой. В основном, противодействие киберкражам зависит от использования электронных доказательств, содействия в сотрудничестве и умения гибко адаптироваться к технологическим достижениям, все это способствует безопасному цифровому пространству.

В области расследования киберпреступлений, тщательные протоколы по обращению и сохранению электронных доказательств являются неотъемлемыми. Применение точных методов сбора, подробная документация и безопасные транспортные протоколы имеют важное значение для защиты чувствительных данных от изменений или ущерба. Технологии, такие как живой анализ и средства образов, играют ключевую роль в обеспечении безопасности изменчивых данных при сохранении их целостности. В то же время, толкование хэш-значений требует внимательного рассмотрения для подтверждения подлинности цифровых доказательств. Для укрепления надежности в судебном процессе необходимо использовать специализированные методы упаковки, транспортировки и хранения для сохранения электронных доказательств и предотвращения потенциальных изменений или потерь.

Rəşid YUSİFOV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis

Akademiyasının "Cinayət hüququ"

kafedrasının müəllimi, polis baş leytenantı

AĞIRLAŞDIRAN HALLARDA DƏLƏDUZLUQ CİNAYƏTİNİN TÖRƏDİLMƏSİ ZAMANI ZİYANIN MƏBLƏĞİ İLƏ BAĞLI TÖVSİF PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: Dələduzluq, vurulmuş zərər, əldə edilmiş gəlir, aldatma, ziyanın miqdarı, nəticə, etibardan sui-istifadə etmə

Ключевые слова: Мошенничество, нанесенный ущерб, сумма ущерба, результат, злоупотребление доверием

Key words: Fraud, damage, earned income, deception, the amount of damage, result, abuse of trust

Müasir dövrdə cinayətkarlıqla mübarizə işinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində nəzəri və təcrübi məsələlərin uğurlu həlli mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkəmizdə həyata keçirilən ümumsosial tədbirlər cinayətkarlığın səbəblərini mexaniki surətdə aradan qaldırmır. Bunun üçün ictimai və dövlət mexanizminin mütəşəkkil və gərgin fəaliyyəti tələb olunur.

Cinayətkarlıqla effektiv mübarizə aparmaq üçün onun daha dərindən tədqiqi zəruridir. Müasir dövrümüzdə kriminoloji və cinayət-hüquqi biliklərə yiyələnəndən cinayətkarlığa qarşı mübarizənin effektiv təşkilini təsəvvür etmək qeyri mümkündür. Bu biliklərin istifadəsi sosial proseslərin idarə olunmasında və eynilə hüquqyaradıcı və hüquqtətbiqedici fəaliyyət zamanı zəruridir.

Hüquqi dövlət quruculuğunun əsas şərtlərindən biri ictimai-siyasi sabitliyin qorunması, şəxsiyyətin və cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Təhlükəsizlik mühitinin təmin edilməsi perspektiv inkişafın, həmçinin sosial-iqtisadi, siyasi, və hüquqi dayaqların möhkəm təməl üzərində qurulmasına xidmət edir.

Ölkəmizdə davamlı şəkildə aparılan quruculuq işlərinin, infrastruktur layihələrinin icrasına zəmin yaradan hüquq qaydasının və sabitliyin təmin edilməsi düşünülmüş və stabil islahatların nəticəsidir.

Cinayətkarlıq mürəkkəb sosial hadisə olduğundan onun kriminoloji təhlilinin aparılması və profilaktikası istiqamətlərinin müəyyən edilməsi zəruridir.

Ümumi cinayətkarlığın strukturunda xüsusi çəkisi ilə seçilən və kriminoloji tədqiqə ehtiyacı olan cinayət növlərində biri də mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərdir. Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər Azərbaycan Respublikasında qeydə alınan ümumi cinayətlərin təqribən 40%-ni təşkil edir. Mülkiyyət cəmiyyətin iqtisadi özülünü təşkil edən mühüm iqtisadi və hüquqi kateqoriyadır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsinə əsasən mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur.[1, maddə 13]

Cinayət qanunvericiliyi də mülkiyyətin bütün formalarının bərabərliyini və mülkiyyət hüququnun subyektlərinin hüquq və mənafeələrinin eyni dərəcədə mühafizə olunmasını nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 63-cü maddəsinə əsasən, hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır. Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyildir.[1, maddə 63]

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 14.1-ci maddəsinə əsasən, Bu Məcəllə ilə cəza təhdidi altında qadağan olunmuş ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) təqsirli olaraq törədilməsi cinayət sayılır. [3, maddə 14] Həmin Məcəllənin 3-cü maddəsinə əsasən “Yalnız bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır.” [3, maddə 3] Cinayət tərkibi ictimai təhlükəli əməli cinayət kimi xarakterizə edən, qanunda göstərilən obyektiv və subyektiv əlamətlərin cəmiyyətdir.[5, s.114] Cinayətin obyektiv cəhəti müəyyən zamanda və məkanda, müəyyən şəraitdə baş verən, mövcud ictimai münasibətlərə ziyan vuran ictimai təhlükəli qəsdin zahiri cəhətidir. [5, s.151] Cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinə ictimai-təhlükəli əməli, onun nəticəsini, ictimai təhlükəli əməllə nəticə arasındakı səbəbli əlaqəni, habelə zamanı, məkanı və cinayətin edilmə üsulunu, cinayətin törədildiyi şəraiti xarakterizə edən əlamətlər daxil olunur.[5, s.155]

Mülkiyyət əleyhinə yönəlmiş cinayətlərin ən çox yayılan növlərindən biri dələduzluqdur.

“Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 11 iyun 2015-ci il tarixli 7 №-li Qərarında qeyd edilir: “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin IX bölməsinin iyirmi üçüncü fəslində nəzərdə tutulmuş başqa talama cinayətlərindən fərqli olaraq dələduzluq cinayəti aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə törədilir və əmlak sahibi öz əmlakını və ya ona olan hüququnu başqa şəxslərə yalan vədlərin təsiri altında könüllü surətdə verir.

Törədilmiş əməl o halda CM-nin 178-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş dələduzluq, yəni etibardan sui-istifadə və ya aldatma yolu ilə özgə əmlakını ələ keçirmə və ya əmlak hüquqlarını əldə etmə hesab edilir ki, şəxsin niyyəti əmlakı ələ keçirərkən və ya əmlak hüquqları əldə edərkən hər hansı öhdəliyin yerinə yetirilməsinə deyil, özgənin əmlakının əvəzsiz və qanunsuz olaraq öz mülkiyyətinə keçirilməsinə, yaxud da əmlak hüquqlarının əldə edilməsinə yönəlmiş olsun.

Dələduzluq yolu ilə əmlak hüquqları əldə etmə dedikdə, mülkiyyət hüququ, girov hüququ, tələb hüququ və varlanmaya səbəb olan sair hüquqları qanunsuz əldə etmə başa düşülməlidir. Bu hüquqlar müqavilələr və digər öhdəliklərdən əmələ gələn müvafiq sənədlərdə (məsələn, etibarnamədə, vəsiyyətnamədə, qiymətli kağızlarda, hesablaşma və sığorta sənədlərində və s.) əks oluna bilər.

Dələduzluq cinayətinin üsulu kimi aldatma dedikdə, özgə əmlakını (əmlak hüququnu) ələ keçirmək niyyətində olan şəxs tərəfindən bilə-bilə yalan, həqiqətə uyğun olmayan məlumatların verilməsi və ya həqiqi məlumatların gizlədilməsi, yaxud da əmlakın ələ keçirilməsinə yönəlmiş qəsdən törədilən başqa hərəkətlərin edilməsi (məsələn, əqdin predmeti olan saxta əşyaların və ya saxta sənədlərin təqdim edilməsi, onların əldə edilməsi, malların alınması zamanı aldadıcı üsullardan istifadə edilməsi və ya hesablaşma görüntüsünün yaradılması və sair) başa düşülür.

Dələduzluğun törədilməsi zamanı həqiqətə uyğun olmayan və ya gizlədilən məlumatlar kimi müxtəlif hallar, məsələn hüquqi faktlar, əmlakın dəyərinə və keyfiyyətinə, təqsirkarın şəxsiyyətinə, onun səlahiyyətlərinə və niyyətinə dair məlumatlar çıxış edə bilər.

Dələduzluğun üsulu kimi etibardan sui-istifadə etmə dedikdə, əmlakı ələ keçirmək və ya əmlaka olan hüququ əldə etmək məqsədi güdən şəxs tərəfindən əmlakın mülkiyyətçisi, bu əmlaka sahiblik edən və ya sərəncam vermək hüququ olan şəxslə yaranmış etibarlı münasibətlərdən istifadə olunması başa düşülür. Etibardan sui-istifadə etmə, həmçinin təqsirkar şəxsin qulluq səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi, zərər çəkmiş şəxslə yaxın şəxsi və ya qohumluq münasibətlərinin olması ilə də əlaqədar ola bilər.

Etibardan sui-istifadə etmə həm də təqsirkarın əvəzsiz olaraq özünün və ya üçüncü şəxslərin xeyrinə əmlakı və ya ona olan hüququ ələ keçirmək məqsədi ilə üzərinə götürdüyü hər hansı öhdəliyi yerinə yetirmək niyyətində olmadığı halda, məsələn, kredit müəssisələrindən müəyyən məbləğdə kredit və ya zərər çəkmiş şəxsdən borc alaraq bunları qaytarmaq məqsədi güdmədiyi, hər hansı işin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi öhdəliyini üzərinə götürüb bunun üçün əvvəlcədən avans kimi müəyyən məbləğdə pul alaraq həmin işi görmədiyi (xidməti göstərmədiyi) və görmək (xidmət göstərmək) niyyətində olmadığı hallarda da baş verir. Dələduzluq cinayəti özgənin əmlakının təqsirkarın və ya üçüncü şəxslərin sahibliyinə keçdiyi və onların bu əmlaka dair istədikləri kimi sərəncam vermək və ya onlardan istifadə etmək imkanının yarandığı andan başa çatmış hesab edilir. [4, bənd 1-4]

Şəxs əmlakı (əmlaka olan hüququ) əldə edərək onların verilməsinin şərtləri ilə bağlı öhdəlikləri yerinə yetirmək niyyətində olmadıqda və nəticədə zərər çəkmiş şəxsə maddi zərər vurulduqda, onun əməli o halda dələduzluq kimi qiymətləndirilir ki, təqsirkarın özgə əmlakının talanmasına və ya əmlaka olan hüquqa yiyələnməsinə yönəlmiş niyyəti həmin əmlakı və ya əmlaka olan hüququ əldə edənədək yaranmış olsun.[4, bənd 5] Dələduzluq oğurluqdan, soyğunçuluqdan və quldurluqdan fərqli olaraq dələduzluğun törədilməsi zamanı təqsirkar zərərçəkmişin əmlakını onun iradəsinə zidd olaraq hər hansı yolla (gizli şəkildə, zor tətbiq etməklə və zor tətbiq etmə hədəsi ilə) ələ keçirmir, həmin əmlak aldadılması və ya etibarından sui-istifadə edilməsi nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin özü tərəfindən könüllü olaraq təqsirkara verilir. [4, bənd 8]

Dələduzluq hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətindən (CM-nin 182-ci maddəsi) onunla fərqlənir ki, dələduzluğun törədilməsi zamanı zərər çəkmiş şəxsin iradəsinə aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə, CM-nin 182-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin törədilməsi zamanı isə zərər-

çəkmiş ünvanlanmış hədə-qorxu (zərər çəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının şəxsiyyəti üzərində zor göstərmə, onların haqqında rüsvayedicə məlumatlar yayma və ya onların əmlakının tələf etmə hədəsi ilə özgənin əmlakını və ya əmlaka olan hüququnu və ya əmlak xarakteri daşıyan digər hərəkətləri etməyi tələb etmə) vasitəsilə təsir göstərilir. Dələduzluq maddə tərkibli cinayət olduğundan, həmin cinayət əmlak (əmlaka olan hüquq) ələ keçirildikdən sonra təqsirkarın ona sərəncam vermək imkanının yarandığı andan, hədə-qorxu ilə tələb etmə isə formal tərkibli cinayət kimi müəyyən edildiyindən, təqsirkar tərəfindən yuxarıda sadalanan hərəkətlərin edildiyi andan əmlakın (əmlaka olan hüququn) ələ keçirilib-keçirilməməsindən və ya əmlak xarakteri daşıyan hərəkətlərin edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq başa çatır. [4, bənd 10]

Dələduzluq cinayəti özgə əmlakını mənimsəmə və ya israf etmə cinayətindən (CM-nin 179-cu maddəsi) əmlakın təqsirkarın sərəncamına keçməsi üsulu ilə və həmin əmlakın ələ keçirilməsi anı ilə fərqlənir. Dələduzluğun törədilməsi zamanı təqsirkarın bütün hərəkətləri onun həmin əmlakın ələ keçirilməsinə yönəlmiş niyyətinin həyata keçirilməsində ifadə olunursa, mənimsəmə və ya israf etmə zamanı əmlak təqsirkara etibar olunur və yalnız bundan sonra təqsirkarda əmlakın ələ keçirilməsi və ya israf edilməsi niyyəti yaranır, bu niyyətinə nail olmaq üçün də o, müvafiq hərəkətləri edir. Mənimsəmə və ya israf etmə cinayətinin törədilməsi zamanı da aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə bu cinayətin üsulları kimi çıxış edə bilər (məsələn, ərzaq məhsullarının ticarət obyektlərinə paylanması vəzifəsini yerinə yetirən ekspeditorun həmin məhsulların xarab olması (oğurlanması, naməlum şəraitdə itməsi) barədə istehsal müəssisəsinin rəhbərinə bilə-bilə yalan məlumat verərək bundan sonra ona etibar olunmuş əmlaka istədiyi kimi sərəncam verməsi).”[4, bənd 21]

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsində göstərilir ki, “Bu Məcəllənin 177.1, 178.1 və 179.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş məsuliyyət əmlakın mülkiyyətçisinə və ya digər sahibinə beş yüz manatdan yuxarı, lakin beş min manatdan artıq olmayan məbləğdə ziyan vurulduğu hallarda yaranır.” “Qeyd” hissəsinin ikinci cümləsində isə qeyd edilir: “Bu Məcəllənin 177.2.1-177.2.3-2, 177.2.5 və 177.3.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş məsuliyyət əmlakın mülkiyyətçisinə və ya digər sahibinə yüz manatdan yuxarı məbləğdə ziyan vurulduğu hallarda yaranır.” [3, maddə 177]

Yuxarıda istinad etdiyim Plenum Qərarında isə qeyd edilir: “Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsinin 1-ci bəndinin ikinci cümləsində təsbit olunmuş cinayət məsuliyyətinin yaranmasını şərtləndirən zərərin minimal məbləğinə (ziyanın 100 manatdan artıq məbləğdə olmasına) dair tələb müstəsna olaraq oğurluq cinayətinin 177.2.1-177.2.3-2, 177.2.5 və 177.3.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarına aiddir və dələduzluq cinayətinə münasibətdə tətbiq edilmir.” [2, bənd 30]

“Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun 8-ci maddəsində “normativ hüquqi aktların ziddiyyətsizliyi”, “insanların hüquq və azadlıqlarının, onların qanuni maraqlarının müdafiəsi və sosial ədalət” prinsipləri, 25.5-ci maddəsində isə “Normativ hüquqi aktın mətnində istifadə edilən termin və anlayışlar aydın və birmənalı olmalıdır” norması qeyd edilir.[2, maddə 8; 25.5]

Fikrimcə, Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsində məsuliyyətin yaranması üçün vurulmuş ziyanın məbləğinin beş yüz manatdan yuxarı olması tələbi nəzərdə tutulmuş normaların sırasında “178.1-ci” ifadəsi deyil, “178-ci” ifadəsi istifadə edilməsi daha məqsədə uyğundur, çünki bu normanın hal-hazırkı redaksiyası “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun yuxarıda istinad etdiyim normalarına ziddir. Ali Məhkəmənin yuxarıda istinad etdiyim Plenum Qərarında da açıq aşkar bildirilir ki, məsuliyyətin yaranması üçün məbləğin yüz manatdan yuxarı olmasının kifayət etdiyi maddələrə Cinayət Məcəlləsinin 178-ci maddəsinin ağırlaşdırıcı halları müəyyən edən hissələrindən heç biri aid deyil. Belə olduqda sual meydana çıxır: “Əgər 178-ci maddənin ağırlaşdırıcı halları müəyyən edən bəndlərindən heç birində nəzərdə tutulan əməllərə görə məsuliyyət beş yüz manatdan aşağı ziyana görə yaranmırsa, bəs niyə 177-ci maddənin “Qeyd” hissəsində beş yüz manatdan yuxarı məbləğdə ziyan vurulduqda məsuliyyət yaranan maddələrin içərisində “178-ci” yox, “178.1-ci” ifadəsi göstərilib?”

Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiklərimi nəzərə alaraq, **təklif edirəm:**

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş “178.1-ci” ifadəsi “178-ci” ifadəsi ilə əvəz edilsin, və ya:

2. Əgər dələduzluq cinayətinin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsinin; təkrar törədilməsinin; şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsinin əməli daha ictimai təhlükəli etməsi və məsuliyyətin yaranması üçün vurulmuş ziyanın məbləğinin yüz manatdan yuxarı olmasının kifayət etməsi fikri düzgün hesab edilirsə, bu halda “Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 11 iyun 2015-ci il tarixli 7 №-li Qərarının 30-cu bəndi ləğv edilsin və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsinin birinci bəndinin ikinci cümləsinə “178.2.1-178.2.3-cü maddələrində” ifadəsi əlavə edilsin.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası – <http://www.e-qanun.az/framework/897>
2. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” 21 dekabr 2010-cu il tarixli AR Konstitusiya Qanunu
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi - <http://e-qanun.az/framework/46944>
4. “Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 11 iyun 2015-ci il tarixli 7 №-li Qərarı
5. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslük. Bakı, 2018.

АННОТАЦИЯ

Описательные проблемы размера ущерба при совершении преступления мошенничества при отягчающих обстоятельствах

Подводя итог, хотелось бы отметить, что существуют проблемы с применением Уголовного кодекса Азербайджанской Республики о преступлениях, связанных с мошенничеством. В связи с этими проблемами, я считаю, что статьи Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики об этих преступлениях должны быть усовершенствованы, а тема, упомянутая в этой статье, должна быть отредактирована. 1) если уровень общественной

угрозы лица, совершающего мошенничество в составе группы, либо неоднократно совершающего мошенничество, либо совершающего мошенничество с использованием своего служебного положения, выше, 2) или если он не считается таким высоким, как кто совершил кражу таким же образом, то статью надо менять либо с учетом первой мысли, либо второй мысли.

SUMMARY

Descriptive problems regarding the amount of damage in the commission of the crime of fraud in aggravated circumstances

Summarizing, I would like to point out that problems are present with the application of the criminal code of Azerbaijan Republic about fraud crimes. Because of these problems I think the articles of the Criminal Code of Azerbaijan Republic about these crimes should be improved and the subject I mentioned in this article should be edited. 1)If the public threat level of the person who commits fraud as a member of a group, or who repeatedly commits fraud, or who commits fraud by using his position is higher, 2)or if it is not considered as high as the ones who commit theft the same way, then article should be changed either considering the first thought or the second thought.

Elnur NƏCƏFOV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının “Cinayət hüququ” kafedrasının müəllimi, polis baş leytenantı

Alkan, ÖZLEM

Araşdırma Görevlisi, Türk Polis Akademisi Ceza Adaleti Anabilim Dalı

MÜASİR DƏLƏDUZLUQ

Açar sözlər: dələduzluq, internet, kriptovalyuta, qanun, cəza.

Ключевые слова: мошенничество, интернет, криптовалюта, закон, наказание

Keywords: fraud, internet, cryptocurrency, law, penal

Mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərin içərisində dələduzluq, əmlakın və ya əmlaka olan hüquqların aldadılma, etibardan sui-istifadə edərək mülkiyyətçinin razılığı ilə cinayəti törədən şəxsə verilməsi xüsusiyyətlərinə görə seçilir. Bir çox hallarda insanları ələ almağı bacaran, yüksək natiqlik bacarıqları olan şəxslər tərəfindən törədilən bu əməl, digər mülkiyyət cinayətlərindən fərqli olaraq mülki xarakterli işlərə bənzəyir. Beləki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 178-ci maddəsinin tərkibinin yaranması üçün təqsirləndirilən şəxsin əmlakı ələ keçirmək niyyəti əvvəlcədən yaranmalıdır. Əks halda əmlakın əldə olunmasından sonra belə niyyətin yaranması ya mənimləmə və ya israf etmə cinayətinin tərkibini yaradır, yaxud mülki xarakterli mübahisəni yaradır. [5,6] Eyni zamanda borcla bağlı işlərdə şəxsin aldatma niyyətinin olub olmamasını müəyyən istintaq üçün çətin olsada, bu halı aydınlaşdırmaq son dərəcə vacibdir. Cinayət Məcəlləsində dələduzluq cinayətinin bütün törədilmə halları aldatma və sui-istifadə adı altında tövsiyə edilir, və məsuliyyəti ağırlaşdıran hallar kimi təkcə əməlin şəxsin qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi, xeyli və ya külli miqdarda

ziyan vurulması, qabaqcadan əlbir olan qrup, mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi nəzərə alınmışdır. [1] Praktiki olaraq isə cəmiyyətin inkişaf etməsinin ən çox təsir etdiyi cinayət əməllərindən biri, elə dələduzluq cinayətidir. İnternet informasiya texnologiyaları inkişaf etdikcə, yaxud cinayəti törədən şəxsin daha effektiv üsullarla bu cinayəti peşəkar şəkildə törətməsi, həm cinayətin törədilməsini və zərərçəkmiş şəxslərin daha asan aldanmasına səbəb olur, eyni zamanda təqsirləndirilən şəxsin cinayətkar şəxsiyyətinin yüksək olmasından xəbər verir. Bir məsələni də, unutmamaq olmaz ki, internet informasiya ehtiyatlarından, sosial mediadan istifadə etməklə törədilən hər cinayət əməlinə olduğu kimi, dələduzluqda da, bu hal hüquq mühafizə orqanlarının işini çətinləşdirir və əlavə vaxt, maddi xərcin sərf olunmasına səbəb olur.

Azərbaycanda cari ildə qeydə alınmış 36494 cinayətdən 4246 fakt dələduzluqla bağlıdır. Nəzərə alsaq ki, bu cinayət əməlinə müxtəlif səbəblərdən yüksək latentlik mövcuddur, deməli göstərilən rəqəmlər sadəcə hüquq mühafizə orqanlarına məlum olan faktlardır. Bundan başqa qeyd etdiyimiz törədilmə üsullarının mövcud olması, cinayət törədən şəxsin aşkarlanmasını çətinləşdirdiyindən, bu kimi hallara qarşı istər cinayət hüququ xarakterli istərsə də, istərsə də digər növ profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsini labüd edir.

Qeyd etdik ki, dələduzluq cinayəti mülkiyyətə qarşı cinayətdir. Mülkiyyət əleyhinə cinayətlərin predmeti maddi dəyərə malik əşya çıxış etdiyi üçün bu səbəblə kriptopul kimi virtual pulların predmet hesab edilib edilməməsi hələki dövlətlərin dəqiq təsbit etmədiyi bir məsələdir. Bu məsələ ilə bağlı fərqli fikirlər mövcuddur. Bir qrup hüquqşünaslar hesab edir ki, kriptovalyuta maddi dəyəri olan bir sistemdir və buna görə internet məkanında müxtəlif üsullardan istifadə etməklə həmin elektron pul kisələrinin oğurlanması və yaxud dələduzluq yolu ilə şəxslərin əlindən alınması cinayət məsuliyyəti yaratmalıdır. Digər qrup müəlliflərin fikrinə görə isə, kriptovalyuta ilə bütün növdən olan əməliyyatların həyata keçirilməsi və alqı-satqısı mümkün olmadığı üçün tələmə cinayətlərinin predmeti hesab edilməməlidir. Hər nə qədər müxtəlif fikirlər mövcud olsa da, kriptovalyutanın vasitəsilə insanların real pullarının ələ keçirilməsi və həmçinin digər cinayətlərə yol açması hüquqazid hesab edilir. Kriptovalyuta dələduzluğu müxtəlif yollarla baş verə bilər.[8] İnternet informasiya dələduzluğu, saxta kriptomobil tətbiqləri və veb saytları, sosial mediada saxta reklamlar, piramida və ponzi sxemləri. Təcrübədə daha çox investisiya saxtakarlığının nümunələri ilə qarşılaşırıq. Bu dələduzlar kriptovalyutaya sərma-

yə qoymaq bəhanəsi ilə insanları aldadırlar, onlara zərər verməklə haqsız qazanc əldə edirlər. Bu sahə təkcə Azərbaycanda deyil, bütün dünyada narahatlıq yaradan hallardan biridir. ABŞ-ın Chainalysis analitik şirkətinin verdiyi məlumata əsasən dünya üzrə cari ildə kriptovalyutalarla bağlı dələduzluğun ümumi məbləği 14 milyard ABŞ dollarına çatıb. Belə halların geniş yayılması sosial şəbəkələrdə insanlara daha asan yolla sirayət etmələri nəticə olaraq vətəndaşlarda həm mülkiyyət münasibətlərinin zədələnməsinə həm də, inamsızlığa gətirib çıxarır. Həmçinin müasir dövrdə kriptovalyutadan istifadə etməklə piramida tipli müxtəlif oyunlar həyata keçirilərək şəxslərin aldadılmasında geniş yayılmış üsullardan biridir. Məsələn, 2021-ci ildə qabaqcadan əlbir olmuş bir qrup şəxs dələduzluq piramidası yaradaraq sosial şəbəkələrin imkanlarından geniş istifadə etməklə investisiya şirkəti adı altında İnsuccess adlı fəaliyyət istiqaməti qeyri-müəyyən olan şirkət yaratmışdır. Bu şəxslərin internet şəbəkəsində xüsusi lokal proqramlar vasitəsi ilə əslində mövcud olmayan kriptovalyuta yaradaraq guya onun beynəlxalq valyuta bazarında satışını təşkil etdiklərini və şişirdilmiş yüksək gəlirlər vəd etməklə 10 minə yaxın vətəndaşı aldadaraq külli miqdarda gəlir əldə etdikləri aşkar edilmişdir. Bu kimi ponzi scheme oyunları vasitəsilə insanlara külli miqdarda ziyan dəymiş olur. [9]

Son dövrlərdə geniş yayılan dələduzluq cinayətinin üsullarından biri də, yenə sosial medianın və internet informasiya ehtiyatlarından istifadə etməklə saxta elanların qoyulması və bunun müqabilində şəxsləri aldadaraq onların əmlakının mənimsənilməsidir. Hər hansı şəxsin əslində mövcud olmayan əşyanın satılması və qarşılığında qarşı tərəfdən beh istənilməsi, pul köçürüldükdən sonra isə həmin şəxslə əlaqənin tamamilə itirilməsi buna aid edilə bilər. Təbii ki, zərərçəkmiş şəxslərlə birə bir üz-üzə gəlməməsi baxımından və qurbanların həmin vasitələrə olan güvənindən istifadə edilərək daha asan aladılması yenə təqsirləndirilən şəxsin əməlini daha kriminal xarakterdə olduğunu göstərir.

Xarici ölkələrin cinayət qanunvericiliyinə nəzər yetirdikdə internet informasiya ehtiyatlarından istifadə etməklə dələduzluq cinayətinin törədilməsi ilə bağlı xüsusi normanın olmasının şahidi oluruq. Ümumiyyətlə son dövrlərdə artan kibercinayətlər və texnologiyanın sürətli inkişafının müsbət təsirləri olduğu kimi təəssüflər olsun ki cinayətlərin törədilməsində də, onu asanlaşdıran üsul kimi çıxış edir. Rusiya Federasiyasının Cinayət Məcəlləsində, dələduzluq cinayətinin məsuliyyəti ağırlaşdıran tərkib elementlərindən biri də, kompüter sferasında törədilən belə əməllərdir. Rusiya Cinayət Məcəlləsinin 159.6-

cı maddəsinə əsasən komyuter dələduzluğu dedikdə, bura həm dələduzluq cinayəti törədilərkən komyuter məlumatlarının dəyişdirilməsi, emal və ötürmə vasitələrinin fəaliyyətinə başqa üsullarla müdaxilə edilməsi, həm də, internet telekommunikasiya şəbəkələrindən istifadə etməklə belə əməllərin törədilməsi aiddir. Nəticə olaraq bu kimi əməllərin törədilməsini asanlaşdıran onun daha çox insana ziyan vurulmasına səbəb olan müasir texnologiyadan istifadə etməklə cinayətlərin törədilməsi daha ağır məsuliyyətə səbəb olur. [4]

Türkiyə Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 157-ci maddəsində yer alan dələduzluq cinayəti, mülkiyyət əleyhinə cinayət hesab edilir. Dələduzluq dedikdə, hiyləli davranışlardan istifadə etməklə bir şəxsi aldadıb onun və ya başqasının ziyanına olaraq, özünə və ya başqasına mənfiyyət əldə edilməsi başa düşülür.[2] Bu səbəbdən dələduzluq cinayəti “incə ustalıqla və hiylə ilə törədilən cinayət hesab edilir. Dələduzluğa səbəb olan aldatma anlayışı Türkiyə Ali Məhkəməsi tərəfindən belə ifadə edilir: “Dələduzluq, cinayəti törədənin zəruri hallarda mövcud vəziyyətə bəzi olmayan xarici hərəkətlər əlavə etməklə və ya mövcud vəziyyət və şərtləri dəyişdirməklə, yaranmış fürsətdən istifadə edərək bir insanı aldatmaq, nəticə olaraq başqasının şüurunda, fikirlərində və hərəkətlərində səhvə səbəb olur. Eyni zamanda Türkiyə Cinayət Məcəlləsində dələduzluq cinayətinin internet informasiya və kommunikasiya sistemlərindən istifadə etməklə törədilməsi də, ağırlaşdıran hal kimi 158/1-f maddəsində qeyd edilmişdir. Bu maddədə həm kommunikasiya sistemlərindən istifadə etməklə dələduzluğun törədilməsi eyni zamanda bank və digər rəsmi qurumların adından istifadə etməklə cinayətin törədilməsinə görə məsuliyyət müəyyən edilmişdir. Türk qanunvericiliyində yer alan bilişim sistemlərindən istifadə edilməklə bu əməlin törədilməsinin əslində çox geniş bir anlayışı var. Bura həm də, şəxsin hər hansı telegram, vatsap kimi ani və sürətli mesajlaşma şəbəkələrindən istifadə etməklə bu əməli törədilməsi də, eyni zamanda internetin imkanlarından istifadə edilməklə kriptovalyuta dələduzluğunun törədilməsi aiddir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən halların bir şəxsə qarşı yaxud toplu şəkildə bir qrup şəxsə qarşı edilməsi əməlin tövsifini dəyişmir, hər iki hal internet informasiya ehtiyatlarından istifadə edilməklə dələduzluğun törədilməsi hesab edilir. Lakin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi mahiyyətə eyni olan, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinin telekommunikasiya və internetin imkanlarından istifadə etməklə həyata keçirilməsinin, yəni CM-in 234.4.4-cü maddəsinin şərh zamanı qeyd etmişdirki

əməl yalnız kütləvi şəkildə bu kimi imkanlardan istifadə edilməklə törədilsə, mediadan, internet informasiya ehtiyatlarından istifadə etməklə törədilməsi kimi tövsif edilə bilər. Konstitusiya Məhkəməsi bunu əsasən medianın əsas əlamətlərindən olan kütləvilik daşması ilə izah edir. Sosial şəbəkələrin mahiyyətinə aid olan əsas xüsusiyyətlərindən biri onların eyni vaxtda qeyri-məhdud sayda insanla əlaqənin yaradılmasına imkan yaratmasından, onların koməkliyi ilə qeyri-məhdud sayda insanın istənilən məlumatın əldə etməsində ifadə olunmuşdur. [5] Lakin bu, sosial şəbəkələrdən fərdi ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə imkanını da istisna etmir. Sosial şəbəkələrdən fərdi rabitə vasitəsi kimi istifadə olunması dedikdə, məsələn cinayət əməlini törədən şəxslərin həmin şəbəkə vasitəsilə fərdi qaydada bir-biri ilə əlaqəsinin təmin edilməsi halları başa düşülməlidir. Hesab edirik ki, Konstitusiya Məhkəməsinin bu mövqeyi internet informasiya şəbəkələrindən istifadə anlayışı ilə uzlaşmır. Çünki bu sistemdən istifadə etməklə şəxs zərərçəkmiş şəxslə üz-üzə gəlməkdən, eyni zamanda şəxsiyyətinin aşkarlanması ikmanından yayınır. Bu da təbii ki, onun cinayətkar şəxsiyyətinin və əxalqının daha təhlükəli olduğuna və eyni zamanda hüquq mühafizə orqanlarının onu aşkarlamaq üçün əlavə maddi vəsait və güc sərf edəcəyinə gətirib çıxarır. Sosial şəbəkələrdən bu cür istifadə halları iki şəxsin təkbətək ünsiyyəti üçün mobil və ya kabel telefon rabitəsindən istifadəsi halları ilə mahiyyət etibarı ilə eynidir. Çünki bildiyimiz kimi, artıq hamının demək olar ki, plastik kartlardan istifadə etməsi və bu sahədə yararlanan problemlərlə bağlı hər hansı halın aradan qaldırılması məqsədilə banklara məçüraciyyəti nəticə olaraq bu sahədə də, dələduzluq cinayətlərinə yol açır.

Türk qanunvericiliyində də, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində olduğu kibercinayətlər ayrıca olaraq müstəqil fəsildə yer alır və bu tip cinayətlər qanunsuz olaraq məlumatların əldə olunması, korlanması və sistemə daxil olma və.s dir. Lakin eyni zamanda bir çox cinayət əməlinə internet informasiya ehtiyatlarından istifadə etməklə törədilməsi nəzərə alınaraq bu kimi əməllər müstəqil cinayət tərkibi yaradır. İnternetin və kommunikasiyanın imkanlarından faydalanan cinayət törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxslərlə üz-üzə gəlmədən asanlıqla onların güvənini əldə edərək istismar edə bilər. Zərərçəkmiş şəxslərin isə əsas olaraq kommunikasiya şəbəkələrinə və internet informasiya ehtiyatlarına olan güvəninə görə aldanma ehtimalı bir çox hallarda daha real və tez baş verir. Müasir dövrdə Türkiyədə və başqa ölkələrdə ən geniş

yayılmış üsullardan biri, hər hansı nüfuzlu şəxsin sosial media hesabını qanunsuz olaraq ələ keçirərək, hesabda olan yaxın şəxslərə bank kartının yollanması və borc pul istənilməsidir. Həmin sosial şəbəkənin sahibinə və sosial mediaya olan güvən təbii ki, bir çox şəxslərin aldanmasına səbəb olur. Başqa bir törədilmə üsulu internetdə verilən elanlarda insanları aldadaraq tamamilə başqa bir malın satılmasıdır.

Dələduzluq cinayətinin internet informasiya ehtiyatlarından istifadə edilməklə törədilməsinin ağırlaşdıran tərkib olması ilə bağlı Türki Respublikasının Ali Məhkəməsinin qənaəti bu cürdür. “Bu gün informasiya sistemləri vasitəsi ilə audio-vizual əlaqə, elektron imza, yeni kommersiya əlaqələri, internet bankçılıq xidməti ilə pul köçürmələri və s yeniliklər insanların sosial həyatına daxil olub, informatika həm iş, həm də gündəlik həyatımızda əvəzolunmaz hala gəlmişdir. Bu cür üsullar ənənəvi və klassik üsullardan daha çox istifadə olunur. Bu sistemlər sosial həyatda bir çox məsələləri asanlaşdırdığı kimi eyni anda bir çox insana tez və asanlıqla çatmağada şərait yaradır. Bu kimi hallar cinayətkarların işini asanlaşdırdığı üçün, dələduzluğun ağırlaşdıran halı hesab edilir. Bu maddə ilə məsuliyyətin yaranması üçün mütləq şəkildə dələduzluğun həyata keçirilməsində texnologiyanın imkanlarından istifadə ediləcək və cinayətkarla zərərçəkmiş şəxs üz-üzə gəlməyəcəkdir. Əməli törədən şəxslə zərərçəkmiş şəxsin telefonda danışmasında onların üz-üzə gəlməməsi kimi başa düşülməlidir. Türkiyə Ali Məhkəməsinin qərarına əsasən. İnternetdə məşin elanı verən şəxslə zərərçəkmiş şəxs telefonda danışaraq qiymətdə razılaşmış və beh kimi 1000 türk lirəsi istənilmişdir. Zərərçəkmiş şəxs təqsirləndirilənin bank hesabına 1000 tl vurduqdan sonra heç bir şəkildə onunla yenidən əlaqə yarada bilməmişdir.

Bundan əlavə qonşu Türkiyə Respublikasının Cinayət Məcəlləsində dələduzluq cinayətinin törədilməsini asanlaşdıran və həm də, daha çox insanın tez aldanmasına şərait yaranan aşağıdakı hallar , ağırlaşdıran hallar hesab edilir.

Nitelikli dolandırıcılıq:

Madde 158- (1) Dolandırıcılıq suçunun;

- a) Dinî inanç və duyğuların istismar edilməsi suretiyle,
- b) Kişinin içində bulunduğu tehlikeli durum veya zor şartlardan yararlanmak suretiyle,
- c) Kişinin algılama yeteneğinin zayıflığından yararlanmak suretiyle,
- d) Kamu kurum ve kuruluşlarının, kamu meslek kuruluşlarının, siyasi parti, vakıf veya

dernek tüzel kişiliklərinin araç olaraq istifadə edilməsi suretiylə,

e) Kamu kurum və kuruluşlarının zararına olaraq,

f) Bilişim sistemlərinin, banka vəya kredit kurumlarının araç olaraq istifadə edilməsi suretiylə,

g) Basın və yayın araçlarının sağladığı kolaylıqdan yararlanmaq suretiylə,

h) Tacir vəya şirkət yöneticisi olan ya da şirkət adına hareket edən kişilərin ticari faaliyyətləri sırasında; kooperatif yöneticilərinin kooperatifin faaliyyəti kapsamında,

i) Serbest meslek sahibi kişilər tarafından, mesleklerinden dolayı kendilərinə duyulan güvenin kötüye istifadə edilməsi suretiylə,

j) Banka vəya digər kredit kurumlarınca tahsis edilməməsi gereken bir kreditin açılmasını sağlamaq məqsədilə,

k) Sigorta bedelini almaq məqsədilə [2]

Ümumiləşdirərək qeyd etmək istərdik ki, dələduzluq cinayəti, xüsusilə yeni üsullarla işlənmiş hallar, müasir dövrdə zərərçəkmiş şəxsləri daha çox maddi itkiyə gətirib çıxaran əməllərdən biri hesab edilir. Bu əməli törədən şəxslər kriminoloji xüsusiyyətlərinə görə bir çox hallarda ali təhsil və yüksək intellektual qabiliyyətə malik şəxslərdir. Onların insanlarla daha tez ünsiyyətə girmə bacarıqları və insanları aldatma bacarıqları fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biridir. Bundan əlavə bu cinayətlərin törədilməsində məqalədə qeyd etdiyimiz üsullardan istifadə edilməsi onların daha peşəkar olduğundan xəbər verir. Həmçinin belə şəxsləri aşkarlamaq və cinayət məsuliyyətinə cəlb etməkdə o qədər asan olmur. İnternetin və telekommunikasiya şəbəkələrinin imkanlarının sürətlə genişlənməsindən istifadə edən cinayətkarlar ondan istifadə etməklə daha geniş kütləyə xitab etmək imkanı əldə edir və bu insanların müasir texnologiyalara inamından istifadə edərək şəxsləri daha tez aldada bilirlər. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bir çox hallarda belə şəxslər aşkarlanmamaq üçün də, bu imkanlardan istifadə edirlər. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 178-ci maddəsində qeyd edilən dələduzluq əməlinin, qeyd etdiyimiz üsullardan istifadə etməklə törədilməsi kimi ağırlaşdırıcı tərkib müəyyən edilməmişdir. Bu hal bir çox hallarda sadə halda törədilmiş dələduzluq hesab edilir. Belə olan təqdirdə, şəxsin törətdiyi əmələ adekvat cəza müəyyən etmək mümkün olmur və Cinayət Məcəlləsinin 8-ci maddəsində qeyd edilən ədalətlik prinsipi pozulmuş olur. Cəmiyyətin sürətli inkişafı, texnologiyanın imkanlarının bilinən hər sahəyə demək olarki sirayət etməsi təbii ki, bir çox cinayətlərində törədilməsində də, ondan istifadə edilməsinə səbəb olur. Bu

baxımdan Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsinin 61-ci maddəsində cəzaları ağırlaşdıran halların siyahısına internet informasiya ehtiyatlarından və telekommunikasiya şəbəkələrində istifadə edilməklə cinayətin törədilməsi yaxud da, Cinayət Məcəlləsinin 178-ci maddəsinə dələduzluq cinayətinin tövsifedici hissəsi kimi, cinayət məsuliyyətini ağırlaşdıran əlavə normanın müəyyən edilməsi edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi - <http://e-qanun.az/framework/46944>;
2. Türkiyə Respublikasının Cinayət Məcəlləsi - <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237>;
3. Almaniya Federativ Respublikasının Cinayət Məcəlləsi - <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Germany-Criminal-Code.pdf> ;
4. Rusiya Federasiyası Cinayət Məcəlləsi.- www.imolin.org;
5. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin 14 iyul 2023-cü il tarixli Plenum Qərarı
6. Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında Ali Məhkəmənin 11 iyun 2015-ci il tarixli 7 nömrəli Qərar
7. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası;
8. Kripto Varlıq Dolandırıcılığı- Avukat Samet Sarıkaya
9. Dolandırıcılıq suçunun bilişim sistemlərinin araç olaraq istifadəsi sureti ilə işlənməsi-Fulya KORKMAZ*
10. Kripto paraların türk və alman ceza hüququ düzenlemeleri yönünden değerlendirilmesi-Özge TAHAN

АННОТАЦИЯ

Современное мошенничество

Резюмируя, хотелось бы отметить, что преступление мошенничества, особенно дела, рассмотренные новыми методами, в современное время считается одним из действий, приводящих к большим финансовым потерям для потерпевших. По криминологическим характеристикам исполнители этого деяния во многих случаях являются высокообразованными и высокоинтеллектуальными. Их способность быстро общаться с людьми и умение

обманывать людей — одна из их отличительных черт. Кроме того, использование упомянутых в статье методов при совершении данных преступлений свидетельствует о их более профессиональном характере. Кроме того, таких людей не так-то просто унизить и привлечь к ответственности. Воспользовавшись быстрым распространением Интернета и телекоммуникационных сетей, преступники получают возможность обратиться с его помощью к более широкой аудитории и могут быстрее обманывать людей, пользуясь доверием этих людей к современным технологиям. Как мы уже упоминали выше, во многих случаях такие лица используют эти возможности, чтобы избежать обнаружения. Отягчающий признак совершения мошеннических действий, предусмотренных статьей 178 Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики, с использованием указанных нами способов не установлен. Во многих случаях это расценивается как простое мошенничество. В таком случае невозможно определить адекватное наказание за совершенное лицом деяние и нарушается принцип справедливости, указанный в статье 8 УК. Быстрое развитие всех сфер жизни общества, распространение возможностей технологии практически на все известные области, конечно, приводит к использованию ее при совершении многих преступлений. В связи с этим считаем целесообразным дополнить перечень случаев отягчающего наказания в статье 61 Общей части УК РФ совершением преступления с использованием информационных ресурсов сети Интернет и телекоммуникационных сетей или, как описательную часть преступления мошенничество, как норма, отягчающая уголовную ответственность

SUMMARY

Modern Fraud

Summarizing, we would like to note that the crime of fraud, especially the cases processed with new methods, is considered to be one of the actions that lead to more financial losses for the victims in modern times. According to criminological characteristics, the perpetrators of this act are highly educated and highly intellectual in many cases. Their ability to communicate with people quickly and their ability to deceive people is one of their distinguishing features. In addition, the use of the methods mentioned in the article in the commission of these crimes indicates that they are more professional. Also, it is not so easy to

humiliate and prosecute such persons. Taking advantage of the rapid expansion of the Internet and telecommunication networks, criminals have the opportunity to appeal to a wider audience by using it, and they are able to deceive people more quickly by taking advantage of the trust of these people in modern technologies. As we mentioned above, in many cases such persons use these opportunities to avoid detection. The aggravating element of committing the fraudulent act mentioned in Article 178 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan using the methods we have mentioned has not been determined. In many cases, this is considered to be simple fraud. In such a case, it is not possible to determine an adequate punishment for the act committed by the person, and the principle of fairness mentioned in Article 8 of the Criminal Code is violated. The rapid development in every field of society, the spread of technology's capabilities to almost every known field, of course, leads to the use of it in the commission of many crimes. In this regard, we consider it appropriate to add to the list of cases of aggravated punishment in Article 61 of the General Part of the Criminal Code, committing a crime using Internet information resources and telecommunication networks or, as a descriptive part of the crime of fraud, as a norm that aggravates criminal liability.

İmamverdi RƏHİMOV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis

Akademiyasının “Cinayət Hüququ”

kafedrasının müəllimi, polis baş leytenantı

DƏLƏDUZLUQ CİNAYƏTİNİN MÜASİR XARAKTERİSTİKASI VƏ MƏSULİYYƏT MƏSƏLƏLƏRİ İLƏ BAĞLI BƏZİ NƏZƏRİ VƏ TƏCRÜBİ ASPEKTLƏR

Açar sözlər: talama, dələduzluq, məsuliyyət, xırda talama, mülkiyyət

Ключевые слова: воровство, мошенничество, ответственность, мелкая кража, имущество

Key words: theft, fraud, liability, petty theft, property

Hüquqi demokratik dövlət insan hüquqlarının üstünlüyünü tanıyır və bununla da özünün bəzi hakimiyyət funksiyalarını məhdudlaşdırır. Ona görə də dövlətin həqiqi təbiəti insan hüquqları vasitəsilə, fərdin cəmiyyətdə yeri və rolu, onun dövlətlə qarşılıqlı əlaqələri vasitəsilə aşkarlanır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində, beynəlxalq konvensiyalarda və bir çox ölkələrin konstitusiyalarında, eləcə də digər qanunvericilik aktlarında bu hüquqlar daha çox cəmiyyətin özülü və tərkib hissəsi kimi qəbul edilir. Adı çəkilən normativ hüquqi aktlarda insan hüquqlarının təsbiti, eyni zamanda bu hüquqların pozulması halında da onun müdafiə üsulları müəyyən edilmiş və həmin hüquqların pozulmasının qarşısını almaq üçün qanunvericilik tərəfindən sanksiyalaşdırılmışdır. Yəni şəxslərin Konstitusiya və digər qanunvericilik aktlarında təsbit olunan hüquq və qanuni mənafeləri pozularsa, bu zaman dövlət məcburetmə aparatı vasitəsilə sanksiya tətbiq etməklə hüquqpozmaya yol vermiş şəxsləri hüquq məsuliyyətinə cəlb edir. Təsadüfi deyildir ki, respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra 1995-ci ildə öz suveren hüququnu həyata keçirdi və ümumxalq səsverməsi yolu ilə ana qanunu sayılan Konstitusiyasını qəbul etdi. Bununla da öz vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək üçün mülki, iqtisadi, siyasi, sosial və s. digər sferalarda Konstitusiya ilə müəyyən olunan və mühafizə olunan hüquq və azad-

lıqlar təsbit olundu. Bu hüquqlardan biri də tarixən dəyişməz olan, öz aktuallığını qoruyan və iqtisadi hüquq və azadlıqların tərkib hissəsi olan mülkiyyət hüquq münasibətləridir.

Mülkiyyət cəmiyyətin iqtisadi özülünü təşkil edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsi Mülkiyyət hüququna həsr olunmuşdur. Maddənin dispozisiyasında qeyd edilmişdir: “hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır və mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur. Hər kəsin mülkiyyətində daşınan və daşınmaz əmlak ola bilər”. Maddənin 4-cü bəndində isə “heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz” müddəası qeyd olunmuşdur [1]. Burada əsas diqqəti çəkən məqam maddənin 2-ci bəndində təsbit olunan **“Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur”** müddəasıdır. Çünki yuxarıda qeyd etdik ki, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafeləri və hüquqları beynəlxalq hüquq və milli hüquq normaları vasitəsilə mühafizə olunur. Dövlət-daxili hüquqa diqqət yetirsək, mülkiyyətlə bağlı münasibətlərin pozulması hallarında hüquqpozmanın xarakterindən və ictimai təhlükəliliyindən asılı olaraq hüquqi müdafiə mexanizmləri dəqiq seçilməli və məsuliyyət məsələləri çevik həll olunmalıdır.

Məsuliyyət məsələlərindən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, şəxslərin mülkiyyət münasibətlərinə qəsd edən əməllər ictimai təhlükəliliyinə görə inzibati və cinayət xarakterli ola bilər. Buna görə də Milli hüquq sistemi mülkiyyət münasibətlərinə qəsd edən əməllərə qarşı müvafiq olaraq inzibati və cinayət məsuliyyətini müəyyən edir.

Qələmə alınan bu məqalənin məqsədi vətəndaşların Konstitusiya və digər qanunvericilik aktları ilə təsbit olunmuş mülkiyyət hüquqlarına qəsd edən, ictimai təhlükəliliyinə və xarakterinə görə zorakılıqla müşayiət ediləməyən, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 178-ci maddəsində nəzərdə tutulan “Dələduzluq” cinayətinin xarakteristikası, müasir məqamları, eyni zamanda məsuliyyətin həlli məsələsinə dair bəzi nəzəri və təcrübi aspektlərə toxunmaqdır. Dələduzluq cinayəti qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin XXIII fəslə olan **“Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər”** fəslinə aiddir və talamanın növlərindən biri hesab edilir. “Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenum Qərarında talamaya belə anlayış verilir: “Ta-

lama dedikdə, özgə əmlakının tamah məqsədilə, hüquqazidd, əvəzsiz götürülməsi və bu əmlakın təqsirkarın və ya başqa şəxsin xeyrinə yönəldilməsindən ibarət hərəkətlər başa düşülür” [2].

Bəs dələduzluq nədir? Dələduzluğa dair cinayət işlərində məsuliyyət məsələsi necə həll olursa, daha məqsədəuyğun olar? 1 sentyabr 2000-ci ildə qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 178-ci maddəsində dələduzluğa belə anlayış verilmişdir: “Dələduzluq etibardan sui-istifadə etmə və ya aldatma yolu ilə özgənin əmlakını ələ keçirmə və ya əmlak hüquqlarını əldə etmədir”[3]. Bu cinayətin obyektini talamanın digər növlərində olduğu kimi mülkiyyət münasibətləri təşkil edir.[4, s.627]. Qanunvericiliyin təhlilindən aydın olur ki, dələduzluğun törədilmə üsuluna görə 2 növü var:

- 1) aldatma yolu ilə dələduzluq
- 2) etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə dələduzluq

“Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarında dələduzluğun hər iki törədilmə üsuluna dəqiq və səlis anlayış verilmişdir; Plenumun qərarına əsasən aldatma yolu ilə dələduzluq dedikdə “özgə əmlakını (əmlak hüququnu) ələ keçirmək niyyətində olan şəxs tərəfindən bilə-bilə yalan, həqiqətə uyğun olmayan məlumatların verilməsi və ya həqiqi məlumatların gizlədilməsi, yaxud da əmlakın ələ keçirilməsinə yönəlmiş qəsdən törədilən başqa hərəkətlərin edilməsi (məsələn, əqdin predmeti olan saxta əşyaların və ya saxta sənədlərin təqdim edilməsi, onların əldə edilməsi, malların alınması zamanı aldadıcı üsullardan istifadə edilməsi və ya hesablaşma görüntüsünün yaradılması və sair) başa düşülür”. Etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə dələduzluq dedikdə isə “əmlakı ələ keçirmək və ya əmlaka olan hüququ əldə etmək məqsədi güdən şəxs tərəfindən əmlakın mülkiyyətçisi, bu əmlaka sahiblik edən və ya sərəncam vermək hüququ olan şəxslə yaranmış etibarlı münasibətlərdən istifadə olunması başa düşülür”. İstinad edilən Plenum qərarının 30-cu bəndində qeyd edilir: “Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin qeydində nəzərdə tutulmuş müddəalar, Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 227-ci maddəsinin tələbləri, habelə həmin maddənin qeydində göstərilənlər nəzərə alınaraq məhkəmələrə izah edilsin ki, dələduzluq o halda cinayət hesab edilir ki, ələ keçirilmiş əmlakın dəyəri beş yüz manatdan artıq olsun. Dələduzluqla ələ keçirilmiş əmlak beş min manatdan yuxarı, lakin əlli min manatdan artıq olmayan məbləğdə olduqda əməl - xeyli

miqdarda ziyan vurmaqla (CM-nin 178.2.4-cü maddəsi), əlli min manatdan yuxarı, lakin beş yüz min manatdan artıq olmayaq məbləğdə olduqda - külli miqdarda ziyan vurmaqla (CM-nin 178.3.2-ci maddəsi), beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğdə olduqda isə - xüsusilə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilmiş dələduzluq kimi qiymətləndirilir” [5, bənd 30].

Dələduzluq cinayətinin xarakteristikasından danışıarkən mövcud cəmiyyətimizdə dələduzluqla bağlı daha çox törədilən bəzi hallara toxunmağı məqsədmüvafiq hesab edirəm. İstintaq və məhkəmə təcrübəsinin təhlili bizə deməyə əsas verir ki, aşağıdakılar geniş yayılmış dələduzluq hallarına aiddir:

- Zərərçəkmiş şəxsdən borc alaraq bunları qaytarmaq məqsədi güdmədiyi, hər hansı işin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi öhdəliyini üzərinə götürüb bunun üçün əvvəlcədən avans kimi müəyyən məbləğdə pul alaraq həmin işi görmədiyi (xidməti göstərmədiyi) və görmək (xidmət göstərmək) niyyətində olmadığı hallar;

- Hər hansı hüquq verən saxta sənədlərdən istifadə edilməklə və ya hüquq verən sənəd olmadan etibardan sui-istifadə etmə və ya aldatma yolu ilə mənzillərin, torpaq sahələrinin, nəqliyyat vasitələrinin, digər əmlakların satılması və maddi vəsaitlərin ələ keçirilməsi halları.

- Əqdin (müqavilənin) predmeti olan saxta əşyaların və ya saxta sənədlərin təqdim edilməsi, onların əldə edilməsi, malların alınması zamanı aldadıcı üsullardan istifadə edilməsi və ya hesablaşma görüntüsünün yaradılması halları;

- Şəxsin bank və ya digər kredit təşkilatı ilə qanunvericiliyə uyğun olaraq bağlanmış müqaviləyə əsasən depozit hesabında saxlanılan, yaxud da borc müqaviləsinə əsasən başqa şəxsə verdiyi pul vəsaitini bankdan, kredit təşkilatından və ya borc alandan dələduzluq yolu ilə ələ keçirmə halları.

- Şəxsin başqasının adına rəsmiləşdirilmiş borc və ya kredit müqaviləsi əsasında alınmış pul vəsaitini etibardan sui-istifadə etmə və ya aldatma yolu ilə ələ keçirdiyi halları;

- Saxta lotereya bileti əsasında uduş (pul, əmlak) əldə etmə halları;

- Sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək niyyətində olmayan şəxs tərəfindən yalnız özgə əmlakını və ya əmlaka olan hüququ ələ keçirmək məqsədilə bank və digər kommertiya təşkilatını yaratma halları;

- Özgənin adına olan sənədlər (məsələn bankın əmanət kitabçası, təqaüdcü vəsiqəsi, adlı qiymətli kağızlar və s.) əsasında qanunsuz olaraq pensiyaların, müavinətlərin, banklara yerləşdirilmiş vəsaitlərin ələ keçirilməsi halları

(o halda ki, təqsirkar bu zaman kredit təşkilatının əməkdaşını özünün həmin sənədlərin sahibi olmasına inandırmış olsun);

- Hər hansı sosial ödənişlər və ya müavinətlər almaq hüququna malik olmayan şəxsin belə hüququnun olması haqqında müvafiq orqanlara yalan məlumatlar verərək həmin məlumatlar əsasında ödənişləri və ya müavinətləri alması halları;

- Şəxsin saxta ödəniş tapşırığı ilə banka və ya digər kredit təşkilatına müraciət edərək və ya həmin bankla (kredit təşkilatı ilə) şərtlərini yerinə yetirmək niyyətində olmadığı kredit müqaviləsi bağlayaraq müəyyən məbləğdə pul vəsaitlərini nəgd şəkildə əldə etməsi, yaxud da həmin pul vəsaitlərinin özünün və ya başqa şəxslərin bank hesabına köçürülməsi halları;

- Zərər çəkmiş şəxsə məxsus olan və dəyərinə görə daha qiymətli əmlakın bundan ucuz əmlakla əvəz edilməsi yolu ilə dələduzluğun törədilməsi halları və s.

Dələduzluq cinayətinin spesifikasiyasından danışarkən beynəlxalq təcrübəyə istinad etmək yerinə düşərdi. Hüquqşünas, ədliyyə müşaviri Zakir Şiriyev hesab edir ki, **inkışaf etmiş xarici dövlətlərdə dələduzluq cinayətinin şaxələnmiş əhatə dairəsini şərti olaraq aşağıdakı qruplara bölmək olar:**

- 1. Maliyyə sahəsində dələduzluq;**
- 2. Bank-kredit təşkilatlarında dələduzluq;**
- 3. Sığorta sahəsində dələduzluq;**
- 4. Humanitar yardım və digər təşkilatlarda dələduzluq;**
- 5. Xeyriyyə məqsədilə yaradılan fondlarda dələduzluq;**
- 6. Saxta istiqraz və qiymətli kağızlarla bağlı dələduzluq və s.**

Böyük Britaniyanın cinayət qanunvericiliyində dələduzluğun daha çox yayılmış sahələri aldatma ilə pul vəsaitini əldə etmə, kredit təşkilatlarının maliyyə əməliyyatlarında etibardan sui-istifadə edib sənədlərdə yalan məlumatlar yazmaqla pul vəsaitinin götürülməsi və.s kimi üsulla dələduzluq cinayəti törədilməsi hallarıdır.

Fransa Respublikasının cinayət qanunvericiliyində dələduzluq yolu ilə pul vəsaiti, qiymətli əşyalar, hüquq verən və vəzifələrdən azad edən saxta sənədlərin hazırlanması ilə dələduzluq edilməsi hallarına daha çox rast gəlinir.

Hollandiyada müəlliflik hüququnun pozulması ilə nəticələnən dələduzluq, **Çin Xalq Respublikasında** isə şəxsi mülkiyyət əleyhinə, o cümlədən bazar iqtisadiyyatına kifayət miqdarda ziyan vurma, bank və digər maliyyə strukturlarında, kredit kartlarını, qiymətli kağızları və dövlət istiqrazlarını

saxtalaşdırmaq, sığorta təşkilatlarında və.s kimi sahələrdə dələduzluq cinayətləri daha çox törədilir.

Yaponiyanın cinayət qanunvericiliyində aldatma və etibardan sui-istifadə yolu ilə əmlakı ələ keçirmək məqsədi ilə dələduzluq təcrübəsiz, həddibüluğa çatmamış və ya əqli qabiliyyəti olmayanlara qarşı edildikdə dələduzluğun ağırlaşdırıcı halı hesab edilir.

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə gəldikdə isə dələduzluq cinayətinin çoxşaxəli olması nəzərə alınaraq, hər bir sahə üzrə cinayətin tövsifvedici əlamətləri dəqiq göstərilmişdir [6, səh 1].

Müasir dövrümüzdə elmi-texniki tərəqqinin inkişafı nəticəsində cinayətlərin də törədilmə üsulları və metodikası fərqli formatda inkişaf edir. Belə ki, kompüter texnologiyalarının geniş vüsət alması və qlobal internet şəbəkəsinin əlçatanlığı cinayətkarlar tərəfindən yeni cinayət modellərinin və üsullarının yaradılmasına, şübhəsiz, təsir edir. Bu situasiya, sözsüz ki, dələduzların da əl-qolunu daha da genişləndirərək yeni cinayət taktikalarını və dələduzluq hallarını formalaşdırmağa şərait yaradır. Buna misal olaraq, son zamanlarda internet istifadəçilərinin rastlaşdıqları dələduzluq hallarından birini göstərmək olar. Belə ki, bəzi istifadəçilərin telefonuna zorakılıq və homoseksualizm xarakterli saytlara daxil olmaları ilə bağlı bildiriş gəlir. Həmin bildirişdə pornoqrafik xarakterli saytlara daxil olan şəxslərin bloklanması və inzibati tənbeh qaydasında 60 manat məbləğində cərimə olunacağı qeyd olunur. Əks halda, əgər 1 ay ərzində inzibati cərimə ödənilməzsə şəxs polis tərəfindən tutulacaq müvafiq materiallar məhkəməyə göndəriləcək və şəxsə məhkəmə tərəfindən İXM-in 30-cu maddəsində nəzərdə tutulan inzibati həbs təyin olunacaq. Dələduzlar bu bildirişi məhz Daxili İşlər Nazirliyinin adından göndərərək vətəndaşların bunu real qəbul etməsinə, buna inandırmağa çalışırlar. Nəticədə bəzi vətəndaşlar bildirişin polisin adından gəldiyinə inanaraq həbs olunacağı qorxusu ilə həmin bildirişdəki hesaba “cərimə” hesab edilən müvafiq məbləği köçürürlər. Bununla da dələduzların tələsinə düşərək “Dələduzluq” cinayətinin qurbanına çevrilirlər. Bu halla daha çox yeniyetmə və gənclər rastlaşırlar. Belə ki, onların bir qismi valideynlərinin tənəsindən və ya ictimai qınaqdan, həmçinin məsuliyyətə cəlb ediləcəklərindən qorxaraq “yalançı cərimə” hesab edilən məbləği dələduzların hesabına köçürürlər. Məsələ ilə bağlı dəfələrlə mətbuatda Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən rəsmi açıqlama verilmiş, vətəndaşlara rəsmi xəbərdarlıq və çağırışlar edilərək bu kimi hüquqpozmalara qurba-

nına çevrilməmələri barədə izahlar verilmişdir. Zənnimcə, bu kimi hallara dair cinayət-hüquqi mübarizə gücləndirilməlidir. Çünki kompüter texnologiyaları və proqramlaşdırma sahələri inkişaf etdikcə dələduzluq cinayətinin subyektləri də bundan səmərəli istifadə edərək, yeni elektron dələduzluq üsullarından təcrübədə geniş tətbiq edirlər.

Dələduzluq cinayətinə dair istintaq orqanlarının və məhkəmə fəaliyyətinin təhlili bizə deməyə əsas verir ki, hal-hazırda respublikada CM-in 178-ci maddəsində nəzərdə tutulan “Dələduzluq” cinayətinə dair işlər üzrə ən çox müzakirə olunan və mübahisələrə səbəb olan məqam cinayət məsuliyyəti məsələsidir. Belə ki, **qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə görə “Dələduzluqla” bağlı cinayət işi əsasında cəzalandırmanın tətbiqi üçün minimum 500 manat məbləğində dələduzluq faktı olmalıdır. Əgər dəyən ziyan 500 manatdan az olarsa, bu zaman şəxs cinayət məsuliyyətinə deyil, inzibati məsuliyyətə cəlb olunur. Qeyd olunan fikrin hüquqi əsası CM-in 177-ci maddəsinin qeyd hissəsində əks olunmuşdur:** bu Məcəllənin 177.1, 178.1 və 179.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş məsuliyyət əmlakın mülkiyyətçisinə və ya digər sahibinə **beş yüz manatdan yuxarı**, lakin beş min manatdan artıq olmayan məbləğdə ziyan vurulduğu hallarda yaranır[3]. Göründüyü kimi, qeyd olunan 500 manat məbləği həm də “Oğurluq” və “Mənim-səmə və ya israf etmə” cinayətlərinin yaranması üçün əsasdır. Lakin bu məqalədə yalnız “Dələduzluq” cinayətinə dair məsuliyyətin həlli məsələsinə toxunmaq istərdim. Məbləğ 500 manatdan az olduqda cinayət məsuliyyəti yaranmadığından, zənnimcə, işbazlar və dələduzlar bundan sui-istifadə edərək bu əməlləri daha çox törədirlər. Təcrübənin və cinayət hüququ nəzəriyyəsinin təhlili nəticəsində belə bir sual meydana gəlir. Normada nəzərdə tutulan 500 manatdan az məbləğdə də cinayət məsuliyyəti yaranmaldırımı? Yoxsa, 500 manatdan az nəzərdə tutulan məbləğ üçün inzibati məsuliyyət daha məqsədmüvafiqdir? Bu məbləqlə bağlı qanunvericilikdə hansısa dəyişikliklər edilməsi labüddürmü?

İlk olaraq, məsələ ilə bağlı beynəlxalq hüquqa müraciət edək. Avropa Konvensiyasının 16 sentyabr 1963-cü il tarixdə Fransanın Strasburq şəhərində imzalanmış 4 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsinə əsasən “heç kəs yalnız hər hansı bir müqavilə öhdəliyini ödəmək iqtidarında olmadığına görə azadlıqdan məhrum edilə bilməz. Mülki münasibətlərdən irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi zamanı əməl yalnız o halda dələduzluq kimi qiymətləndirilə bilər ki, şəxsin həmin müqavilələri bağlamazdan əvvəl özgənin əmlakını və ya

əmlaka olan hüququnu əvəzsiz olaraq ələ keçirmək niyyəti olsun. Qalan hallarda belə öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi cinayət deyil, mülki mühakimə icraatı qaydasında baxılır” [7]. Qeyd olunduğu kimi, borc və pul məsələləri ilə bağlı Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi (AİHM) azadlıqdan məhrum etmə cəzasının tətbiq edilməməsini Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və onun protokollarını ratifikasiya etmiş dövlətlərə tövsiyə etmiş və bir sıra qərarlarında pul mübahisələri ilə bağlı şəxslərin həbs olunmasının yolverilməz olduğu qənaətinə gəlmişdir. Avropa Məhkəməsinin mövqeyinə əsasən hər kəs borcuna görə yalnız əmlakı ilə cavabdehdir. Şəxsin əmlakı yoxdursa, nə canı, nə də azadlığı ilə məsuliyyət daşımamalıdır. Borca görə azadlıqdan məhrum etmənin qadağan olunması prinsipini rəhbər tutan Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi (AİHM) genişləndirici təfsirlə bu prinsipin dələduzluq əməllərinə münasibətdə də tətbiqini mümkün hesab etmişdir. Buna görə də bir qisim hüquqşünaslar adı çəkilən beynəlxalq təcrübəni əsas götürərək ölkəmizdə dələduzluq faktları ilə bağlı hüquq mühafizə orqanları tərəfindən hər zaman cinayət işinin başlanmasının tərəfdarı deyillər. Onlar vətəndaşların mülki qaydada məhkəmələrə müraciət etməsini tövsiyə edirlər. Əlbəttə ki, bu fikirlə razılaşmaq olmaz.

Bəzi hüquq müdafiəçiləri hesab edir ki, əsas problem ziyanə görə məbləğin artırılıb-azaldılması deyil. Əsas məsələ əməldə cinayət tərkibinin olduğunu sübuta yetirmək üçün imkanların az olmasıdır. Bunun bir səbəbi də dələduzların “toruna” düşən vətəndaşların əlində cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə əsas verən mötəbər sübutların olmamasıdır. Hətta vətəndaşlar bəzən 20.000 manata yaxın pul verdikləri dələduzun ad və soyadını, yaşadığı yeri belə bilmirlər. Bəzən dələduzların şəxsiyyətini belə müəyyən etmək mümkün olmur. Buna görə də ilk növbədə, dələduzların qurduğu “tələyə” düşməmək üçün vətəndaşlar ayıq-sayıq olmalı, tanımadığı şəxslərin şəxsiyyətini müəyyən etmədən kiməsə pul vəsaiti və ya hər hansı dəyərli əmlak verməməlidirlər.

Yuxarıda qeyd etdik ki, CM-in 177-ci maddəsinin qeyd hissəsindəki məbləğ 500 manatdan az olduqda əməl CM-in 178-ci maddəsinin tərkibini yaratmır və cinayət məsuliyyətinə səbəb olmur. Bu zaman törədilən əməl ictimai təhlükəliliyinə və xarakterinə görə cinayət hesab edilən əməldən daha yüngül hesab olunan İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 227-ci maddəsi ilə tövsif olunur. Məbləqlə bağlı məsuliyyətin həlli məsələsindəki qırmızı xətt də elə buradadır. İXM-in 227-ci maddəsində xırda talamaya belə anlayış verilmişdir: “**Xırda talama**, yəni oğurlama, mənimsəmə, israfçılıq, qulluq mövqeyindən sui-istifadə və ya dələduzluq yolu ilə özgəsinin əmlakını talamadır”[8]. Yəni,

konkret olaraq, dələduzluq faktı ilə bağlı məbləğ 500 manatdan az olarsa, hüquq tətbiq edən orqanlar İXM-ə uyğun olaraq inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatı başlayır və müvafiq inzibati xətanın subyektini inzibati məsuliyyətə cəlb edirlər. Bəzi müəlliflərin fikrincə, **500 manatdan az məbləğdə də cinayət məsuliyyətinə cəlb etmənin müsbət və mənfi tərəfləri ola bilər**. 500 manata qədər olan məbləğin cinayət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət sayılması və cəzalandırılmasının mənfi nəticələri aşağıdakılar sayıla bilər:

1. Məhkəmələrə tez-tez əsassız şikayətlərin daxil olması
2. Yeni normadan sui-istifadə halları
3. Cinayət işlərinin sayının kəskin artması nəticəsində istintaq orqanlarının və məhkəmələrin iş yükünə təsiri və s.

Maddi hüquq normasında nəzərdə tutulan 500 manat məbləğini məqsədə uyğun hesab edən müəlliflər “hər məsələ və ya fakt cinayət hesab edilməməlidir” fikrini müdafiə edərək qeyd edirlər ki, hətta bu məbləğ 1000-1500 manata qədər qaldırılmalıdır. Zənnimcə, bu çıxış yolu deyil. Bir sıra hüquqşünaslar və hüquq müdafiəçiləri isə məsələyə fərqli prizmadan yanaşaraq, ümumiyyətlə, məbləğlə bağlı məsələnin önəm daşmadığı fikrini ön plana çəkirlər. Yəni hesab edirlər ki, dələduzluq faktı varsa, mütləq cinayət işi başlanmalıdır. Çünki 500 manatdan az məbləğdə dələduzluq edən şəxs əməlin cinayət deyil, inzibati məsuliyyətə səbəb olacağına arxayın olub sonralar da ehtimal ki, bu kimi halları təkrar törətsin. Onlar məbləğin rol oynamaması fikrini müdafiə edirlər.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, yekun olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, Azərbaycanda dələduzların məsuliyyətə cəlb olunması qaydalarının və cəzalandırma şərtlərinin sərtləşdirilməsinə ehtiyac var. Çünki “Dələduzluq” cinayəti müasir dövrdə ictimai münasibətlər inkişaf etdikcə daha da artır və bu cinayətin subyektləri informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından əlverişli istifadə edərək öz cinayətkar niyyətlərini həyata keçirmək üçün yeni üsullara və metodlara əl atırlar. Beləliklə, mövcud qanunvericiliyin, məhkəmə və istintaq təcrübəsinin geniş təhlili nəticəsində CM-in 178-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət tərkibinin törədilmə hallarının azaldılması, bu cinayətin törədilməsinin qarşısının alınmasına dair mübarizə üsulları və dələduzluğa görə məsuliyyətə cəlb etmə məsələləri ilə bağlı aşağıdakı **təkliflərimi** qeyd etmək istərdim:

1. Zənnimcə, 500 manatdan az məbləğdə dələduzluq olduğu halda cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmalıdır. Əməlin CM-in 178-ci maddəsi ilə cinayət

hesab edilməsi üçün müəyyən edilən “500 manatdan yuxarı” məbləğ 300 manata endirilməlidir. Niyə məhz 300 manat? Bunu onunla əsaslandırırıram ki, hal-hazırda respublika üzrə minimum əmək haqqı 345 manat təşkil edir. Yəni, bu o deməkdir ki, ayrı-ayrı idarə və müəssisələrdə aylıq 345 manat məbləğində əmək haqqı ilə çalışan bir qisim əhali var. Dələduzluğun subyektləri bu şəxslərə qarşı cinayətkar əməllərini həyata keçirərkən onlar bütün məvəcibləri ilə dələduzluğun qurbanına çevrilə bilirlər. Məbləğin 500 manatdan yuxarı qoyulması bu vətəndaşların pozulmuş hüquqlarının cinayət-hüquqi qaydada deyil, inzibati qaydada mühafizəsinə gətirib çıxarır. Buna görə də, ölkə vətəndaşlarının aylıq gəlirlərini nəzərə alaraq, cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün CM-in 177-ci maddəsinin qeyd hissəsində göstərilən Məcəllənin 177.1, 178.1 və 179.1-ci **beş yüz manatdan yuxarı, lakin beş min manatdan artıq olmayan məbləğdə** ziyan vurulduğu hallarda yaranır” müddəası yəni-dən nəzərdən keçirilməlidir. Belə ki, yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, təklif edirəm ki, CM-in 178-ci maddəsi ilə məsuliyyətin yaranması üçün zəruri olan vurulmuş ziyanın miqdarı **300 manata** endirilsin, nəzərdə tutulmuş məsuliyyət əmlakın mülkiyyətçisinə və ya digər sahibinə üç yüz manatdan yuxarı, lakin beş min manatdan artıq olmayan məbləğdə ziyan vurulduğu hallarda yaransın.

2. Dələduzluğun elektron vasitələrdən istifadə edilməklə törədilməsinin qarşısını almaq üçün informasiya-kommunikasiya sahəsində və qlobal şəbəkələrdə nəzarətin gücləndirilməsi labüddür. Eyni zamanda, hüquq-mühafizə orqanlarının informasiya texnologiyaları sahəsində peşəkar texniki vasitələrlə təmin edilməsinə yüksək ehtiyac var. Bu sayədə dələduzluq faktları zamanı əməkdaşlar tərəfindən elektron IP ünvanlara çevik şəkildə əlçatanlığın təmini görülməli işlərə müsbət təsir edəcək.

3. Qanunun tətbiqindəki və ümumi praktikadakı boşluqlar aradan qaldırılaraq dələduzlara qarşı mübarizə üsulları və metodikaları təkmilləşdirilməlidir”

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. - <https://e-qanun.az/framework/897>
2. “Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 03.03.2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenum Qərarı - <https://e-qanun.az/framework/16706>

3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət məəcəlləsi - <http://e-qanun.az/framework/46944>
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası
5. “Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 11.05.2006-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı - <https://e-qanun.az/framework/47280>
6. <https://strateq.az/arashdirma/222490/huquqsunas-zakir-siriyev-yazir.html>
7. <https://www.e-huquq.az/az/news/maariflendirme/53922.html>
8. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsi <https://e-qanun.az/framework/46960>

XÜLASƏ

Dələduzluq cinayətinin müasir xarakteristikası və məsuliyyət məsələləri ilə bağlı bəzi nəzəri və təcrübi aspektlər

Ölkə üzrə hər il dələduzluq cinayətlərinin statistikasında artma müşahidə olunur. Bu artmanın əsas səbəblərindən biri texniki vasitələrin və kompyuter proqramlarının günü-gündən inkişaf etməsi və əlçatan olmasıdır. Talamanın növlərindən olan dələduzluq cinayətini törədənlərin cinayət məsuliyyəti məsələsi qanunvericinin və hüquqətəbidən orqanların prioritet istiqamətlərindən biridir. Çünki bu cinayət vətəndaşların bilavasitə Konstitusiya ilə təsbit olunan və ayrı-ayrı qanunvericilik aktları ilə qorunan mülkiyyət hüquqlarına qəsd edir. Baxmayaraq ki, Dələduzluq zorakılıqla müşayiət edilməyən hərəkətlərlə törədilən talamının növlərindən biridir, ictimai təhlükəliliyinə və xarakterinə görə “Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər” fəslində ən çox törədilən cinayət tərkiblərindən biridir.

РЕЗЮМЕ

Некоторые теоретические и эмпирические аспекты современной характеристики преступления мошенничества и вопросы ответственности

С каждым годом по стране увеличивается статистика преступлений-мошенников. Одной из основных причин такого увеличения является ежедневное развитие и доступность технических средств и компьютерных про-

грамм. Вопрос уголовной ответственности лиц, совершивших мошеннические преступления, которые являются видами хищений, является одним из приоритетных направлений деятельности законодателя и правоохранительных органов. Потому что данное преступление нарушает имущественные права граждан, которые прямо установлены Конституцией и защищаются отдельными законодательными актами. Хотя мошенничество является одним из видов грабежей, совершаемых ненасильственными действиями, оно является одним из наиболее часто совершаемых преступлений, предусмотренных главой «Преступления против собственности», из-за его общественной опасности и характера.

SUMMARY

Some theoretical and empirical aspects of the modern characterization of the crime of fraud and the issues of liability

There is an increase in the statistics of fraud crimes every year across the country. One of the main reasons for this increase is the day-by-day development and availability of technical tools and computer programs. The issue of criminal responsibility of the perpetrators of fraud crimes, which are types of theft, is one of the priority directions of the legislator and law enforcement agencies. Because this crime violates the property rights of citizens, which are directly established by the Constitution and protected by separate legislative acts. Although Fraud is one of the types of looting committed by non-violent actions, it is one of the most frequently committed crimes under the Crimes Against Property chapter due to its public danger and nature.

Yasin MİKAYILLI

*Bakı şəhər Baş Polis İdarəsinin İstintaq
və Təhqiqat İdarəsinin rəis müavini
polis polkovniki*

MÜLKİYYƏT ƏLEYHİNƏ OLAN CİNAYƏTLƏRLƏ MÜBARİZƏNİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər, dələduzluq, oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq, əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə

Ключевые слова: Преступления против собственности, мошенничество, ограбление, грабеж, умышленное уничтожение или повреждение имущества

Keywords: Property crimes, fraud, robbery, pillaging, intentional destruction or damage to property

Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərlə mübarizə hər bir cəmiyyətdə olduğu kimi bizdə də hər zaman aktual olaraq qalmaqdadır. Müasir dövrdə bu növ cinayətlərin sürətlə yeni-yeni təzahür formaları və törədilmə üsulları yaranır. Ona görə də qanunvericilik, məhkəmə şərhləri və izahları ya bu sürətli dəyişmələrə çevik reaksiya verməli, ya da elə səviyyədə olmalıdır ki, cinayət təqibini həyata keçirən orqanlar cinayət törətmiş şəxsi məsuliyyətə cəlb edərkən çətinliklərlə üzləşməsinlər, cinayət törətmiş şəxslər məsuliyyətdən kənar qalmasın, cinayətkar qəsdə məruz qalmış şəxslərin pozulmuş hüquqları bərpa edilsin.

Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, qüvvədə olan cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyində, o cümlədən digər qanunvericilik aktlarında olan bir çox boşluqlar və çatışmazlıqlar vahid istintaq və məhkəmə təcrübəsinin formalaşmasına imkan verməmiş, Konstitutsiya Məhkəməsi və Ali Məhkəmə Plenumunun qərarları belə problemləri əsasən aradan qaldırmağa kömək etsə də, bəzi qərarlar əksinə yeni-yeni ziddiyyətlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Belə ki, “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanununda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materialların bu qanuna müvafiq əldə edildikdə və Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və yoxlanıldıqda cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilməsi norması təsbit edilsə də, mövcud qanunda konkret olaraq cinayətin predmetinin, cinayətin izlərinin, əşyaların, sənədlərin, habelə gələcəkdə sübut əhəmiyyəti kəsb edə biləcək digər əşyaların “aşkar edilməsi”, “götürülməsi” anlayışları öz əksini tapmamış, yalnız “əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materiallar” anlayışına istinad edilmiş, lakin əşyaların (materialların) aşkar edilib götürülməsinin prosedur qaydaları, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin gedişində yaxalanmış şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti tərəfindən üstünün yoxlanılaraq üzərindən cinayətin predmeti olan əşyanın götürülməsinin əməliyyat tədbiri kimi adı, aparılma qaydası, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin hansı sənədlərlə rəsmiləşdirilməsi, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materialların istintaq orqanına hansı qaydada təqdim edilməsi müəyyən edilməmişdir. Eyni zamanda həmin qanunda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materialların Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və yoxlanıldıqda cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilməsi əksini tapsa da, bu Məcəllədə təqdim etmə və yoxlamanın qaydası nəzərdə tutulmamışdır.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və ya onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 2011-ci il 4 mart tarixli 2 nömrəli Qərarı Cinayət-Prosessual Məcəllə və “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununda olan bu və ya digər boşluqların aradan qaldırılması və həll yollarının müəyyənləşdirilməsi üçün qəbul edilsə də, əsl həqiqətdə bu boşluqları, qanunların tətbiqindəki çətinlikləri aradan qaldırmamış, yeni-yeni zidiyyətlərin yaranmasına və səhv təcrübənin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Ali Məhkəmə Plenumunun bu qərarı qəbul edildikdən sonra keçən 10 ildən artıq müddətdə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyəti məhdudlaşdırılmış, onlar nəinki narkotiklərlə bağlı cinayətləri, digər bütün cinayətləri, o cümlədən mülkiyyət əleyhinə olan cinayətləri törətmiş şəxslərin yaxalanması və cinayətin predmetinin təşkil edən əşyaların götürülməsi ilə bağlı

keçirdikləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrini rəsmiləşdirmək imkanından məhrum olmuşdur. Təcrübədə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən deyil, qanunla nəzərdə tutulmadığı halda faktiki olaraq təhqiqatçı, bəzi hallarda isə müstəntiq tərəfindən rəsmiləşdirilir, cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə zidd olaraq yaxalanmış şəxs şübhəli şəxs qismində tutulur, daha sonra onun üzərinə təhqiqatçı, bəzi hallarda isə müstəntiq tərəfindən vəkilin iştirakı ilə şəxsi axtarış keçirilir, təhqiqatçı, bəzi hallarda isə müstəntiq tərəfindən nəqliyyat vasitələrinə baxış, binalarda, o cümlədən yaşayış yerlərində, binalarda məhkəmə qərarı əsasında axtarış keçirilir, cinayətin predmeti, o cümlədən oğurlanmış əşyalar aşkar edilərək götürülür. Hesab edirik ki, “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda və Cinayət-Prosessual Məcəlləsində əlavə və dəyişikliklər edilməklə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bağlı qeyd olunan zəruri məsələlər bu normativ hüquqi aktlarda birbaşa əksini tapmalı, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrini özləri rəsmiləşdirməli, yaxalanmış şəxslərin üstünü yoxlamaqla, nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirməklə, binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirməklə cinayətin predmeti olan əşyaları aşkar edib bu barədə protokol tərtib etməli, toplanmış materialı, götürülmüş əşyaları və yaxalanmış şəxsi təhqiqatçı və ya müstəntiqə təqdim etməlidir.

Fikrimizcə, cinayət qanunvericiliyində, xüsusən də mülkiyyət əleyhinə olan cinayətə məruz qalan şəxsi ifadə edərkən Azərbaycan dilində daha çox “kənar şəxs” mənasını verən “özgə” sözünün əvəzinə, daha geniş mənada başa düşülən, özü-özlüyündə məhdudlaşdırıcı xarakterli olmayan sadəcə “şəxs” sözündən və ya “digər şəxs” sözlərindən istifadə edilməlidir. “Şəxs” sözü qəsdə məruz qalan şəxsi daha düzgün, tam və uğurlu ifadə edə bilər. Bundan əlavə, bu növ cinayətlərdə “əmlak” sözünün işlədilməsi də bir sıra problemlərə gətirib çıxarmışdır. “Əmlak” sözünə mülki qanunvericilikdə anlayış verilməmiş, Mülki Məcəllədə yalnız “əşya hüququnun obyektləri” adlı 135.-ci maddəsində uğursuz şəkildə əmlak istənilən əşyaların və qeyri-maddi əmlak nemətlərinin toplusudur kimi ifadə edilmişdir. Həmin maddəyə əsasən bitkilər və heyvanlar əşya deyildir. Əşyalar daşınmaz və daşınar ola bilər. Torpaq sahələri, yer təkli sahələri, ayrıca su obyektləri, meşələr, çoxillik əkmələr, binalar, qurğular və torpaqla möhkəm bağlı olan (ondan ayrılı bilməyən) digər əşyalar, yəni təyinatına tənəsübsüz zərər vurulmadan yerinin dəyişdirilməsi

mümkün olmayan obyektlər daşınmaz əşyalardır. Torpaq sahəsi və torpaqla möhkəm bağlı olan (ondan ayrılı bilməyən) əşya vahid daşınmaz əşyadır və vahid mülkiyyət obyektidir. Başqa şəxslərə verilə bilən və ya sahibinə maddi fayda və ya başqa şəxslərdən nəyi isə tələb etmək hüququ vermək üçün nəzərdə tutulan tələblər və hüquqlar qeyri-maddi əmlak nemətləridir. Göründüyü kimi mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərində qəsdin yönəldiyi predmetləri “əmlak” sözü ilə ifadə etmək kifayət qədər qüsurludur. İstənilən əşyanın oğurlanmasından və ya başqa şəxslərə verilə bilən və ya sahibinə maddi fayda və ya başqa şəxslərdən nəyi isə tələb etmək hüququ vermək üçün nəzərdə tutulan tələblər və hüquqlar hesab edilən qeyri-maddi əmlak nemətlərinin oğurlanmasından, soyğunçuluğa və ya quldurluğa məruz qalmasından necə danışmaq olar? Bundan əlavə, Mülki Məcəllənin sözü gedən maddəsində “çox illik əkmələr” əşya hesab edilmişdir. Belə ola halda “çoxillik olmayan əkmələr” oğurlandıqda məsələ necə tənzimlənməlidir? Əşya hesab edilən heyvanlar, bitkilər, balıq və su bioresursları ilə bağlı məsələdə də fərqli vəziyyət yaranır: Faktiki xalqa, dövlətə məxsus olan balıq və digər su bioresurslarının, vəhşi heyvanların və ağacların (çöl ağacları, meşə fondu) gizli talanması baş verdikdə balıq və digər su bioresurslarına münasibətdə qanunsuz tutma (CM-in 256-cı maddəsi), heyvanlara münasibətdə bu qanunsuz ov etmə (CM-in 258-ci maddəsi), bitkilərə münasibətdə isə qanunsuz ağacəkəsmə (CM-in 259-cu maddəsi) kimi ekoloji cinayətlər fəslində kriminallaşdırılmışdır. Təsədüfi deyildir ki, CM-in 259.1-ci maddəsində “kəsilməsi” sözündən sonra mötərizə içində talama cinayətlərinə xarakterik olan “götürülmə” sözü qeyd edilmişdir. Bundan əlavə torpaq sahəsindən torpaq, qum, çınqıl və sair qazılıb aparılması Cinayət Məcəlləsinin 255-ci (yerin təkinin qorunması və istifadəsi qaydalarını pozma) maddəsi ilə tövsif edilir. Lakin, bu cinayət də mahiyyətcə gizli talamadır. Deməli, qanunvericiliyə əsasən hər bir əmlakın talanması CM-in 177-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilməz. Fikrimizcə, mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərdə, xüsusən də oğurluq, soyğunçuluq və quldurluqda konkret olaraq nələrin bu cinayətkar qəsdlərə məruz qala biləcəyi ya qanunverici səviyyəsində, ya da Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən dəqiq müəyyən edilməlidir.

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 03 mart 2005-ci il tarixli qərarı bu sahədə tövsiflə bağlı bir çox məsələləri həll etsə də, bəzi anlaşılmazlıqlara və birmənalı olmayan baxışlara da

səbəb olmuşdur. Belə ki, qərarın 13-cü bəndində qeyd edilmişdir ki, “Əgər təqsirkar yaşına, anlaşıqz olmasına və ya başqa hallara görə cinayət məsuliyyətinə alına bilməyən digər şəxslərdən istifadə etməklə oğurluq, soyğunçuluq və ya quldurluq cinayətləri törətmişsə onun əməli (bilavasitə icraçı tərəfindən törədilən cinayət kimi CM-in müvafiq maddələrində ağırlaşdırıcı tövsifedici əlamətlər olmadıqda) müvafiq olaraq CM-in 177.1, 180.1 və ya 181.1-ci maddələri ilə tövsif edilməlidir. Hökm çıxararkən məhkəmə CM-in 34-cü maddəsində göstərilən əsaslar olduqda CM-in 61.1.3 və 61.1.5-ci maddələrinə istinad etməklə cinayətin bir qrup şəxsin tərkibində törədilməsi halını cəzanı ağırlaşdıran hal kimi tanımağa haqlıdır. Cinayət Məcəlləsinin 177.1, 180.1, 181.1-ci maddələri cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmayan şəxslərdən istifadə etməklə əməlin törədilməsini cinayət tərkibinin əlaməti olaraq nəzərdə tutmadığından həmin hal Cinayət Məcəlləsinin 61.1.5-ci maddəsinə əsasən bu cinayətlərə görə cəza təyin edilərkən cəzanı ağırlaşdıran hal qismində nəzərə alınır. Eynilə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməyən psixi pozuntudan əziyyət çəkən şəxsin cinayətin törədilməsinə cəlb edilməsi CM-in 61.1.5-ci maddəsinə istinad edilməklə cəzanı ağırlaşdıran hal qismində nəzərə alınmalıdır.” Bu mövqe fikrimizcə kifayət qədər ədalətli deyildir. Belə halda şəxsin əməlinin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilən cinayət kimi tövsif edilməsi daha düzgün və ədalətli yanaşma olardı. Çünki, təqsirkar həmin şəxslə cinayət əlaqəsinə girərək onunla birgə ictimai təhlükəli əməl törətdiyini dərk etmiş, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmüş, bunları arzu etmiş və cinayətin törədilməsi ilə bağlı üzərinə düşən funksiyaları icra etmişdirsə bu şəxsin əməlinin düzgün tövsifinə faktiki olaraq qabaqcadan əlbir olan bir qrupun digər üzvünün yaşı, anlaşıqz olması və ya başqa hallara görə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasının mümkünsüzlüyü təsir etməməlidir.

Qərarın 18-ci bəndinin sonuncu abzasında qeyd edilmişdir ki, “Əgər şəxs Cinayət Məcəlləsinin müvafiq olaraq, 177.2.1, 177.2.2, 177.2.3, 177.2.4, 177.3.1, 177.3.2, 177.4 və ya 180.2.1, 180.2.2, 180.2.3, 180.2.4, 180.2.5, 180.3.1, 180.3.2, 180.4 yaxud da 181.2.1, 181.2.2, 181.2.3, 181.2.4, 181.2.5, 181.3.1, 181.3.2, 181.4-cü maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayətlərin real məcmusunu yaratmayan, ağırlaşdırıcı hallarda oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayəti törətmişsə, o zaman onun əməli CM-in daha ağır cəza nəzərdə tutan müvafiq maddəsi ilə tövsif edilməli, hökmün təsviri-əsaslandırıcı hissə-

sində isə bütün tövsifedici əlamətlər sadalanmalıdır”. Buradan belə nəticə çıxır ki, şəxs qeyd olunan maddələrlə nəzərdə tutulmuş cinayətlərin real məcmusunu yaradan ağırlaşdırıcı hallarda oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayəti törətmişsə, o zaman onun əməli CM-in daha ağır cəza nəzərdə tutan müvafiq maddəsi ilə deyil, törətdiyi hər bir cinayətə müvafiq olan maddələrlə tövsif edilməlidir. Məsələn, “A” müyyən bir tarixdə qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxsin tərkibində sadə oğurluq cinayəti, bir neçə gün sonra tək halda yaşayış sahəsinə qanunsuz daxil olmaqla oğurluq cinayəti və bir müddət sonra külli miqdarda ziyan vurmaqla oğurluq cinayəti törətdiyi halda onun əməlləri cinayətlərin real məcmusunu təşkil etdiyindən CM-in 177.2.1, 177.2.2, 177.2.3 və 177.3.2-cü maddələri ilə cinayət məsuluyyyətinə cəlb edilməlidir. Lakin, istintaq və məhkəmə təcrübəsi səhv istiqamətlənərək belə cinayətlərin (o cümlədən dələduzluq və digər) real məcmusu yarandığı hallarda da təəssüf ki, şəxsin əməlləri CM-in daha ağır cəza nəzərdə tutan müvafiq maddəsi (məsələn, 177.3.2-ci) ilə tövsif edilir, işlərə baxan məhkəmələr tərəfindən də belə qəbul edilərək hökm çıxarılır və ya hökmlər qüvvədə saxlanılır. Yaranmış bu səhv təcrübənin dəyişdirilməsi üçün təklif edirəm ki, Ali Məhkəmə Plenumunun müvafiq qərarının 18-ci bəndinin sonuncu abzasından sonra cinayətlərin real məcmusu hallında əməllərin düzgün tövsifini müəyyən edən aşağıdakı cümlə əlavə edilməlidir: “Şəxs qeyd olunan maddələrlə nəzərdə tutulmuş cinayətlərin real məcmusunu yaradan ağırlaşdırıcı hallarda oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətləri törətmişsə, o zaman onun əməlləri Cinayət Məcəlləsinin daha ağır cəza nəzərdə tutan müvafiq maddəsi ilə deyil, törətdiyi hər bir cinayətə müvafiq olan maddələrlə tövsif edilməlidir.” Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumu tərəfindən **“Hədə-qorxu ilə tələb etmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında”** 25 dekabr 1998-ci tarixli qərarında 30 aprel 2021-ci il tarixli qərarla edilmiş dəyişiklikdə cinayətlərin real məcmusuna münasibət bizim mövqeyimizə uyğundur və həm də daha aydın şəkildə ifadə edilmişdir. Belə ki, həmin qərarın 2-ci bəndinin sonuncu abzasında *“Bununla belə, hədə-qorxu ilə tələb etmə bilavasitə zərər çəkmiş şəxsin əmlakının ələ keçirilməsi ilə müşayiət olunmaqla cinayətlərin real məcmusunu yaratdığı hallarda zorun xarakterindən asılı olaraq bu hərəkətlər hədə-qorxu ilə tələb etmə ilə yanaşı həm də soyğunçuluq və ya quldurluq kimi tövsif edilməlidir”*, **7-ci bəndinin sonuncu abzasında isə** *“Təkrarlığı yaradan cinayətlərdən bəziləri CM-in 182.2-ci maddəsində göstərilən, bəziləri isə 182.3 və yaxud 182.4-cü maddələrində göstərilən*

tövsifedici əlamətlərə malik olduqda, hər bir əməl ayrıca – onu xarakterizə edən əlamətlərə görə, yəni CM-in 182.2-ci maddəsində göstərilən cinayətlə (məsələn, zor tətbiq etmə ilə törədilən hədə-qorxu ilə tələb etmə ilə) CM-in 182.3 və yaxud 182.4-cü maddələrində göstərilən cinayətlərin real məcmusu kimi tövsif olunmalı və təqsirkara cəza cinayətlərin məcmusu qaydasında təyin olunmalıdır.” Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 16 və 18-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair”²⁵ yanvar 2021-ci il tarixli qərarında da cinayətlərin real məcmusu halında hər bir cinayət əməlinin Cinayət Məcəlləsinin fərqli maddələrinin təsiri altına düşməsi qeyd edilmişdir.

Həmin qərarın 19-cu bəndinin sonuncu abzasında qeyd edilmişdir ki, avtomobil və digər nəqliyyat vasitəsinin kabinəsi, oturmaq salonu saxlanc yerlərinə aid olmadığından oradan hər hansı əşyanın gizlin götürülməsi saxlanc yerlərinə daxil olma kimi qiymətləndirilə bilməz. Lakin, qərarında bu əsaslandırılmamışdır. Fikrimizcə, nəqliyyat vasitələrinin (ictimai nəqliyyat vasitələri təyinatına uyğun istifadə edildiyi hallar istisna olunmaqla), o cümlədən, onların karavan tipli və ya digər kilidlənmiş halda olan qoşqularının içərisindən oğurluğun ağırlaşdırıcı hal hesab edilməməsi doğru deyildir. Belə ki, nəqliyyat vasitələri mahiyyətcə saxlanc yerləri tiplidir, onların kilidlənən qapıları vardır, bir çox hallarda xüsusi mühafizə siqnalları ilə təchiz olunmuşdur. Nəqliyyat vasitələrinə və onların qoşqularına bu cürə maneələri dəf etmədən sahibinin (və ya qanuni istifadəçisinin) icazəsi olmadan kənar şəxsin daxil olması mümkün deyildir. Hesab edirəm ki, yaranmış problemin aradan qaldırılması üçün Ali Məhkəmənin qərarında bu cür cinayət əməllərini Cinayət Məcəlləsinin 177.2.3-cü maddəsi ilə tövsif edilməsinə imkan verən dəyişiklik edilməli, ya Cinayət Məcəlləsində əlavə və dəyişiklik edilməklə 177.2.3-cü maddədə “başqa saxlanc yerlərinə” sözlərindən sonra “o cümlədən, nəqliyyat vasitələrindən və onların qoşqularından” sözləri yazılmalı, ya da ayrıca tövsifedici əlamət kimi 177.2.3-3-cü maddə nəzərdə tutulmalıdır.

Qərarın 22-ci bəndinin 1-ci abzasında qeyd edilmişdir ki, “Şəxs, oğurluq, soyğunçuluq və ya quldurluq cinayəti törədərkən, qapıları, qifilləri, gözlükləri və s. qırmaqla, sındırmaqla yaşayış sahəsinə, habelə binaya və ya başqa saxlanc yerlərinə daxil olursa, o zaman əməl, müvafiq olaraq, CM-in 177.2.3, 180.2.3 və ya 181.2.3-cü maddəsi ilə tövsif edilməli, əməlin əlavə olaraq CM-in 186-cı maddəsi ilə də tövsif edilməsinə ehtiyac qalmır. Belə ki, bu halda zərərçəkmişin qeyd edilən əmlakının qəsdən məhv edilməsi ağırlaşdırıcı halda

talama cinayətinin törədilməsi üsuludur. Oğurluq, soyğunçuluq və ya quldurluq cinayətləri törədilərkən, talamanın predmeti olmayan zərərçəkmişin əmlakı (məsələn, mebel, məişət texnikası və digər şeylər) qəsdən məhv edilərsə və ya zədələnersə, bu zaman əməl, buna əsaslar olarsa, əlavə olaraq CM-in 186-cı maddəsi ilə də tövsif edilməlidir.” Qərarda ifadə edilmiş bu mövqe ilə razılaşmaq olmaz. Əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə cinayətinin yalnız birbaşa qəsdlə törədilməsi kimi bir mövqe doğru deyildir. Talama məqsədilə yaşayış sahəsinə, binaya və ya başqa saxlanc yerinə qanunsuz daxil olmaq üçün qapını, pəncərəni, divarı, damı müxtəlif üsullarla kəsib, qırıb, sındırıb, dağıdıb, uçurub zədələdikdə və ya məhv etdikdə, bundan əlavə, saxlanc yerlərinə daxil olduqdan sonra pulu və ya digər əşyanı götürmək üçün saxlandığı seyfi, şkafi, yeşiyi və ya başqa bu tipli yeri zədələyən və ya yarasız hala salan, bununla da əmlakın sahibinə faktiki olaraq dolaylı qəsdə ziyan vuran şəxsin əməlinin yalnız törətdiyi oğurluq, soyğunçuluq və ya quldurluq cinayəti ilə əhatə olunması düzgün hüquqi və ədalətli yanaşma deyildir. Bununla yalnız o halda razılaşmaq olar ki, əmlakın məhv edilməsi və ya zədələnməsi zamanı (dəymiş ziyanın məbləğindən asılı olmayaraq) ziyan oğurluq, soyğunçuluq və ya quldurluq nəticəsində talanmış əmlakın dəyəri (və ya pulun məbləğinə) ilə birlikdə ittihama daxil edilsin və ümumi məbləğ əməlin oğurluq, o cümlədən ağırlaşdırıcı hallarda xeyli, külli və ya xüsusilə külli miqdarda ziyan vurmaqla oğurluq (və ya soyğunçuluq, yaxud quldurluq) kimi tövsif edilməsinə birbaşa təsir göstərsin. Lakin, Cinayət Məcəlləsinin 177.1 və 180.1-ci maddələri, xüsusən 181.2.4, 181.3.2 və 181.4-cü maddələri buna imkan vermir. Çünki, cinayət qanununda oğurluq əmlakı gizli talama, soyğunçuluq isə açıq talamadır, tövsifedici əlamətləri isə bu əməllərin xeyli, külli və ya xüsusilə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi kimi, quldurluq əmlakı ələ keçirmək üçün basqın, ağırlaşdırıcı halları isə xeyli, külli və ya xüsusilə külli miqdarda əmlak əldə etmək məqsədi ilə törədilməsi kimi nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd olunanları ümumiləşdirərək hesab edirəm ki, talamanın predmeti olan əmlakın qəsdən məhv edilməsi və ya zədələnməsi halında da dəymiş ziyanın məbləği xeyli və ya külli miqdar təşkil etdikdə şəxsin əməli həm də CM-in müvafiq olaraq 186.1 və ya 186.2.1-ci maddəsi ilə tövsif edilməlidir.

Son vaxtlar sahibi tərəfindən ictimai yerlərdə (o cümlədən, kafe və restoranlarda, parklardakı oturaçaqların üzərində), ictimai nəqliyyatda (o cümlədən, taksilərdə), hava limanlarında, vağzallarda unudulmuş əmlak (daha çox hallarda mobil telefon, pul kisəsi və sair) daha sonra digər şəxslər tərəfindən

müşahidə edilərək götürülür, sahibinə qaytarılmayaraq və ya bu mümkün olmadıqda müvafiq qaydada dövlət orqanlarına məlumat verilməyərək faktiki ələ keçirilir. Məlum olduğu kimi Mülki Məcəllənin 186-cı maddəsinə görə “itirilmiş əşyanı tapan şəxs tapıntı barədə onu itirmiş şəxsə, onun mülkiyyətçisinə, səlahiyyətli şəxsə və ya əgər mülkiyyətçi məlum deyilsə, polisə dərhal xəbər verməli və həmin əşyanı verməlidir. Əşyanı tapan şəxsə mülkiyyətçinin məlum olduğu və ya mülkiyyətçinin əşyaya hüququnun artıq polisə bildirildiyi hallar istisna olmaqla, əşyanı tapan şəxs bu barədə xəbər verdiyi vaxtdan bir illik müddət keçdikdən sonra tapıntıya mülkiyyət hüququ əldə edir. Mülkiyyət hüququnun əldə edilməsi ilə bir vaxtda həmin əşyaya bütün başqa hüquqlara xitam verilir. Səlahiyyətli şəxs tapılmış əşyanı qəbul edərsə, onu tapan şəxs tapılmış əşyanın dəyərini beş faizindək miqdarda bəxşiş tələb edə bilər. Bundan başqa, əşyanı tapan şəxs səlahiyyətli şəxsdən həmin əşyanın saxlanması xərclərinin əvəzini ödəməyi də tələb edə bilər. Əmlakı tapan tapıntı barədə məlumat verməmişsə və ya onu gizlətməyə cəhd göstərmişsə, bəxşiş almaq hüququ əmələ gəlmir. Əşyanı tapan şəxs mülkiyyətdən imtina edərsə, səlahiyyətli orqan bir il keçdikdən sonra əşyanı auksionda sataraq fayda götürə bilər və ya söhbət azqıymətli əşyadan gedirsə, onu pulsuz özgəninkiləşdirə bilər və ya məhv edə bilər. Əgər tapıntı heyvan və ya tez xarab olan əşyadırsa, yaxud saxlanması böyük xərc tələb edən əşyadırsa, bir illik müddət tətbiq olunmur və onların özgəninkiləşdirilməsi nəticəsində əldə edilmiş məbləğ mülkiyyətçiyə qaytarılır.” Lakin, tapılmış əşyanı qaytarmamağa görə mülki qanunvericilikdə onu tapan şəxsin bəxşiş almaq hüququnun itirilməsi, əşyanın sahibinin dəymiş ziyanı ondan tələb etmək hüququ istisna olunmasa da da, hüquqi məsuliyyət nəzərdə tutulmamışdır. Tapılmış əşyanın qaytarılmaması ilə bağlı onu tapan şəxsin hərəkətlərinə birmənalı olaraq mülki qanunvericilik əsasında yanaşmaq fikrimizcə doğru deyildir. Müasir dövrdə insanların yuxarıda qeyd etdiyimiz müxtəlif səbəblərdən öz əşyalarını unudub çıxıb getmələri və belə əşyaları tapan şəxslərin tapdığı əşyaya vicdansız dərəcədə sahiblənməsi geniş yayılmışdır. Belə ki, konkret cinayətə meyilli şəxslər vardır ki, məhz belə yerlərdə mütəmadi olub müşahidə apararaq sahibinin unuduğu əşyanı faktiki olaraq talayırlar. Bundan əlavə, fərdi taksidə müştərinin unudub getdiyi əşyaya avtomobilin sürücüsü və ya həmin müştəridən sonra avtomobilə əyləmiş digər müştərinin tapıb sahibləndiyi hallarda da belə hərəkətlərin gizli talama hesab edilmə-

məsi doğru yanaşma deyildir. Fikrimizcə bu məsələnin kifayət qədər aktuallığını və yaranmış narahatedici vəziyyəti nəzərə alaraq Ali Məhkəmənin Plenum qərarı ilə tapılmış əşyanın vicdansızcasına sahiblənməsinin hansı hallarda oğurluq cinayətinin tərkibini yaratması ilə bağlı məsələ həllini tapmalıdır. Eyni zamanda belə əməlləri Cinayət Məcəlləsində ayrıca maddə ilə kriminallaşdırmaq da mümkündür. Bununla bağlı örnək olaraq Türk Cəza Qanununu göstərmək olar: həmin qanunun "İtirilmiş və ya səhv nəticəsində ələ keçirilmiş əşya üzərində sərəncam vermə" adlı 160-cı maddəsində itirilmiş olması səbəbi ilə sahibinin istifadəsindən çıxmış olan və ya səhv nəticəsində ələ keçirilən əşya üzərində geri qaytarmadan və ya səlahiyyətli orqanları xəbərdar etmədən mülkiyyətçisi kimi sərəncam vermə cinayət hesab olunur və oğurluqdan fərqli olaraq yalnız şikayət olduqda cinayət təqibi aparılır.

İstintaq təcrübəsində müasir problemlərdən biri də qeyri-aşkar şəraitdə törədilmiş oğurluq cinayətlərinin araşdırılması zamanı oğurlanmış əmlak tapılmadığı halda onun dəyərinin müəyyən edilməsi üçün məhkəmə-əmtəəşünaslıq ekspertizası təyin edilməsi və faktiki tədqiq edilməyən əşyanın dəyəri barədə ekspert rəyi (təcrübədə belə rəy "nəzəri rəy" adlandırılır) əsas götürülməklə qərarların qəbul edilməsidir. Halbuki Cinayət-Prosessual Məcəllə və «Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa görə ekspertza tədqiqat obyektləri əsasında, başqa sözlə təqdim edilmiş materiallar tədqiq olunmaqla aparılır. Oğurlanmış (və ya ələ keçirilmiş) əmlak tapılmadığı halda zərərçəkmiş şəxsin həmin əmlak, o cümlədən onun dəyəri barədə verdiyi məlumatlar, eləcə də belə əmlakın satıldığı mağazalardan, istehsalçı şirkətlərdən (və ya onların ölkəmizdəki rəsmi təmsilçilərindən), pərakəndə satış internet portallarından əldə edilmiş məlumatlar ümumiləşdirilməklə zərərçəkmiş şəxsə vurulmuş maddi ziyanın məbləği müəyyən edilməlidir. Təsadüfi deyildir ki, Ali Məhkəmənin "Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" 3 mart 2005-ci il tarixli qərarının 27-ci bəndinin son abzasında da talanmış əmlakın qiyməti müəyyən edilərkən, cinayət törədilən vaxt həmin əmlakın faktiki dəyərinin əsas götürülməsi, qiymət barədə məlumat olmadıqda ekspert rəyi ilə müəyyən edilməsinin mümkünlüyü nəzərdə tutulmuşdur.

Son dövrlərdə eyni zamanda, məhkəmə-əmtəəşünaslıq ekspertizalarının (o cümlədən bəzi başqa ekspertizaların) aparılması qanunsuz olaraq cinayət təqibi ilə bağlı ekspert rəyi vermək səlahiyyəti olmayan müstəqil məhkəmə

ekspertizası fəaliyyəti ilə məşğul olan məhdud məsuliyyətli cəmiyyət kimi qeydiyyatda alınmış özəl qurumlara həvalə edilir, alınmış heç bir hüquqi qüvvəsi olmayan «ekspert rəyi»nə istinad etməklə əsassız qərarlar qəbul edilir. Halbuki, həmin firmalar məhkəmə ekspertizası idarəsi deyil, eyni zamanda orada çalışan şəxslər özəl məhkəmə eksperti şəhadətnaməsi almamış və barələrində məlumatlar Məhkəmə Ekspertləri Reyestrinə daxil edilməmişdir. Digər tərəfdən isə «Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında» Qanunun 21-ci maddəsinə görə cinayət təqibi zamanı (xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirilədiyi hal istisna olmaqla) müstəntiq və təhqiqatçının qərarı əsasında ekspertiza yalnız dövlət orqanı olan məhkəmə ekspertizası idarələrinin ekspertləri tərəfindən həyata keçirilir, özəl ekspertlər cinayət işləri və araşdırma materialları üzrə ekspert rəyi vermək səlahiyyətinə malik deyildir, yalnız mülki və inzibati işlər üzrə fiziki və hüquqi şəxslərin, onların vəkilləri və nümayəndələrinin sifarişi üzrə aralarında bağlanmış müqavilə əsasında məhkəmə ekspertizasını həyata keçirə bilərlər.

Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla oğurluq əməlinin cinayət tərkibli olması üçün qəsdə məruz qalan əmlakın dəyərinin 100 manatdan çox olması tələbi doğru deyil. Belə əməllərlə cinayət hüquqi mübarizəyə mənfi təsir göstərir. Həm də təcürbədə neqativ halların baş verməsinə (məbləği süni surətdə aşağı endirmə və sair) şərait yaradır. Hesab edirəm ki, ümumiyyətlə gizli talamanın bütün formalarının, xüsusən də yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla törədilən gizli talamaların cinayət hesab edilməsi üçün talanan (və ya cəhd edilən) əmlakın dəyərinin 100 manatdan yuxarı olması tələbi aradan qaldırılmalı, ictimai təhlükəlilik səviyyəsi digər gizli talamalardan fəqləndiyindən, xüsusən də, mənzilə, digər saxlanc yerinə daxil olmaq üçün müxtəlif çətin maneələrin dəf edilməsi, orada zərərçəkmiş və ya digər şəxsin olması halında baş verə biləcək daha ağır cinayət (soyğunculuq, quldurluq, sağlamlığa ağır zərər vurma, adam öldürmə və sair) ehtimalını da nəzərə alaraq əməli törədənün peşəkarlığı və cinayətkar xarakterindən xəbər verdiyindən belə əməllərlə cinayət məsuliyyətinə cəlb etməklə mübarizə daha ədalətli və effektiv olardı. Fikrimizcə yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla törədilmiş cinayətlər zamanı faktiki talanmış əmlakın dəyəri və ya vurulmuş ziyanın məbləği az olduqda yüngül cəza təyin edilməsi və ya ümu-

miyyətlə cəza verilməməsi məsələsini məhkəmə həll etməli, cəzanın labüdlüyü prinsipi cinayət əməli törətmiş şəxsin cəzalandırılması və ya onun məhkəmədə cəza təhdidi altında mühakimə olunması ilə təmin edilməlidir.

Narahatedici məsələlərdən biri də, müasir dövrdə oğurluq cinayətlərinə cəhd, xüsusən də yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla oğurluq törətməyə cəhd cinayətləri ilə mübarizədə formalaşdırılmış mənfi təcrübədir. Təəssüf ki, təcrübədəki bu problem cinayət qanununda oğurluq cinayətinin tərkibinin yaranması üçün qəsdə məruz qalan predmetin dəyərinin 100 (bəzi hallarda 500) manatdan yuxarı olması ilə bağlı tələbin müəyyən olunması ilə bağlıdır. Əvvəllər, xüsusən yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla gizli talamaların istintaqı zamanı cinayətin predmetinin dəyəri məlum olmadıqda, yəni şəxsin konkret olaraq hansı dəyərdə olan əşyanı və ya hansı məbləğdə pulu talayacağı məlum olmadıqda da əməl CM-in 177.2.3-cü maddəsi ilə tövsif edilirdi, təbii olaraq da əməli törədənin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarda hansı əmlakı və ya nə qədər pul vəsaitini talamağa cəhd etməsi qeyd olunmurdu. Lakin təxminən son 15 ildən artıq müddət ərzində təcrübə belə formalaşmışdır ki, əməli törətmiş şəxsin konkret olaraq nəyi oğurlayacağı sübut olunmadığı halda yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla faktiki oğurluq cinayəti törətməyə cəhd göstərmiş şəxs barədə qanunsuz qərarlar qəbul edilir: yəni ya cinayət işi başlanmır, ya da başlanmış cinayət işi üzrə icraata bəraətverici əsaslarla xitam verilir. Bu da yaşayış sahəsi, habelə bina, anbar və ya başqa saxlanc yerlərinin sahibi, istifadəçisinin hüquqlarının kobud surətdə pozulmasıdır. Söz açdığımız belə mənfi təcrübə cinayət etməyə cəhdin cinayət hüquqi mənasının düzgün qavranılmamasından irəli gəlməklə, cinayət qanunvericiliyinin kobud surətdə pozulması, cinayət qanununun vəzifələrinə əməl edilməməsi ilə nəticələnmişdir. CM-in 2-ci maddəsində mülkiyyəti cinayətkar qəsdlərdən qorumaq, habelə cinayətlərin qarşısını almaq bu Məcəllənin vəzifələri arasında göstərilmişdir. Lakin cinayətə cəhd faktları ilə mübarizədə cinayət qanununun nəzərə alınmaması və ya onda olan hər hansı boşluqlardan, zidiyyətlərdən bahənə olaraq istifadə olunması bu qanunun vəzifələrinin həyata keçirilməməsi, prinsiplərinin pozulmasıdır.

Probemli məsələlərdən biri də yaxın qohumların birinin digərinə, cümlədən övladın öz valideyininə qarşı törəttdiyi mülkiyyət əleyhinə cinayət

əməlləri zamanı cinayət təqibinin aparılması sahəsində mövcuddur. Qanunvericilikdə tənzimlənməməsi, eləcə də rəsmi şərh və izah xarakterli müvafiq məhkəmə qərarlarının olmaması nəticəsində təcrübədə belə faktlara cinayət təqibi orqanları tərəfindən bir çox hallarda laqeyd münasibət göstərilməsinə səbəb olmuşdur. İstintaq və məhkəmə praktikasında uşaq vaxtı ana-ata boşandıqdan sonra ana ilə qalmış, illər sonra atasını axtarıb tapmış, onun yaşadığı evin həyətindəki tikilidə yaşadığı zaman, atası və sonuncunun arvadı evdə olmadığı vaxt pəncərəni sındıraraq oğurluq etmiş şəxs, başqa halda isə xalasının evindən oğurluq etmiş şəxsin zərərçəkmişlərin davamlı şikayətlərinin təsiri altında cinayət məsuliyyətinə cəlb olunaraq barələrində ittiham hökmlərinin çıxarılması kimi konkret hallar olsa da, həm qanunvericilikdəki boşluq, həm də təcrübədəki belə laqeyd münasibət vahid yanaşmanın formalaşmasına mane olmuşdur. Türk Cəza Qanunu isə bizdəkindən fəqli olaraq müvafiq tənzimlənməni etmişdir. Həmin qanunun 167-ci maddəsində soyğunçuluq və quldurluq istisna olmaqla malvarlığına qarşı cinayətlərin yaxın qohumlarının zərərinə olaraq törədildiyi halda həmin qohuma cəza verilmir. Belə qohumların dairəsi həmin maddənin özündə dəqiq şəkildə müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda bu maddənin ikinci bəndində belə cinayətlərin haqlarında boşanma qərarı verilmiş ər-arvaddan birinin, eyni evdə birgə yaşamayan qardaş-bacılardan birinin, eyni evdə birgə yaşayan əmi, dayı, bibi, xala, qardaş və ya bacının övladlarının, ər-arvadın qardaş-bacıları və sonuncuların ər-arvadlarının, ər-arvadın baba-nənələri və onlardan birinin ər-arvadının zərərinə törədildiyi halda, əməli törədən həmin qohum barəsində şikayət olunduğu halda veriləcək cəza yarıya endirilir. Fikrimizcə, bizim qanunvericilikdə də, müvafiq tənzimlənmə aparılmalı və ya Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən bununla bağlı rəsmi şərh verilməlidir.

Son vaxtlar saxta sənədlərdən istifadə edilməklə daşınmaz əmlakın (dövlət və bələdiyyə fonduna aid torpaq sahələrinin) özgəninkiləşdirilməsi və ya buna cəhd halları geniş yayılmışdır. Lakin mövcud qanunvericilik bu hallarla çevik və qətiyyətli mübarizəyə mane olmaqdadır. Belə ki, saxta sənəd hazırlayan şəxsin daşınmaz əmlakı ələ keçirən şəxslə cinayət əlaqəsinə girərək qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxsin tərkibində hərəkət etdiyi hallar istisna olmaqla, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına imkan verən CM-in 320-ci maddəsi böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasına aid olmaqla kifayət qədər yüngül cəza, o cümlədən 2 ilədək azadlıqdan məh-

rum etmə cəzası nəzərdə tutmuş, məhkəmə təcrübəsində isə saxta sənəd hazırlayan şəxsə bir qayda olaraq azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəza tətbiq edilir və ya şərti azadlıqdan məhrum edilir. Fikrimizcə, bu növ cinayətlərlə effektiv mübarizənin təşkil edilməsi, cinayətlərin qarşısının alınması üçün CM-də 178 və 320-ci maddələrində əlavə və dəyişiklik edilməklə aşağıdakı şəkildə ağırlaşdırıcı hallar nəzərdə tutulmalıdır:

"178.3.4. daşınmaz əmlakın və nəqliyyat vasitəsinin ələ keçirilməsi məqsədilə törədildikdə -

"320.1-1. Bu Məcəllənin 320.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllər daşınmaz əmlakın və nəqliyyat vasitəsinin ələ keçirilməsi məqsədilə törədildikdə -

beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır."

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. www.e-qanun.az
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. www.e-qanun.az
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. www.e-qanun.az
4. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. www.e-qanun.az
5. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun "Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" 03 mart 2005-ci il tarixli Qərarı. www.supremecourt.gov.az
6. "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və ya onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2011-ci il 4 mart tarixli Qərarı. www.supremecourt.gov.az
7. «Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. www.e-qanun.az
8. Türk Ceza Kanunu. www.mevzuat.gov.tr

Aysel KİŞİYEVA

Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə

Ekspertizası Mərkəzinin

Elmi-tədqiqat və metodiki iş

şöbəsinə rəhbərliyi təmin edən

OĞURLUQ CİNAYƏTLƏRİNİN İSTİNTAQI ZAMANI TƏYİN OLUNAN KRİMİNALİSTİK EKSPERTİZALARIN APARILMASINI ÇƏTİNLƏŞDİRƏN AMİLLƏR

Açar sözlər: mülkiyyət, məhkəmə-traseoloji, məhkəmə portreti, məhkəmə daktiloskopik

Ключевые слова: имущество, судебно-трассологический, судебно-портретный, судебно-дактилоскопический

Key words: property, forensic-trasological, forensic-portrait, forensic-dactyloscopic

Mülkiyyət cəmiyyətin iqtisadi özülünü təşkil edən iqtisadi və hüquqi kateqoriyadır.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 23-cü fəslində təsbit olunmuş cinayətlərin obyektı mülkiyyət münasibətləridir.

Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər içərisində talama cinayətləri öz yüksək ictimai təhlükəliliyinə görə seçilir. İqtisadi kateqoriya kimi mülkiyyət əşyalarda maddiləşdiyindən mülkiyyət hüququ da əşya hüquqlarına aiddir. Bu səbəbdən mülkiyyətin müxtəlif obyektlərinə qəsd edən talama cinayətlərini çox vaxt əmlak cinayətləri adlandırırlar.

Ümumiyyətlə, mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərin bir növü kimi talama dedikdə, özgə əmlakını tamah məqsədilə, hüquqazidd, əvəzsiz götürülməsi və bu əmlakın təqsirkarın və ya başqa şəxsin xeyrinə yönəldilməsindən ibarət hərəkətlər başa düşülür.

Cinayət qanunvericiliyi cinayətin törədilmə üsulundan asılı olaraq, talamanın aşağıdakı formalarını fərqləndirir: *oğurluq* (CM 177-ci maddəsi), *dələduzluq* (CM 178-ci maddəsi), *mənimsəmə və ya israf etmə* (CM 179-cu maddəsi), *soyğunçuluq* (CM 180-ci maddəsi), *quldurluq* (CM 180-ci maddəsi).

Oğurluq cinayətinin istintaqı, adətən cinayəti törədən şəxs haqqında hər hansı bir məlumat olmadan başlayır. Bununla əlaqədar ilkin istintaq hərəkətlərinin cinayətkarın və oğurlanan əmlakın tapılmasına yönələn əməliyyat-axtariş tədbirləri ilə bacarıqla uzlaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu kateqoriya cinayətlərin araşdırılması zamanı əsas istintaq hərəkətləri baxış və dindirmədir.

Hadisə yerinə baxış əksər hallarda hadisə yerinin şəraitini öyrənmək, iş üzrə maddi sübut ola biləcək izləri və predmetləri aşkar edib götürmək məqsədilə cinayət işi başlanana qədər aparılır. Oğurluq hadisənin baş verdiyi ərazidə izlərin aşkar edilməsi və götürülməsi cinayət işi qaldırılması və istintaq fərziyyələri qurulmasının əsası ola bilər.

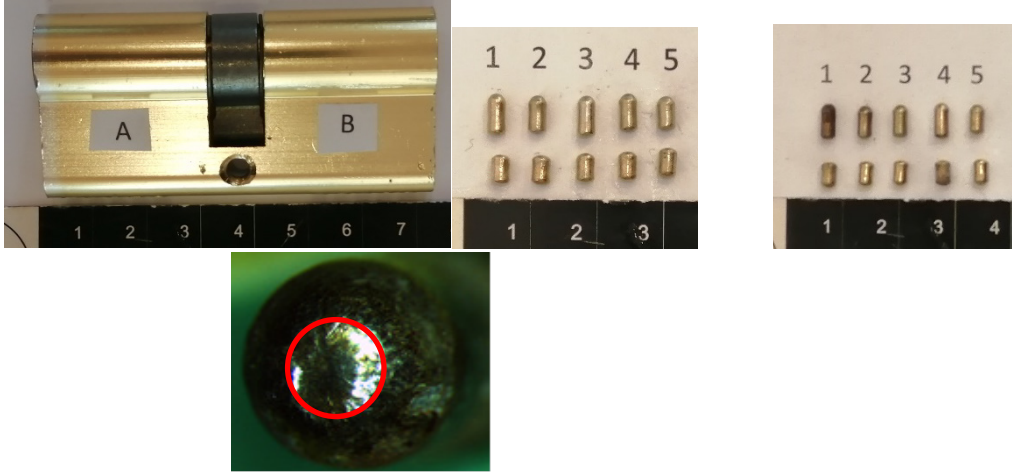
Xüsusilə qeyd olunur ki, hadisə yerinə baxış o halda səmərəli olur ki, istintaq hərəkətini aparan qrupun tərkibinə müstəntiq, əməliyyat işçiləri, kriminalistlər və sahə müvəkkili daxil olan əməliyyat – istintaq qrupu həyata keçirilir.

Hadisə yerinin şəraiti haqqında təsəvvür aldıqdan sonra müstəntiq baxışın aparılma ardıcılığı və sərhədlərini qeyd edərək, xüsusi biliklərin tələb olunduğu aşağıdakı faktiki halları müəyyən etməyə çalışır:

- cinayətkar hadisə yerinə hansı üsullarla girmişdir;
- hansı predmetlərə toxunmuşdur;
- hansı istiqamətdə gizlənmişdir;
- hadisə yerində hansı izlər qalmışdır;
- cinayətkarın peşəsini, zahirə əlamətlərini və şəxsiyyətini göstərən əlamətlər varmı;
- oğurluğun residivist tərəfindən törədilməsinə əsas verən əlamətlər varmı (cinayətkarın toxunması ehtimalı olunan yerlərdə əl-barmaq izlərinin olması, onların silinməsi və ya əlcək izlərinin olması).

Müayinə zamanı hər şeydən əvvəl, oğurluq törədilən yerdəki ümumi şərait, giriş və daha çox ehtimal olunan çıxış yolları öyrənilir. Cinayətkarın hadisə yerinə girmə üsulu daha diqqətlə tədqiq olunur. Bu bəzi hallarda təqribi olaraq onun peşəsini, həmçinin istifadə etdiyi alət və vasitələri müəyyən etməyə imkan verir. Hadisə yerinə baxış zamanı oğurluq hadisələrində ilkin ehtimal qapı olur. Adətən təcrübə göstərir ki, əgər qapıda zədə yoxdursa oğurluq edən şəxsdə açarın olması ehtimalı və ya qapını xüsusi vasitələrdən istifadə etməklə açmasının mümkünlüyü nəzərə alınaraq qapının qıfılı ilə bağlı məh-

kəmə-trasoloji ekspertizası təyin edilir. Məhkəmə-trasoloji ekspertizası zamanı qıfılın daxili detalları üzərində kənar predmetin təsirindən yaranmağa xarakterik izlərin olub-olmadığını müəyyən etmək məqsədilə onun daxili hissəsi sökülərək baxış keçirilir və müəyyən detalları ayrı-ayrılıqda “LEİCA M60” mikroskopu vasitəsilə böyüdülməklə süni işıq altında tədqiq edilir (fotoşəkil 1-4).

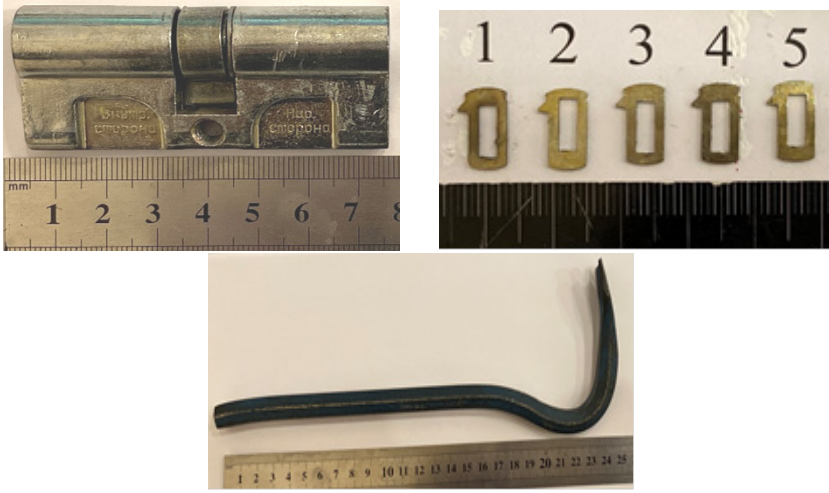
Fotoşəkil 1-4. Tədqiqata təqdim edilmiş silindrik formalı qıfıl. “a” və “b” açar yuvalarının daxili ştiftləri. Birinci ştif üzərində olan zədənin təsviri.

Aparılmış tədqiqatın nəticəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, silindrik mexanizmin şərti olaraq “a” hərfi ilə işarələnmiş açar yuvasının girişindən mərkəzinə doğru istiqamətdə müvafiq sıra ardıcılığı ilə yerləşmiş ilk ştiftin səthində kənar predmetin təsirindən yaranmağa xarakterik cızılma, əzilmə zədəsi vardır. Həmin zədənin kənar predmetlə müdaxilə zamanı yaranması və bu müdaxilə zamanı qıfılın açılması istisna edilmir.

Göründüyü kimi məhkəmə-trasoloji ekspertizası üzrə aparılan tədqiqatların nəticələri eyniləşdirmə məsələlərindən daha çox, təsnifləşdirici xarakterli məsələləri həll edir. Bu ekspertizanın nəticəsi müstəntiqə istintaq fərziyyələrinin qurulmasında köməklik göstərir və ya əksinə irəli sürülmüş fərziyyəni istisna edir.

Bəzən müstəntiqlər tərəfindən gözlə görülməsi mümkün olan və nəticəsi olmayan ekspertizalar təyin edilir. Məsələn, oğurluq hadisəsi baş vermiş mən-zildə ətrafda olan alətlə evin qapısının kilidini tədqiqata göndərərək qapının həmin alət vasitəsi ilə açılmasının mümkün olub-olması soruşulur. Adı gözlə

belə qapının həmin alətdən istifadə edərək açılmasının mümkün olmadığı müşahidə edilir (fotoşəkil 5-7)

Fotoşəkil 5-7. Tədqiqata təqdim edilmiş silindrik formalı qıfıl. Açar yuvasının daxili detallarının (lövhəciklərin) ümumi görünüşü. Tədqiqata təqdim edilmiş mismarçıxardanın görünüşü.

Ekspertiza zamanı tədqiqata təqdim edilmiş silindrik mexanizmin mismarçıxardan vasitəsi ilə açılması istisna edilmişdir.

Baxış zamanı müstəntiqin həll etdiyi əsas məsələlərdən biri cinayətkarın hansı predmetlərə toxunması və ətrafda izlərin qalıb-qalmamasının müəyyən edilməsidir.

Oğurluq cinayətlərinin istintaqı zamanı təyin olunan əsas ekspertizalardan biri məhkəmə-daktiloskopik ekspertizasıdır. Məhkəmə-daktiloskopik ekspertizası zamanı adətən iki növ obyekt təqdim olunur:

1. Kriminalistlər tərəfindən hadisə yerindən əl-barmaq izlərinin qalması ehtimal olunan predmetlər üzərindən fiziki-kimyəvi üsullarla götürülmüş və skotç üzərinə köçürülmüş izlər;

2. Üzərində iz qalması ehtimal olunan predmetlər.

Bəzən müstəntiqlər üzərində iz qalması ehtimal olunan obyektə elə bir formada ekspertizaya təqdim edirlər ki, həmin predmet üzərindən izin çıxması mümkün deyil. Beləki, predmetlər kriminalistik baxımdan düzgün qablaşdırılmır, predmetlərin qablaşdırıldığı materiallar onların səthi ilə təmasda olduğundan əl-barmaq izinin qalması ehtimalı çox aşağı düşür. Məsələn, oğurluq

faktının araşdırılması zamanı məhkəmə-daktiloskopik ekspertizası təyin edilmiş və göndərilən seyfın üzərində əl-barmaq izlərinin olub-olmaması sualı qoyulmuşdur (fotoşəkil 8-9).

Fotoşəkil 8-9. Tədqiqata təqdim edilmiş seyfın qablaşdırılmasının ümumi görünüşü

Seyfın üzərində izin qalıb-qalmamasının müəyyənləşdirmək üçün onların səthi fiziki üsulla tozlandırıldı və tədqiqat üçün yararlı olan əl-barmaq izi aşkar edildi (fotoşəkil 10-11). Lakin bəlkə də, seyf kriminalistik baxımdan düzgün qablaşdırılmış olsaydı onun üzərindəki iz eyniləşdirmə tədqiqatı üçün yararlı olardı.

Fotoşəkil 10-11. Tədqiqata təqdim edilmiş seyfın tozlandırılması və onun üzərindən aşkar edilmiş əl-barmaq izi.

Məhkəmə-daktiloskopik ekspertizasının aparılması zamanı müsbət nəticə əldə etmək üçün hadisə yerindən aşkar edilərək götürülmüş predmetlər ekspertiza tədqiqatına göndərilərkən üzərində ehtimal olunan əl-barmaq və papilyar naxış izlərinin itməməsi, keyfiyyətli aşkar edilməsi üçün aşağıda qaydalara əməl olunmalıdır:

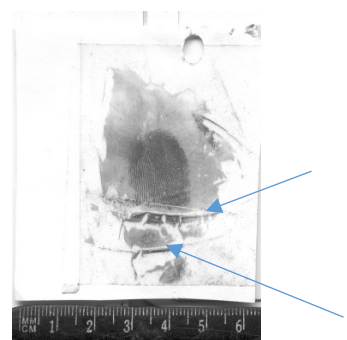
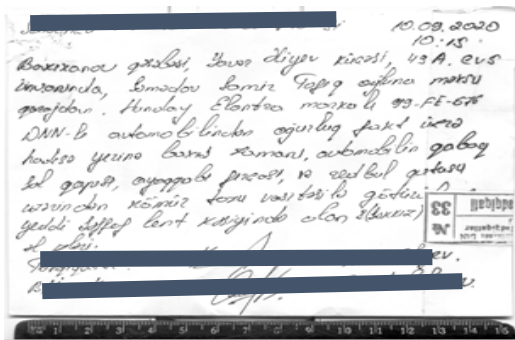
1. üzərində iz qalması ehtimal olunan predmetlər daktiloskopik ekspertiza tədqiqatına göndərilərkən həmin predmetlər hər hansı digər predmetlərlə birlikdə qablaşdırılmamalı;

2. həmin predmetlərin səthi boşluqda saxlanılmalı və onların yerləşdiyi sahənin tərpənməməsi, qablaşdırıldığı səthə toxunmaması təmin edilməli;

3. alətlər, soyuq silah, tapançalar xüsusi hazırlanmış dayaqların üstünə düzülməli, sonra qutuya qoyulmalı və əşyaların yerini dəyişməməsi üçün bir neçə yerdən bərkidilməli;

4. qablaşdırılmış əşyalar yeşiklərə və qutulara yerləşdirilməli, iplə dolanıb bağlanmalı, möhürlənməli, onlara müvafiq müşayiətedici qeydlər bərkidilməlidir.

Ümumiyyətlə, izin hadisə yerindən düzgün götürülüb qablaşdırılması ekspertizanın nəticəsinə müsbət təsir göstərir. Bu həmçinin, hadisə yerində üzərində iz qalmış predmetlərdən götürülərək skotçlara köçürülmüş daktilolentlərə də şamil olunur. Daktilolent düzgün yapışdırılmadıqda onun daxilində hava qabarcıqları olduqda papilyar naxışların izləri itir və eyniləşdirmə tədqiqatının aparılması çətinləşir (fotoşəkil 12, 13).

Fotoşəkil 12-13. Tədqiqata təqdim edilmiş hadisə yerindən götürülmüş içərisində daktilolent olan zərfin və düzgün yapışdırılmayan daktilolentin təsviri

Fotolardan da göründüyü kimi bəzən tədqiqata göndərilən daktilolentlər düzgün formada hazırlanmadığından tədqiqat üçün yararsız olur. Daktilolentin içərisində qalan hava qabarcıqları üzərinə köçürülmüş barmaq izi üzrə tədqiqat aparılmasına imkan vermir.

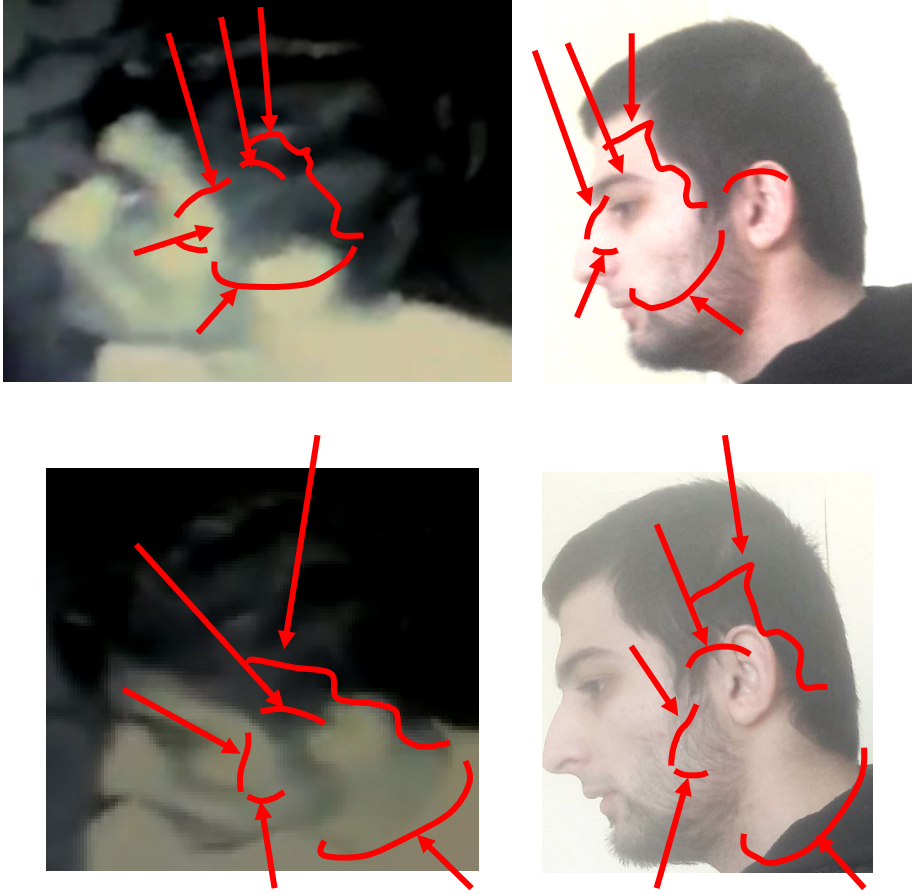
Bəzən tədqiqata həmçinin, oğurluq cinayətlərinin törədilməsində şübhəli bilinən şəxsin əl-barmaq izlərinin köçürüldüyü daktiloxəritələr yararsız olur. Nəticədə ekspert qərarında qoyulmuş sual üzrə tədqiqatın aparılması üçün barəsində soruşulan şəxsin daha yaxşı təsviri verilmiş eksperimental nümunələrinin təqdim edilməsi barədə vəsatət verir.

Ekspert vəsatətinin verilməsi zamanı müddət ekspertizanın icrasının prosessual müddət axımını saxladığından cinayət işinin istintaqı üçün qanunla nəzərdə tutulmuş müddət də uzanır.

Bununla bağlı hüquq-mühafizə orqanlarına mütəmadi olaraq metodik məktublar göndərilir.

Oğurluq cinayətlərində təyin edilən digər məhkəmə kriminalistik ekspertizanın növü məhkəmə-portret ekspertizasıdır. Portret ekspertizası - kriminalistik ekspertizalar sinfinin bir növü olub, şəxsiyyətin müəyyən edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən, müxtəlif fotosəkillərdə obyektiv fiksə edilmiş xarici görünüş əlamətləri əsasında xüsusi metodlar vasitəsilə aparılan tədqiqatdır. Portret ekspertizasının predmetinə portret fotosəkillərdə əks olunmuş xarici görünüş elementlərinin diaqnostikası (vəziyyəti) və şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi aiddir.

Artıq demək olar ki, dövrün tələbinə uyğun olaraq əksər ev və həyətlərdə, eləcə də ticarət obyektlərində, hətta küçələrdə belə kamera sistemləri quraşdırılmışdır. Oğurluq zamanı cinayətkarlar üzvlərini papaq vasitəsilə gizlətməyə çalışırlar. Bundan əlavə oğurluq cinayətləri əksər hallarda axşam saatlarında törədildiyindən bəzi hallarda görüntülər ekspertiza üçün yararsız olur. Lakin xüsusi proqramlar vasitəsilə insan fiziologiyasının biometrik xüsusiyyətləri tədqiq olunaraq eyniləşdirmənin aparılması mümkün olur (fotosəkil 14-17).

Fotoşəkillər 14-17: Tədqiqata təqdim edilmiş fotoşəkillərdə kişi cinsli şəxsin (solda) və müqayisəli material qismində təqdim edilmiş flash kartının daxilindəki qovluğda olan fotoşəkillərdə əks olunmuş şəxsin (sağda) xarici görünüş element və əlamətlərin uyğunluğunun işarələnmiş müqayisəli görünüşü.

Lakin bəzi hallarda tədqiqata təqdim edilmiş fotoşəkillər eyniləşdirmə üçün yararsız olduğundan tədqiqatın aparılması qeyri-mümkün olur (fotoşəkil 18-19).

Fotoşəkillər 14-17: Tədqiqata təqdim edilmiş fotoşəkillərdə kişi cinsli şəxsin (solda) və müqayisəli material qismində təqdim edilmiş flash

Binanı, mənzili və ərazini ətraflı müayinə etmək yolu ilə cinayətkarın buraxdığı izləri və predmetləri, o cümlədən tüpürcək izlərini, tük hissəciklərini, papiros kötüyü, nəqliyyat vasitələrinin izləri və s. izləri aşkar etmək lazımdır. Bu zaman qeyd olunan izlərlə bağlı məhkəmə-tibbi ekspertizası, həmçinin, mikroizlərlə bağlı məhkəmə fiziki-kimyəvi ekspertizası təyin edilir.

Bütün ekspertizalar üzrə tədqiqatın nəticəsinin müsbət olması üçün izlərin kriminalistlər tərəfindən düzgün götürülüb qablaşdırılması başlıca şərtidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası.Prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı: “Digesta” 2009.
2. Kriminalistik metodika.Dərs vəsaiti.Bakı: “Qanun” 2010
3. Kriminalistika.(Dərslik).Prof.K.Q.Sarıcalıniskayanın redaktəsi ilə.Bakı: “Hüquq Ədəbiyyatı” 1998.

4. Батаев И.А. Криминалистические и оперативно-розыскные аспекты расследования краж из квартир граждан. Ижевск, 1998.- С. 54-78 3.
5. Бурнашев Н.А. Расследование краж, совершаемых в условиях крупного города. М, 1983. – С. 34-78
6. Цветков С.И. Организация и криминалистическая методика расследования имущественных преступлений: лекция / С.И. Цветков, Н.Г. Шуруханов. М., 1989. – С. 32-96

АННОТАЦИЯ

Среди преступлений против собственности выделяются мародерские преступления ввиду их высокой общественной опасности. Поскольку собственность как экономическая категория материализуется в вещах, права собственности относятся и к правам собственности. При расследовании этих видов преступлений чаще назначаются судебно-трасологические, судебно-дактилоскопические и судебно-портретные экспертизы. Кроме того, запланирована судебно-медицинская экспертиза следов человека, изъятых с места происшествия.

SUMMARY

Among the crimes against property, looting crimes stand out due to their high public danger. Since property, as an economic category, is materialized in things, property rights also refer to property rights. During the investigation of these types of crimes, forensic-trasological, forensic-dactyloscopic and forensic-portrait examinations are prescribed more often. In addition, a forensic examination of human traces taken from the scene of the incident is also scheduled.

Elbrus HƏSƏNOV

Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə

Ekspertizası Mərkəzinin İqtisad

ekspertizaları şöbəsinin baş

eksperti, Mərkəzin dissertantı

MÜLKİYYƏT ƏLEYHİNƏ CİNAYƏTLƏRİN İSTİNTAQINDA MƏHKƏMƏ-MÜHASİBAT EKSPERTİZASI: ELMİ-NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ASPEKTLƏR

Açar sözlər: mülkiyyət, məhkəmə mühasibatı, əmlak, dəyər, məhkəmə ekspertizası, qara mühasibatlıq

Ключевые слова: имущество, судебное бухгалтерия, товар, стоимость, судебная экспертиза, черная бухгалтерия

Key words: property, forensic interview, commodity, value, forensic, black accounting

Yeni sosial-iqtisadi və hüquqi münsibətlər şəraitində cinayətlərin və digər hüquq pozuntularının yeni forma və növlərinin yaranması, onların sayının artması, ən müxtəlif və yeni üsullarla törədilməsi hallarının yayılması kimi bir şəraitdə cinayətlərin istintaqında və məhkəmə baxışında, mülki mübahisələrin məhkəmə həllində məhkəmə-iqtisad ekspertizasının rolu və əhəmiyyəti artmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, məhkəmə-iqtisad, o cümlədən məhkəmə-mühasibat ekspertizalarına olan tələbat son illərdə mülkiyyət əleyhinə cinayətlərin, iqtisadi fəaliyyət sahəsində törədilən cinayətlərin sayının artması ilə şərtlənir. Belə ki, 2005-ci ildə Azərbaycanda mülkiyyət əleyhinə olan 3967 cinayət törədildiyi halda, 2022-ci ildə bu növ cinayətlərin sayı 3,3 dəfə artaraq 13166 olmuşdur. Eynilə də 2005-ci ildə iqtisadi fəaliyyət sahəsində olan 501 cinayət qeyd alındığı halda, 2022-ci ildə bu növ cinayətlərin sayı 1334 olmuşdur ki, bu da 2005-ci illə müqayisədə 2,7 dəfə artım deməkdir.

İqtisadi fəaliyyətin bu və ya digər sahəsi müxtəlif hüquqi aktlarla tənzimlənməsi ilə yanaşı, həm də ən müxtəlif xarakterli uçotların aparılması ilə xarakterizə olunduğundan cinayətin əlamətlərinin üzə çıxarılması üçün müxtəlif növ uçotlarla bağlı sənədlərin məzmununu tədqiq etmək zəruriliyi yaranır. Bu

isə öz növbəsində, bu növ cinayətlərin ibtidai istintaqında və məhkəmə baxışında məhkəmə-mühasibat ekspertizalarının geniş tətbiqini tələb edir.

“Məhkəmə ekspertizası qarşısında qoyulan sualların nümunəvi siyahısı”nda məhkəmə-mühasibat ekspertizasının əsas vəzifəsinin hesabatlarda və hesabat prosesində neqativ kənarlaşmaların müəyyən edilməsi məqsədilə təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat uçotunda əks etdirilməsinin vəziyyətini öyrənməkdən ibarət olduğu göstərilmişdir [1, s.135].

O.A.Zıbinskaya hesab edir ki, məhkəmə-mühasibat ekspertizasının predmeti təsərrüfat əməliyyatlarını əks etdirən mühasibat uçotu məlumatlarının tədqiqi əsasında müəyyən olunan faktiki məlumatlardır. Məhz bu faktiki məlumatların müəyyən edilməsi məqsədilə ekspert-mühasib qarşısında həlli mühasibat uçotu sahəsində xüsusi biliklər tələb edən suallar qoyulur. Müəllifin fikrincə, məhkəmə-mühasibat ekspertiza icraatı gedişində ekspert tərəfindən mühasibat uçotunun, uçot əməliyyatlarının və qeydlərinin (təhrifedici faktorların) aparılması üsulları, uçot məlumatlarının təhrif edilmə yeri, vaxtı, mexanizmi, üsulu, kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikaları müəyyən edilir ki, bunlar haqqında faktiki məlumatlar, yəni işin halları məhkəmə-mühasibat ekspertizasının predmetini təşkil edir [2, s.11].

S.V.Rostoropov qeyd edir ki, məhkəmə-mühasibat ekspertizası çərçivəsində iş üzrə sübutların əldə edilməsi üçün təsərrüfat subyektində mühasibat uçotunun aparılması üsulları və vəziyyəti tədqiq edilə bilər. Bu zaman uçotun aparılmasında kənarlaşmalara, uçot məlumatlarının təhrifinə, belə təhrifin kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikalarına, mühasibat uçotu məlumatlarının təhrif edilməsinin vaxtı və üsullarına diqqət yetirilir. Qeyd olunanlarla yanaşı məhkəmə-mühasibat ekspertizası çərçivəsində mühasibat uçotunun rəsmi məlumatları ilə qeyri-rəsmi uçot məlumatlarının (qaralama qeydlərin) müqayisəli analizi, mühasibat uçotu məlumatları ilə qiymətləndirilməsi əsasında “qaralama” qeydlərdə öz əksini tapan və iş üçün əhəmiyyət kəsb edən faktiki məlumatlar müəyyən edilə bilər [3, s.139-142].

Məhkəmə-mühasibat ekspertizası vasitəsilə kifayət qədər geniş vəzifələr spektri həll edilir: 1) əmtəə-mal dəyərlərinin və pul vəsaitlərinin çatışmazlığı və ya artıqlığı ilə bağlı faktiki məlumatların tədqiqi; 2) əmtəə-mal dəyərlərin və pul vəsaitlərinin qəbulu, saxlanması əməliyyatlarının düzgün sənədlə tərtibinin (rəsmiləşdirilməsinin) tədqiqi; 3) təsərrüfat-maliyyə əməliyyatlarının mühasibat sənədlərində mühasibat uçotu və hesabatlığının və qüvvədə olan

normativ aktların tələblərinə uyğunluğunun tədqiqi; 4) texnoloqların, əmtəəşünasların, digər mütəxəssislərin rəyləri və işin digər materialları nəzərə alınmaqla materialların, hazır məhsulun, pul vəsaitlərinin mədaxilə yazılmasının, buraxılmasının və silinməsinin, uçota alınmayan məhsulun ölçülərinin və qiymətinin sənədli əsaslılığının tədqiqi; 5) “qara” mühasibatlıq qeydləri ilə müəssisənin rəsmi hesabat məlumatlarının iqtisadi mahiyyətinin və xarakterinin eyniliyinin müəyyən edilməsi; 6) sənədlərdə əks olunan məlumatlara görə çatışmazlığın və ya artıqlığın yarandığı dövrdə mal-material dəyərlərinə və ya pul vəsaitlərinə görə məsul olan, həmçinin mühasibat uoçtu və nəzarəti tələblərinin icrasını təmin etmək vəzifəsi olan və ekspertiza icraatı prosesində üzə çıxarılmış bu vəzifələrə əməl etməyən şəxslər dairəsinin müəyyən edilməsi [4, s.1489].

Məhkəmə-mühasibat ekspertizasının tədqiqat obyektlərinə aid etmək olar: ilkin mühasibat uçotu sənədləri və uçot registrləri; hesabatlıq; mühasibat balansı; maliyyə nəticələri haqqında hesabat; mühasibat balansına və maliyyə nəticələri haqqında hesabatla əlavələr; kapitalın dövriyyəsi barədə hesabat; pul vəsaitlərinin dövriyyəsi haqqında hesabat; işin digər materialları: istintaq hərəkətlərinin protokolları; digər ekspertiza rəyləri; texniki sənədlər; təsis sənədləri; müəssisənin uçot siyasətini əks etdirən sənədlər; fəaliyyət növləri üzrə xüsusi razılıq (lisenziya) haqqında sənədlər; sahəvi təlimatlar, əsasnamələr; yuxarı instansiya orqanlarının əmrləri (sərəncamları), təsərrüfat subyektinin və təsisçilərin (səhmdarların, mülkiyyətçilərin) qərarları (mühasibat uçotunun qoyuluşuna və ya ekspertizanın predmetinə aid məsələlər üzrə məlumatları əks etdirən sənədlər); sübut keyfiyyətində işə əlavə olunan və ekspertizanın predmetinə aid məlumatları daşıyan sənədlər. sənədli təftiş, vergi qanunvericiliyinin yerinə yetirilməsinin sənədli yoxlanılması ilə bağlı aktlar, auditor rəyləri; “qara” mühasibatlıqla bağlı qeydlər, daxili uçot jurnalları və kitabları (dəftərləri); müəssisədə mühasibat və ya operativ (“qara”) uçotun aparılması xüsusiyyətləri haqqında ətraflı izahları olan şəxslərin dindirmə protokolları və ya hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən vətəndaşın dindirmə protokolu [2, s.12-13].

Məsələn, ticarət obyektində ticarət əlavəsi nəzərə alınmadan əmtəə-mal ehtiyatlarının çatışmazlığının ölçüsünün müəyyən edilməsi məqsədilə həyata keçirilən ekspertiza icraatı zamanı tədqiqatın obyektləri qismində göstirilə bilər: əmtəə-mal ehtiyatlarının mədaxil-məxaric aktları, inventarizasiya komissiyasının yaradılması barədə əmrlər, sənədli yoxlama (təftiş) aktları, əmtəə-

mal ehtiyatlarının inventarizasiya siyahıları; müqayisə (yoxlama) cədvəlləri, satıcıların əmtəə-mal hesabatları, əmtəə-mal ehtiyatlarının dövryyəsinə əks etdirən ilkin mühasibat sənədləri (qaimələr, silinmə aktları, mal ehtiyatlarının itkiləri və çatışmazlıqları haqqında aktlar, malların korlanması haqqında aktlar, ehtiyatların maya dəyərinin hesablamaları, pərakəndə qiymətlərin reyestri və s.), maddi-məsul şəxslərin iş qəbulu (işdən çıxarılması) barədə əmrlər, tədqiqat predmetinə aid olan digər materiallar.

“Məhkəmə ekspertizası. Sxəmlər toplusu” dərs vəsaitinin müəllifləri məhkəmə-mühasibat ekspertizası icraatı ilə həll edilən məsələlərin (sualların) dairəsini aşağıdakı kimi təsnifləşdirirlər: Aşkar edilmiş çatışmazlığın (artıqlığın) məbləğinin, əmələ gəlmə vaxtının, mexanizminin müəyyən edilməsinə yönəlmiş suallar; təsərrüfat subyektində mühasibat uçotunun düzgün təşkili-nin, təsərrüfat əməliyyatlarının düzgün qeydiyyatının, uçotunun dürüst olmasının müəyyən edilməsi ilə bağlı suallar; müəyyən şəxslərin cinayətkar hərəkətləri nəticəsində vüurulmuş ziyanın məbləğinin müəyyən edilməsinə yönələn suallar; vəzifəli və maddi-məsul şəxslərdən götürülmüş qeyri-rəsmi uçot sənədlərində (qaralama qeydlərdə) əks olunmuş məlumatların mühasibat uçotunda göstərilən məlumatlarla müqayisə edilməsinə yönəlmiş suallar; yol verilmiş hüquq pozuntularının mahiyyətinin müəyyən edilməsinə yönəlmiş suallar; keçirilmiş invertarlaşdırma, təftiş, auditor və digər yoxlamalarının düzgün aparılmasının, mütəxəssis rəylərinin mötəbərliyinin və elmi əsaslılığının müəyyən edilməsi ilə bağlı suallar [5, s.200].

Q.Həsənov məhkəmə-mühasibat ekspertizası icraatı qarşısında aşağıdakı xarakterli sualların qoyula bildiyini qeyd edir: təqdim olunmuş qeydlər uçot xarakterli qeydlər sırasına aiddirmi, əgər aiddirsə, onda onlar məzmunca rəsmi mühasibat uçotunun qeydləri ilə məcmu təşkil edirlərmə; qeyd kitabçasında aşkar edilmiş məlumatlar hesab qeydlərinin hansı növünə aiddir; tədqiqata təqdim edilmiş qeyri-rəsmi uçot məlumatları (“qaralama” qeydlər) mühasibat uçotunda əks olunan məlumatlarla eynilik təşkil edən elementlərə malikdirlərmə; tədqiqata təqdim edilmiş qeydlər hansı uçot əməliyyatlarını əks etdirir; qeyri-rəsmi uçot sənədləri, yəni “qaralama” qeydlər mühasibat uçotunun aparılması sərəştəsinə malik olan şəxs tərəfindən aparılmışdır. Eyni zamanda müəllif, düzgün olaraq qeyd edir ki, bu tip suallar üzrə, yəni “qaralama qeydlər” əsasında ekspert yalnız şərti rəy verə bilər [6, s.14-16].

Məhkəmə-mühasibat ekspertizası icraatı gedişində istər ümumelmi, istərsə də xüsusielmi metodlar kompleksindən istifadə edilir.

Məhkəmə-mühasibat ekspertizalarının icraatı gedişində istifadəsi mümkün olan ümumelmi metodlar sırasında aşağıdakıları xüsusi olaraq qeyd etmək olar:

- Analiz - predmetin fikrən və ya praktiki olaraq tərkib elementlərinə bölməklə onun öyrənilməsindən ibarət olan hadisələrin və proseslərin elmi tədqiqi, idrakı metodudur. Məsələn, çatışmazlığın məbləğini müəyyən edərək mühasibatlıq ekspertizası vasitəsilə malların alınması üzrə maddi məsul şəxslər tərəfindən tərtib olunmuş sənədlərin mötəbərliyinin, inventarlaşdırma nəticələrinin analizi həyata keçirilir.

- Sintez - obyektin tamlıqda, vahidlikdə və onu təşkil edən hissələrin qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda öyrənilməsi üsuludur. Ekspertiza sintezi analizlə əlaqələndirir və bağlayır, çünki sintez, analiz prosesində ayrılmış obyektləri birləşdirməyə, onların qarşılıqlı əlaqə xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə və predmeti vahid tam kimi dərk etməyə imkan verir (maddi məsul şəxs tərəfindən vurulmuş zərərin, çatışmazlığın ümumi məbləğinin müəyyən edilməsi).

- Abstraktlaşdırma - bu üsul konkret obyektlərdən (onların xassə və xüsusiyyətlərindən) daha ümumi ümumi anlayışlara və kateqoriyalara, bir qrup obyekt üçün səciyyəvi olan əlamətlərə və xüsusiyyətlərə, ümumi inkişaf qanunauyğunluqlarına keçməyə imkan verir (məsələn, bir neçə konteynrdə aparılan malların qəbulu üzrə yoxlama nəticələrinin malların bütün partiyasına aid edilməsi).

- Konkretləşdirmə – obyektin mövcudluğunun və tarixi inkişafının müəyyən şərtləri və şəraitlərində bu obyektin vəziyyətinin tədqiqi üsuludur (konkret maddi məsul şəxslər və vurulmuş zərərin məbləği müəyyən olunur).

- İnduksiya – obyektin bütün əlamətlərinin deyil, yalnız onu xarakterizə edən əlamətlər çoxluğunun elementlərinin bir hissəsi əsasında ümumi nəticənin çıxarılmasına istiqamətlənən tədqiqat metodudur, yəni nəticə xüsusidən ümumiyyə keçidlə çıxarılır (hər bir inventarlaşdırma dövrü üzrə zərərin müəyyən edilməsi).

- Deduksiya - obyektin vəziyyəti bütövlükdə tədqiq edilir, sonra isə onun tərkib elementləri üzrə, yəni nəticə ümumidən xüsusiyyə getməklə çıxarılır (yaranma dövrləri üzrə ziyanın ümumi məbləği bu dövrlər üzrə maddi məsul şəxslər arasında paylanılır).

Məhkəmə-mühasibat ekspertizasının xüsusi metodları əsasən yoxlama xarakterli metodların və üsulların məcmusundan ibarətdir. Sənədlərin yox-

lanılması metodları - uçot prosesinin düzgünlüyünün və ya onda müxtəlif uyğunsuzluqların aşkarı məqsədilə ekspert tərəfindən tətbiq edilən sənədlərdə əks olunmuş məlumatların tədqiqi üsullarıdır. Məhkəmə-mühasibat ekspertizası icraatı zamanı tətbiq olunan əsas metodlara və üsullara formal yoxlama, yəni sənədlərin forma üzrə yoxlanılması, riyazi yoxlama, sənədlərin normativ yoxlanılması, sənədlərin qarşılıqlı yoxlanılması, sənədlərin tutuşdurulması, yoxlama müqayisəsi, mühasibat uçotunun bərpası, xronoloji yoxlama və s. aid edilə bilər [7, s.103; 8, s.23].

Qeyd olunan metodların və üsulların məcmusu məhkəmə-mühasibat ekspertiza icraatının metodologiyasını təşkil edir.

İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması, uçot-analitik sistemlərin avtomatlaşdırılması ekspert-iqtisadçılardan təsərrüfat subyektləri tərəfindən tətbiq edilən proqram məhsullarının xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini, bu növ ekspert tədqiqatlarının təşkilati-metodiki və elmi-nəzəri əsaslarının işlənilməsini zəruri edir. Hesab edirik ki, mühasibat, maliyyə və digər xarakterli təsərrüfat uçotunun müasir informasiya-kompüter texnologiyalarından geniş istifadə əsasında aparıldığı müasir şəraitlərdə kompleks kompüter-mühasibat ekspertizasının təyini və keçirilməsi daha məqsədəuyğundur [9, s.56].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Мəhkəmə ekspertizası qarşısında qoyulan sualların nümunəvi siyahısı. Bakı, 2005, s.135
2. Зыбинская О.А. Судебно-бухгалтерская экспертиза. Учебно-методический комплекс. Ростов-на-Дону, 2014, с.11
3. Росторопов С.В. Характерные черты «традиционных» и новых родов судебно-экономической экспертизы// Библиотека Криминалиста. Научный журнал. 2012. №2(3), с.139-159
4. Державина Н.А. Основные задачи судебно-бухгалтерской экспертизы//European researcher. 2011, №11(14), с.1489
5. Мяцкямя экспертизасы. Схемляр топлусу (Дярс вясаити). Бақы, 2007, с.200
6. Нəсəнов Q. Мəhkəmə-iqtisad ekspertizaları. Bakı, 2007, s.14-16
7. Червяков М.Э., Левочкина А.Е. Методологические аспекты проведения судебно-экономической экспертизы//Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ. 2019. №2, с.103

8. Шешукова Т.Г., Пашенко Т.В. Об основах формирования методики судебно-бухгалтерской экспертизы//Вестник Пермского университета. Серия Экономика. 2009. №4(30), с.23
9. Вахромеев Н.В. Экономическая экспертиза: развитие методики в условиях цифровизации//II Международная научная конференции «Международные и национальные тенденции и перспективы развития судебной экспертизы». Сборник докладов молодых ученых. Нижний Новгород, 2020, с.56.

АННОТАЦИЯ

В условиях новых социально-экономических и правовых условий, появления новых форм и видов преступлений и иных правонарушений, увеличения их количества, распространения самых разнообразных и новых способов совершения преступлений возрастает роль. Возросло значение судебно-экономической экспертизы при расследовании и судебном разбирательстве преступлений, при судебном разрешении гражданских споров.

Следует отметить, что востребованность судебно-экономической экспертизы, в том числе судебно-бухгалтерской экспертизы, определяется увеличением в последние годы количества преступлений против собственности и преступлений, совершаемых в сфере экономической деятельности.

SUMMARY

In the context of new socio-economic and legal conditions, the emergence of new forms and types of crimes and other offenses, an increase in their number, the spread of a wide variety of new methods of committing crimes, the role of forensic economic examination has increased in the investigation and trial of crimes, in judicial resolution civil disputes.

It should be noted that the demand for forensic economic expertise, including forensic accounting, is determined by the increase in recent years in the number of crimes against property and crimes committed in the field of economic activity.

Mələkxanım RƏHİMOVA

Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi

“İnsan hüquqları və informasiya hüququ

UNESCO” kafedrasının müəllimi

MÜLKİYYƏT ƏLEYHİNƏ TÖRƏDİLƏN CİNAYƏTLƏRİN LAYIQLI HƏYAT HÜQUQU KONTEKSTİNDƏN TƏHLİLİ

Açar sözlər: layiqli həyat hüququ, hüquq normaları, milli qanunvericilik, mülkiyyət hüququ, hüquqların realizəsi, talama, hüquqpozmalar, müdafiə mexanizmi.

Ключевые слова: право на достойную жизнь, правовая норма, национальное законодательство, право на имущество, реализация прав, мародерство, нарушения, механизм защиты

Keywords: right to a decent life, legal norm, national legislation, the right to property, realization of rights, looting, violations, protection mechanism

İnsanın əsas hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşılması təkcə dövlət və ya cəmiyyətin rifahı üçün deyil, həm də ümumbəşəri sülh və əmin-amanlığın təminatı üçün əhəmiyyətlidir. 1991-ci ilin 18 oktyabr tarixində dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasında hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin qurulması, milli dəyərlərə söykənməklə Avropanın və bütünlüklə dünyanın mütərəqqi nailiyyətlərinin əks olunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər ölkə həyatının bütün sahələrində əsaslı və köklü islahatların həyata keçirilməsi ilə müşayiət olunmuşdur. İslahatlar artıq öz müsbət nəticələrini vermiş, ölkədə əvvəlki totalitar siyasi sistemdən tam fərqli olan demokratik ictimai quruluş yaradılmış, iqtisadi münasibətlərdə sosial yönlü bazar iqtisadiyyatına keçid prosesi uğurla başa çatdırılmış, insan və vətəndaşların əsas hüquq və azadlıqlarının səmərəli və etibarlı müdafiəsini, ölkənin sosial, iqtisadi və mədəni həyatının davamlı və dinamik inkişafını təmin edə bilən qanunvericilik bazası yaradılmışdır. 1995-ci il Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində dövlətin əsas ali məqsədi kimi, vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunması göstərilmiş, bu öz realizəsini praktikada da tapmış, “layiqli həyat zəmbili”-nə daxil olan

hüquqların təmin olunması dövlətin əsas prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir [6].

Professor Əmir Əliyev özünün İnsan hüquqları dərslində qeyd edir ki, insan hüquqlarının digər növlərindən fərqli olaraq, layiqli həyat hüququnun sosial- iqtisadi hüquq kimi aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır: 1) insan həyatının müəyyən sosial-iqtisadi sahəsinə aid olması; 2) əsas müddələrin müvafiq şəkildə, qeyri-ciddi formulla göstərilməsinin mümkünlüyü; 3) sosial-iqtisadi hüquqların həyata keçirilməsinin iqtisadiyyatın və ehtiyatların vəziyyətindən asılı olması [1, s. 158]. O, layiqli həyat hüququna daxil olan hüquqlar içində həm də kifayət qədər yaşayış sahəsi hüququnu qeyd edir [1, s. 162]. Fikrimizcə, layiqli həyat hüququ kontekstindən layiqli yaşayış sahəsi hüququ şəxsin mənzil, mənzil toxunulmazlığı və mülkiyyət hüquqları ilə səsleşə bilər ki, bunlar da dövlətin bu sahədə müvafiq fəaliyyət tələb edən hüquqlardır. Belə ki, 1966-cı Sosial iqtisadi və mədəni hüquqlar haqqında paktın 11-ci maddəsində göstərilir ki, bu Paktın iştirakçısı olan dövlətlər hər kəsin özü və ailəsi üçün adekvat həyat səviyyəsi, o cümlədən adekvat mənzil hüququnu tanıyır [8]. Mənzil hüququ insanın sosial hüquqlar sahəsinə aid olaraq hər kəsin qanunla qoyulan şərtlərə əməl etməklə daimi yaşayış sahəsinə malik olmasını ifadə edir. Bir növ hər bir şəxsin istinad nöqtəsi olan mənzil fərdlərin öz həyatını keçirdiyi yaşayış yeridir. Hal-hazırda mənzil hüququ müxtəlif beynəlxalq sənədlərdə də öz əksini tapmışdır [1, s. 166]. Mənzil toxunulmazlığı hüququ isə 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 17-ci, 1950-ci il Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Orada qeyd olunur ki, heç kim mənzil toxunulmazlığına qarşı yönəlmiş qeyri-qanuni və əsassız qəsdə məruz qala bilməz [9].

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsində qeyd olunur ki, mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur. Bundan əlavə, məhkəmənin qərarı olmadan kimsənin mülkiyyətdən məhrum edilməsinin, əmlakın tam şəkildə müsadirəsinin yolverilməzliyi, dövlət ehtiyacları üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinin yalnız əvvəlcədən dəyərinin ədalətli formada ödənilməsi təqdirdə həyata keçirilməsi və s. məsələlər də burada öz əksini tapmışdır. 3 dekabr 1985-ci il tarixli Yaşadıqları ölkənin vətəndaşı olmayan şəxslərə münasibətdə insan hüquqları haqqında Bəyannamənin 5-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin «d» bəndində deyilir ki, hər bir əcnəbi daxili qanunvericiliyi nəzərə almaqla həm təkbaşına, həm də digərləri ilə birgə əmlaka sahiblik hüququ əldə edir. 25 iyun 1999-cu il tarixli

Azərbaycan Respublikası Torpaq Məcəlləsinin 3-cü maddəsinin 2-ci hissəsində torpaq münasibətlərinin iştirakçıları kimi Azərbaycan Respublikası vətəndaşları ilə bərabər əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin göstərilməsinə baxmayaraq, 48-ci maddənin 3-cü hissəsində göstərilir ki, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, xarici hüquqi şəxslər, beynəlxalq birliklər və təşkilatlar, habelə xarici dövlətlər Azərbaycan Respublikasında torpaq sahələrini yalnız icarə hüququ əsasında əldə edə bilərlər. Eyni zamanda 49-cu maddənin 4-cü hissəsində deyilir ki, xarici hüquqi və fiziki şəxslərə torpaq sahələrinin vərəsəlik, bağışlama və ipoteka əqdləri nəticəsində keçən mülkiyyət hüququ bir il müddətinə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun özgəninkiləşdirilir. Xarici hüquqi və fiziki şəxslər torpaq sahəsi üzərində olan mülkiyyət hüququnu qanunvericiliyə uyğun özgəninkiləşdirmədikdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və ya bələdiyyə torpaq sahəsini bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydada məcburi satın alır [1, s. 160].

Dövlət tərəfindən hüquqi müstəvidə həyata keçirilən islahatların yekunu olaraq Azərbaycan Respublikasında ictimai mülkiyyət formasının aradan qalxması, ölkənin əsas qanununa uyğun olaraq dövlət mülkiyyəti ilə yanaşı, xüsusi mülkiyyətin və bələdiyyə mülkiyyətinin yaranması və inkişafı mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərin quruluşuna və dinamikasına öz təsirini göstərmişdir. Dövlət və ictimai mülkiyyətin tam üstünlük təşkil etdiyi, planlı dövlət təsərrüfat sisteminin hökmran olduğu keçmiş Sovet İttifaqında, habelə onun tərkib hissəsi olmuş Azərbaycan SSR-də talama cinayətləri içərisində mənimsəmə və ya israf etmə əməlləri daha çoxluq təşkil edirdisə, müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasında oğurluq, dələduzluq ilə yanaşı, talamanın ən təhlükəli forması olan quldurluq cinayəti də üstünlük təşkil etməyə başlamışdır. Mövzunun aktuallığını şərtləndirən digər mühüm amil quldurluq cinayətlərinin qəsd obyektinin mühümlüyü ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, quldurluq cinayətinin obyektinə həm mülkiyyət münasibətləri, həm də insanın sağlamlığıdır. Sağlamlıq olmadan sosial nemətlərin tam əksəriyyəti insan üçün öz əhəmiyyətini itirir. Buna görə də ictimai təhlükəliliyinə və xarakterinə görə mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər içərisində məhz quldurluq cinayəti daha ağır sayılır.

Qeyd olunmalıdır ki, dövlətin əsas vəzifələri qismində vətəndaşların layiqli həyat hüququnu təmin etdiyi zaman layiqli həyata təhlükə törədəcək əməllərin (hərəkət və hərəkətsizlik) qarşısının alınması da daxildir. Belə ki, vətəndaşların layiqli həyat hüququnun pozulması və bu hüququn həyata

keçirilməsinə süni maneələrin yaradılması hallarının qarşısının alınması, hüquqpozmalardan əvvəlki vəziyyətin bərpa olunması, bu müstəvidə müvafiq cinayətlərin məsuliyyətə cəlb edilməsi və s. hallar daxildir. Belə ki, dövlətin əsas vəzifələri qismində insanların layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək həm də onların mülkiyyətinə qarşı yönəlmiş müvafiq təhlükələrin dəf edilməsidir.

Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu il tarixli qanunu ilə təsdiq edilmiş yeni Cinayət Məcəlləsi 2000-ci ilin sentyabr ayının 1-dən qüvvəyə minmişdir. Məcəllədə mülkiyyət münasibətlərinin mühafizəsinə xüsusi diqqət yetirilməklə, ona edilən qəsdlər üzrə müstəqil XXIII fəsil yaradılmış, mülkiyyətə qəsd cinayətlərinin müəyyən qrupuna münasibətdə ümumiləşdirilmiş ifadə kimi formalaşmış talamanın hər bir formasına görə ayrıca maddədə məsuliyyət nəzərdə tutulmuş, onların hər birinin anlayışı verilmiş, həmin cinayətlərə görə məsuliyyətin müəyyən differensiasiyası aparılmış və bu zaman əvvəlki, 1960-cı il CM-də mövcud olmamış yeni tövsifedici əlamətlərdən istifadə edilmişdir [6].

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 26-cı maddəsinin tələblərinə əsasən, hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır. Dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir. Konstitusiyasının 60-cı maddəsinə əsasən isə, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət edə bilər. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 21.1-ci maddəsinə əsasən, zərərin əvəzinin ödənilməsinə tələb etmək hüququna malik olan şəxs ona vurulmuş zərərin əvəzinin tam ödənilməsinə tələb edə bilər. Bundan başqa, Mülki Məcəlləsinin 21.2-ci maddəsinə əsasən, zərər dedikdə - hüququ pozulmuş şəxsin pozulmuş hüququnu bərpa etmək üçün çəkdiyi və ya çəkməli olduğu xərclər, əmlakdan məhrum olması və ya əmlakının zədələnməsi (real zərər), əldən çıxmış fayda nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 4-cü maddəsində göstərilir ki, bütün fiziki və hüquqi şəxslər özlərinin qanunla qorunan hüquq və azadlıqlarını, eləcə də maraqlarını qorumaq və təmin etmək məqsədi ilə qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəmə müdafiəsindən istifadə etmək hüququna malikdirlər. Mülki Məcəllənin 1096.1-cı maddəsinə əsasən mülki hüquq pozuntusu (delikt) hüquqla və ya qanunla müdafiə edilən başqa şəxsə (zərərçəkənə) birbaşa ziyan

və ya zərər vurulmasına gətirib çıxaran təqsirli, hüquqa zidd (mülki qanunvericiliyin normalarını pozan) əməldir (hərəkət və ya hərəkətsizlikdir). Həmin Məcəllənin 1096.2-ci maddəsinə əsasən delikt törətmiş şəxs mülki hüquq məsuliyyəti daşıyır. Həmçinin Mülki Məcəllənin 1097.1-ci maddəsinə əsasən mülki hüquq pozuntusu (delikt) nəticəsində fiziki şəxsin şəxsiyyətinə və ya əmlakına vurulmuş zərərin, habelə hüquqi şəxsin əmlakına və işgüzar nüfuzuna vurulmuş zərərin əvəzi zərərvuran tərəfindən tam həcmdə ödənilməlidir. Qanunla zərərin əvəzini ödəmək vəzifəsi zərəri vurmayan şəxsin öhdəsinə qoyula bilər. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 89.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməl nəticəsində maddi ziyan vurulması qənaətinə gəlməyə kifayət qədər əsaslar olduqda onun cinayət mühakimə icraatı qaydasında ödənilməsi barədə cinayət işinin icraatı zamanı iddia vermiş fiziki və ya hüquqi şəxs mülki iddiaçı qismində tanınır. Həmçinin, Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 89.2-ci maddəsinə əsasən, mülki iddiaçı qismində tanınma haqqında qərar təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən qəbul edilir. İddia ərizəsi verəndə anda şəxsin mülki iddiaçı qismində tanınmasına əsaslar kifayət deyilsə, həmin qərar kifayət qədər əsaslar müəyyən edilən kimi dərhal qəbul olunur. Bununla yanaşı, Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 179-cu maddəsinə əsasən, cinayət mühakimə icraatında mülki iddia bu Məcəllənin müddəaları ilə müəyyən edilmiş qaydalara əsasən verilir, sübut və həll olunur. Həmin Məcəllənin 179.2-ci maddəsinə əsasən, mülki prosesual qanunvericiliyin normaları cinayət mühakimə icraatının prinsiplərinə zidd olmadıqda və mülki iddia üzrə icraatda zəruri olan qaydalar bu Məcəllədə nəzərdə tutulmadıqda mülki prosesual qanunvericiliyin normalarının tətbiqinə yol verilir. Mülki iddia üzrə qərar iddianın predmetindən asılı olaraq mülki qanunvericiliyin və digər qanunvericilik sahələrinin normalarına uyğun qəbul edilir. Cinayət Prosesual Məcəllənin 181.1-ci maddəsinə əsasən mülki hüquq pozuntusu (delikt) nəticəsində fiziki şəxsin şəxsiyyətinə və ya əmlakına vurulmuş zərərin, habelə hüquqi şəxsin əmlakına və işgüzar nüfuzuna vurulmuş zərərin əvəzi zərərvuran tərəfindən tam ödənilməlidir. Bundan başqa, Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 183-cü maddəsinə əsasən, cinayət mühakimə icraatı zamanı mülki iddia cinayət təqibi başlanandan məhkəmə baxışında cinayət prosesi tərəflərinin çıxışı başlanandan istənilən an verilə bilər. Törədilmiş cinayət haqqında ərizə və ya müvafiq şikayət verməklə mülki iddia da eyni zamanda verilə bilər. Həmin Məcəllənin, 183.2-ci maddəsinə əsasən, cinayət

mühakimə icraatı zamanı mülki iddia təqsirləndirilən şəxsə və ya onun əməlinə görə üzərinə əmlak məsuliyyəti qoyula bilən şəxsə verilir. Bununla yanaşı, Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 187-ci maddəsinə əsasən, mülki iddianın miqdarından asılı olmayaraq ona cinayət işinin və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materialın aid olduğu məhkəmədə müvafiq olaraq həmin işlə və yaxud materialla birlikdə baxılır. Cinayət mühakimə icraatı zamanı mülki iddia üzrə qərarı məhkəmə öz hökmündə göstərir [6].

Müasir dövrdə mülkiyyət hər bir insanın tək-cə rifah halının yaxşılaşdırılmasının deyil, həm də mövcudluğunun əsas şərtlərindən biridir. Ona görə də dövlət mülkiyyət hüququnu tanımaqla kifayətlənmir, eyni zamanda mülkiyyətə edilən qəsdlərin xarakterinə və onun nəticələrinin ağırlığına görə müvafiq məsuliyyət nəzərdə tutur. Şəxsin layiqli həyat hüququnun təminatı mexanizminə daxil edilən mülkiyyət əleyhinə cinayətlərin qarşısının alınması dövlətin əsas öhdəliklərindən biri hesab edilir. Belə ki, heç kim insanların iradəsinin ziddinə olaraq qanuni əsas olmadan mənzilə daxil ola bilməz. Mənzil hüququnun pozulması şəxsiyyətin azadlığı aspektlərindən biri kimi çıxış edir. Qanuna müvafiq olaraq, mənzil toxunulmazlığının pozulması cinayət və inzibati məsuliyyətə səbəb olur. Lakin bu hüququ qəti və qeyri-məhdud hesab etmək olmaz. Fikrimizcə, mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər üzrə zərərçəkmiş şəxslərin dəymiş maddi ziyanı görə mülki prosesual qanunvericiliyinə uyğun hüquq və vəzifələri yaranır və ilkin ibtidai istintaq və məhkəmə istintaqı zamanı mülki iddiaçı qismində tanınması öhdəliyi zəruri hesab edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşri. Bakı: Nurlar, 2019, 352 s.
2. Əliyev Ş.İ. İnsan hüquqları sistemində sosial hüquqlar (nəzəri və praktiki məsələlər). Dərs vəsaiti. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2008, 368 s.
3. “Müasir hüquq sisteminin formalaşmasında Heydər Əliyevin rolu” elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, Ədliyyə nəşriyyatı evi MMC, 2013, 138 səh.
4. Thoma Ioanna. The ECHR and the Ordre Public Exception in Private International Law // NIPR, 2011, Vol. 29, Special Issue: Human Rights and PIL, pp.13-18.

5. Times Newspaper Ltd v. the United Kingdom, Application no. 64367/14, 13 November 2018.
<https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/times-newspapers-ltd-v-united-kingdom/>
6. Prezidentin rəsmi səhifəsi <https://president.az/>
7. What are human rights? <https://www.ohchr.org/en/what-are-human-rights>
8. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml
9. <https://www.un.org/ru/>

XÜLASƏ

1995-ci il Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində dövlətin əsas ali məqsədi kimi vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunması göstərilmiş, “layiqli həyat zəmbili”-nə daxil olan hüquqların təmin olunması dövlətin əsas prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Dövlətdən müvafiq fəaliyyət tələb edən layiqli həyat hüququ həm də özündə layiqli yaşayış sahəsi hüququnu cəmləmişdir ki, bu da mənzil, mənzil toxunulmazlığı və mülkiyyət hüquqları ilə səsleşməlidir. Bu hüquqların təminat mexanizminə daxil edilən mülkiyyət əleyhinə cinayətlərin qarşısının alınması dövlətin əsas öhdəliklərindən biri hesab edilir. Məqalədə mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərin layiqli həyat hüququ kontekstindən təhlili aparılmış, mülkiyyət əleyhinə törədilən talamanın obyektinin həm mülkiyyət münasibətləri, həm də insanın sağlamlığı əleyhinə yönəlmiş vurğulanmış, mənzil toxunulmazlığının əleyhinə yönəlmiş əməllərin cinayət və inzibati məsuliyyətdən əlavə nəticələrə səbəb olduğu da müdafiə olunmuş, mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər üzrə zərərçəkmiş şəxslərin dəymiş maddi ziyanı görə mülki prosesual qanunvericiliyə uyğun hüquq və vəzifələrinin yaranması, onların ilkin ibtidai istintaq və məhkəmə istintaqı zamanı mülki iddiaçı qismində tanınmasının zəruriliyi irəli sürülmüşdür.

Zinyət AĞAMALIYEVA

Azərbaycan Respublikasının VK-nun üzvü,

“Sirius” VB-nun vəkili

KOMPÜTER TEXNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏ ETMƏKLƏ TÖRƏDİLƏN OĞURLUQ CİNAYƏTİNİN KRİMİNALİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər : Kibercinayət, kompüter texnologiyaları, rəqəmsal sübut

Ключевые слова: киберпреступность, компьютерные технологии, цифровое доказательство

Keywords: cybercrime, computer technologies, digital proof

Beynəlxalq sistemdə İKT-nin inkişafı ilə əlaqədar fəaliyyətlər və səmərəli idarəetmə bu sistemin məhz hüquqi cəhətdən nizamlanmasını da zəruri etmişdir. Belə ki, hüquq ədəbiyyatında kibercinayətlər, birbaşa kibercinayətlər (real kibercinayətlər) və əlaqəli (dolaylı) kibercinayətlər (informasiya ilə bağlı cinayətlər) kimi təsnif edilir. Bu təsnif Türkiyə Cəza Məcəlləsində də qəbul olunub. Çağdaş insan ictimai münasibətlərin, demək olar ki, bütün sahələrində istifadə edilən informasiya texnologiyalarından bu və ya digər dərəcədə asılıdır. İnkişaf etmiş dövlətlər informasiya texnologiyalarından fəal istifadə etməklə məlumat mübadiləsini sürətləndirir və insan resurslarına qənaət edirlər. Bütün cəmiyyətlərdə cinayətlər həmin cəmiyyətin, eyni zamanda yeni yaranan ictimai münasibətlərin inkişaf tendensiyasına uyğun baş verir və genişlənir. Məhz buna uyğun olaraq hazırda bütün dünyada geniş vüsət alan kibercinayətkarlıq, ölkəmizdə də, artan tendensiya ilə müşahidə olunur. Belə ki, çirkli pulların yuyulması, kredit kartlarından oğurluq, transmilli mütəşəkkil cinayətkar qrupların bir neçə ölkə ərazisində bir-birilərini tanımadan birgə fəaliyyəti, internet kanallarında nəzarətdən kənar şəbəkələrin təşkil edilməsi, kompyuter şəbəkələri vasitəsilə informasiyaların məhvi, təcrid olunması, dezinformasiyaların verilməsi, ideoloji təbliğat aparılması, dağdıcı virus proqramlarının, pozuculuq mahiyyətli məlumatların yayılması, qanunsuz informasiyanın əldə olunması üzrə xüsusi texniki vasitələrin alqı-satqı işlərinin aparılması, bank-maliyyə fırıldaqlarının törədilməsi və terror barədə bilərəkdən yalan məlumatların verilməsi hazırda ən çox təsadüf olunan

kiber cinayət əməlləridir. Demək olar hər kəs bu və ya digər dərəcədə qeyd olunan cinayətlərdən azı birinin qurbanına çevrilmişdir. “Kaspersky” şirkətinin Azərbaycanda apardığı araşdırmaya görə, ölkədəki kibercinayətkarların 27 faizi bank və maliyyə qurumlarının işçisi, 27 faizi tanınmış brendlərin işçisi, 17 faizi mağaza işçisi, 15 faizi isə məxfi reklam saytlarının satıcısı kimi çıxış edir. Azərbaycana qarşı kiber cinayətkarlığın coğrafiyası ölkə hüdudlarından kənara çıxır. Çağırış və təhdid mənbələrindən biri Ermənistandır. Heç kimə sirr deyil ki, bu qüvvələr ölkəmizə qarşı kiber cinayətlərin törədilməsi məqsədilə üçüncü ölkələrin serverlərindən istifadə edir. Azərbaycan dilində terror, dini radikalizm, partlayıcı maddələrin hazırlanmasını təbliğ edən saytın aşkar olunduğunu hüquq-mühafizə orqanları da etiraf ediblər. Bu resurslar başqa dövlətlərin serverlərində yaradılıb. Onlar ləğv olunduğu halda, digər dövlətlərdə bərpa olunur. Xarici ölkələrdə kiber cinayətkarlıqla mübarizə aparan xüsusi orqanlar fəaliyyət göstərir. Azərbaycan kiber cinayətkarlıqla mübarizəyə qoşulduqdan sonra bu istiqamətdə işlər görülməkdədir. Artıq bununla bağlı qurumlar yaradılır, mütəxəssislər hazırlanır onlar internetdə araşdırmalar aparırlar.

Mövzuya uyğun olaraq komputer texnologiyalarından istifadə etməklə hansı oğurluq cinayətlərinin törədilməsini müəyyən edərkən qeyd etməliyəm ki, xüsusilə internetin geniş yayılması ilə ədəbiyyatda e-ticarət olaraq adlandırılan onlayn alış-veriş səbəbiylə oğurluq cinayətindən danışmaq olar. Bu vəziyyətə yol açan bir çox amillər var. Məsələn, internet saytlarının cümlədən, bankların saytlarının təhlükəsizlik zəifliyi, virus və troyan kimi zərərli proqramlar, eləcə də istifadəçilərin diqqətsizliyi belə demək mümkünsə, elektron oğrulara dəvətdir. Kibercinayətlərin tərifı və təsviri ilə bağlı milli və beynəlxalq hüquq sahələrində çox fərqli fikirlər irəli sürülsə də, bu cinayətləri ənənəvi cinayətlərdən fərqləndirəcək meyarlar baxımından konsensus əldə olunmamışdır. Qəbul edilməlidir ki, kibercinayətlər yalnız informatika texnologiyası haqqında məlumatı olan insanlar tərəfindən törədilə bilər. Bu baxımdan kibercinayətkarlıqdan danışmaq üçün sistemə qəsdən səhv məlumatların yüklənməsi və ya məlumatların işlənməsi prosesinin mərhələlərindən birinə müdaxilə etməklə sistem manipulyasiya edilməlidir. Cinayətin informasiya sistemindən istifadə etməklə icrası kompüter, internet, CD, DVD və bu kimi istənilən elektron-idraki sistemlə həyata keçirilə bilər. Bu baxımdan bankomatlara yerləşdirilən elektron cihazlardan tutmuş, virtual aləmdə istifadəçilə-

rin sahib olduqları maliyyə dəyəri olan hesabların ələ keçirilməsinə qədər geniş spektrli oğurluq cinayətləri bu əhatə dairəsinə daxildir. Oğurluqların və dələduzluğun internet vasitəsilə asanlaşdığı və sürətlə yayıldığı bir zamanda şəxsi məlumatları qorumaq çətinləşir. Kibercinayətkarlar bu cinayətləri törətmək üçün kompüter sistemlərində, şəbəkələrdə və insan davranışlarında olan zəifliklərdən istifadə etmək üçün müxtəlif texnika və taktikalardan istifadə edirlər. Belə olan halda kiber oğrulardan necə qorunmaq olar, hansı ehtiyat tədbirlərini görə bilərik suallarını aydınlaşdırmaq.

İlk növbədə qeyd olunmalıdır ki, kiber oğrulardan qorunmaq üçün müəyyən maarifləndirmə tədbirləri aparılmalıdır ki, insanların məlumatı olsun. Belə ki, potensial təhlükələrdən xəbərdar olmaq müdafiənin birinci xəttidir. SSL (Secure Socket Layer) ilə qorunan "https" ilə başlayan saytlar xaricində istifadəçilərin xüsusilə internet bankçılıq və ya onlayn alış-veriş üçün istifadə etdiyi saytlarda mümkün olduğu qədər pul köçürmələri və onlayn alış-veriş edilməməlidir. Normal serverlərdən fərqli olaraq yalnız istifadəçi ilə server arasında əlaqə yaratmağa imkan verən protokol, https sertifikatlı saytlar oğurluğun qarşısını alan və istifadəçi üçün təhlükəsiz mühit təmin edən saytlardır. Bununla yanaşı, dünyada ən çox yayılmış proqram növünün viruslar olduğunu nəzərə alaraq, istifadəçilərin kompüterlərində antivirus/casus proqram kimi zərərli proqramları bloklayan antivirus və anti-malware proqramların olması da definityva üsullarından biridir. Həmçinin proqram təminatını, əməliyyat sistemini, antivirus və digər proqramlarını ən son versiyaları ilə yeniləmək vacibdir. Ransomware hücumlarından qorunmaq üçün məlumatları mütəmadi olaraq yeniləmək və ehtiyat nüsxəsini çıxarmaq olar.

Bundan əlavə, "3D Secure" və ya parol maşını tərəfindən yaradılan parollar pul köçürmələri üçün istifadə edilməli və əməliyyatlar etibarsız, kütləvi və ya ictimai kompüterlərdə aparılmamalıdır. Mobil telefonlara gəlinə isə, smartfonların geniş yayılması səbəbindən "Android" və ya "İOS" əsaslı tətbiq platformaları tərəfindən yoxlanılmamış proqramlar quraşdırılmamalı, sənaye etibarını qazanmayan tətbiqlərə diqqət yetirilməlidir. Bununla yanaşı yükləmə zamanı verilən "mikrofondan istifadə, foto və video paylaşma" kimi icazə təsdiqləri də nəzərə alınmalıdır. Eyni zamanda istifadəçilər güclü parollardan istifadə etməli və onları müntəzəm olaraq dəyişdirilməli, həmçinin öz profillərində "İki Faktorlu Təsdiqləmə"ni aktivləşdirməlidirlər. 2FA mobil cihaza göndərilən kod kimi ikinci təsdiq addımını tələb etməklə əlavə təhlükəsizlik

qatını artırır. E-poçt ünvanlarını təsdiqləyəndə istənməyən e-poçt və ya məsajlara qarşı diqqətli olmaq mütləqdir, xüsusən də həssas məlumat və ya pul tələb edildiyi zaman hansısa bir tədbir görməzdən əvvəl göndərən kimliyinə diqqət yetirmək lazımdır. Bütün bunlarla yanaşı, sosial media və onlayn paylaşımardan ehtiyatlı olmaq, ünvan, telefon nömrəsi və ya maliyyə məlumatları kimi şəxsi məlumatları ictimai sosial media profillərində paylaşmaqdan çəkinmək də definitsiyanı gücləndirilən tədbirlərdəndir. Hansısa veb saytına həssas məlumatları daxil etməzdən əvvəl onun təhlükəsiz şifrələmədən istifadə etdiyinə əmin olunmalı, bu zaman linkdə “https://” yazılır ki, bu da saytın qanuniliyini göstərir. İcazəsiz girişi bloklamaq və şəbəkə trafikinə nəzarət etmək üçün şəbəkədə firewall istifadəsi tövsiyə olunur. **Kiber oğurluqların qarşısının alınması kibertəhlükəsizliyə proaktiv yanaşma tələb edir, məlumatlı qalmaq və tədbirlər görmək kiber cinayətkarların qurbanı olmaq riskini azaldır.**

Komputer texnologiyalarından istifadə etməklə törədilən oğurluq əməlinin kriminalistik xüsusiyyətlərini qeyd edərkən bu əməli təsdiq edən sübutlar da nəzərdən keçirilməlidir. Hansı ki, bu sübutlar rəqəmsal sübutlar adlanır. Sözügedən cinayət üzrə ədalət mühakiməsinin təmin edilməsi baxımından rəqəmsal sübut-qanuni, əsaslı, hadisəni təmsil edən, sübut baxımından əhəmiyyətli, ümumi, möhkəm, etibarlı və mövcud olmalıdır. Bu xüsusiyyətlər artıq cinayət prosesində özünü büruzə verir. Bunlar mövcud olmalı olan əsas xüsusiyyətlərdir. Rəqəmsal sübut bütün dəlillər kimi onlar da bu xüsusiyyətlərə uyğun olmalıdır. Yalnız bu halda o sübut kimi qəbul ediləndir. Bununla yanaşı nəzərə alınmalıdır ki, rəqəmsal sübutlar cinayət prosesindəki klassik sübutlardan fərqlidir. Belə ki, rəqəmsal sübutların özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bunlar əsasən rəqəmsaldır informasiya elmi baxımından sübutların texniki xüsusiyyətlərinin gətirdiyi nəticələrdən ibarətdir. Rəqəmsal sübutun özünəməxsus xüsusiyyəti onun, gizli quruluşa malik olmasıdır. Təkrarlana bilən olması rəqəmsal sübutları klassik sübutlardan fərqləndirən bəlkə də ən mühim xüsusiyyətdir, onların surətini çıxarmaq olar. Daha dəqiq desək rəqəmsal məlumatlar, 0 və 1-dən ibarət ikili kod sistemindən istifadə etməklə yaradılmışdır. Rəqəmsal məlumatları ehtiva edən cihazlarda, məlumatları yaradan kod ardıcılığı cihaza daxil edilir və ya onu olduğu kimi xaricə ötürmək üçün komanda sistemi var. Buna görə də rəqəmsal məlumatlar məhdudiyyətsiz surətdə kopyalana bilər. Üstəlik, bəzi cihazlar ehtiyat nüsxəsini təmin etməklə is-

tifadəçi əmrinə əlavə olaraq özünü köçürmə mexanizminə malikdir. Bu xüsusiyyət rəqəmsal sübutların araşdırılmasını sürətləndirə biləcək nüansdır. **Beləliklə, məsələn, praktikada bir çox müxtəlif IT mütəxəssisləri eyni vaxtda orijinalar istehsal edə bilirlər. Onlar verilənlərlə eyni məzmunu malik olan dublikat məlumatları yoxlaya bilirlər. Bu xüsusiyyət sayəsində rəqəmsal sübutlar asanlıqla məhkəməyə təqdim edilə bilər.** Bu sübutların digər özünəməxsus xüsusiyyəti asanlıqla dəyişdirilə bilən, pozula bilən və ya məhv edilə bilən olmasıdır. Bəzi elektronika cihazlar əvvəlki rəqəmsal verilənlər üzərində rəqəmsal məlumat kimi yerinə yetirilən əməliyyatları qeyd edir, yaza bilirlər. Bu vəziyyət elektrik enerjisi kəsildikdə baş verə bilər. Yenə belə məlumatlara qeyri-mütəxəssislər asanlıqla daxil ola bilər. Onlar dəyişdirilə, pozula və məhv edilə bilər. Hətta cihazın adi istifadəçisi bu kimi əməlləri yerinə yetirməyə qadir ola bilər. Bir tərəfdən bu vəziyyət baxmayaraq ki, bu, dəlillərə daha diqqətli yanaşmaq, dəyişdirmək, təhrif etmək tələb edən məsələdir məhv etməyə yönəlmiş əməllərin aşkarlanması isə mütəxəssislər vasitəsilə asanlıqla həyata keçirilə bilər. Rəqəmsal sübutların digər mühüm xüsusiyyəti bu sübutların bütün dünyada mövcud olması, onların geniş miqyaslı yayılan ola bilməsi faktıdır. Xüsusilə elektron cihazlar onların bir-biri ilə əlaqələrini nəzərə alsaq, rəqəmsal sübutların yerləşdiyi ərazinin geniş yayılmış ola biləcəyini də görmək olar. Buna görə də, rəqəmsal sübutların əldə ediləcəyi mənbənin müəyyən edilməsində böyük çətinliklər yaranır. Bundan əlavə, mənbənin yeri tapılsa belə, bu yer ölkənin yurisdiksiyasından kənaradır. Bu hallarda sübutların əldə edilməsi məsələsi də beynəlxalq xarakter daşıyır. Bununla bağlı xidmət göstərən qurumlarla məlumat mübadiləsində əməkdaşlıq etmək öhdəliyi meydana çıxır. Hal-hazırda bununla bağlı beynəlxalq hüquqi yardımın kafi olması səbəbindən rəqəmsal sübutların əldə edilməsində çətinliyin təmin edilməsi demək olar ki, mümkün deyildir. Rəqəmsal sübutları səciyyələndirən digər xüsusiyyət mənsubiyyətinin müəyyən edilməsinin çətin olmasıdır. Bunun səbəbi onların hər kəs tərəfindən asanlıqla istehsal oluna bilməsidir. Əslində rəqəmsal məlumatlar, xüsusən də internet şəbəkəsi, geniş mediada anonimlik əsaslanmaqla bugünkü böyüməyə nail olmuşdur. Məhz buna görə də, onu aşkar etmək heç də asan deyil. Rəqəmsal sübutların başqa bir xüsusiyyəti onun daimi inkişaf edə və dəyişə bilməsidir. Hər sahədə yeni texnologiyaların sürətli inkişafı, təkcə bu texnologiyadan istifadə etməkdə deyil, onu yoxlamaqda da çətinliklər yaradır. Yalnız son on ildə mobil telefonlarda sürətli dəyişiklikləri nəzərə alsaq bu məsələnin əhəmiyyəti daha yaxşı

başla düşülər. Bugün istehsal olunan bu mobil cihazların hər biri kiçik kompüterlərə çevrilə bilər. Göründüyü kimi, rəqəmsal sübutlar tarixi proses baxımından hələ çox yeni olsa da, onlar bir çox müxtəlif formatlarda mövcuddur. Nəzərə alınmalıdır ki, cinayət prosesində sübut kimi hər cür sənəd, proqram təminatı və məlumatlar istifadə edilə bilər. Bu sübutlara video görüntülər, şəkillər, kompüter proqramları, e-poçtlar, hər cür silinmiş və əlavə edilmiş rəqəmsal fayl nümunələri kompüter proqramları, e-poçtlar, hər cür silinmiş və əlavə edilmiş rəqəmsal fayl nümunələri aiddir.

Rəqəmsal sübutların əldə edilməsinə gəldikdə, bu sübutların əldə edilmə üsulları fiziki sübutlardan tamamilə fərqlidir. Rəqəmsal sübutların əldə edilməsi prosesi hadisə yerindən başlayır, sonra isə təyin edilmiş ekspert və ya İT mütəxəssisləri tərəfindən aparılan təhlillərə qədər davam edir. Sübutlar əldə olunarkən nəzərə alınmalıdır ki, cihazda cinayətlə əlaqəli və ya olmayan çoxlu məlumatlar var və bu məlumatlar mümkün qədər yoxlanılmalıdır. Bu səbəbdən qorunan cihaz daxilində sübut məlumatlarının olub-olmayacağı qeyri-müəyyəndir. Rəqəmsal sübut toplayarkən mümkün qədər sübut olan avadanlıqlara toxunulmamalıdır. Cihazlarda və məlumat saxlama vahidlərində barmaq izi müayinəsi kimi cinayət əməliyyatlarının rəqəmsal emalı bu, sübutların təhlili ilə birlikdə aparılmalıdır. Sübutların əldə edilməsində və sonrakı təhlilində audit mexanizmi müəyyən edilməli və əldə edilən sübutlarla bağlı bütün əməliyyatlar kamera qeydləri ilə təmin edilməlidir. Hətta hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən hadisə yerində açıq kompüterin bağlanması prosesi zamanı

Əvvəlcə əməliyyat sistemi araşdırılmalıdır, bağlanma prosesi nəticəsində dəlillərin məhv edilməsi ehtimalı vardır ki, bu məsələ diqqətdən kənar qalmamalıdır. Rəqəmsal sübut əldə edildikdən sonra ən vacib məsələ dəlillərin qorunmasıdır. Buna səbəb isə əldə edilən sübutların etibarlılığını qorumaqdır. Elektron daşıyıcıların zədələndiyi praktikada tez-tez müşahidə olunur. İstintaq və ya təqib mərhələsində əldə edilən sübutlar məhkəmə nəzarətinə verildikdən sonra möhürlənmiş xüsusi hazırlanmış orjinal qutularda saxlanmalıdır. Xüsusilə ekspertiza üçün məhkəmə-tibb laboratoriyasına aparılan cihazlar toz, rütubət, həddindən artıq isti və maqnit sahələrindən uzaq tutulmalıdır.

Gündən-günə inkişaf edən texnologiya bizə fərqli sahələr və fərqli təcrübə təqdim etməklə yanaşı, müxtəlif mübahisələr və cinayətlər, o cümlədən hazırda geniş yayılan oğurluq cinayətini də ortaya çıxarmışdır. Hüquq müba-

hisələrin ədalətli həllini tələb edir, cinayətkarların müəyyən edilməsi, cəzalandırılması, onların və digər şəxslərin yenidən cinayət törətməsinin qarşısının alınmasını hədəfləyir. Qeyd edildiyi kimi komyuter texnologiyalarından istifadə etməklə törədilən oğurluq bütün dünyada geniş yayıldığından onun təqibi ilə bağlı cinayət hüququ sahəsində mövcud problemlərin həlli təkcə milli deyil, həm də beynəlxalq qətiyyət tələb etməklə, cinayət araşdırmalarında beynəlxalq əməkdaşlığın təmin edilməsini zəruri edir. Məhz buna görə də, bir çox beynəlxalq təşkilatlar bu məsələ üzərində işləyir. Ölkəmizdə də, bu yöndə sisteməlik və kompleks tədbirlər görülməkdədir. Azərbaycan 2008-ci ildə Avropa Şurasının 2001-ci ildə qəbul etdiyi kiber cinayətkarlıq haqqında konvensiyaya qoşulmaqla, 2009-cu ildə ratifikasiya etmişdir. Cari ilin avqust ayında Prezident cənab İlham Əliyevin müvafiq sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükəsizliyə dair 2023 – 2027-ci illər üçün Strategiyası” təsdiq edilmişdir. Bütün bu tədbirlər məhz informasiya təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi daşıyır.

XÜLASƏ

Kompüterin ixtirası ilə başlayan prosesin sonunda kompüter həyatımızın bir hissəsinə, vazkeçilməz bir cihazına çevrildi. Müasir dövrdə informasiya cəmiyyətinin inkişafı, qloballaşmanın daha geniş məkanlara, o cümlədən informasiya mühitinə sirayət etməsi bu sahədə transmilli cinayətlərə, dünya ölkələrinin milli hüququnda yeni cinayətlər kateqoriyasının formalaşmasına, bu cinayətlərlə mübarizəyə və cəza sisteminə öz əhəmiyyətli təsirini göstərmişdir. Kibercinayətkarlıq kompüter, kompüter şəbəkəsi və ya şəbəkə cihazından istifadə edən və ya hücum edən cinayət fəaliyyətidir. Kiberhücumların əksəriyyəti kibercinayətkarlar və ya hakerlər tərəfindən maliyyə mənfəəti üçün həyata keçirilir. Günümüzdə ən geniş yayılan kibercinayət oğurluq və dələduzluq əməlləridir ki, bununla bağlı DİN mütəmadi olaraq müxtəlif istiqamətdə maarifləndirmə tədbirləri aparmaqdadır. Lakin təəsüflə qeyd etməliyəm ki, əksər hallarda insanlar məlumatlı olduğu halda belə, bilərəkdən bu cinayətlərin qurbanına çevrilirlər.

Idris ASADZADA

*LLM Student UNESCO Dept. on Human Rights
and Information Law Faculty of
Law Baku State University*

THE CRIME OF THEFT WITHIN THE FRAMEWORK OF ENVIRONMENTAL AND HUMAN RIGHTS PROTECTION

Açar sözlər: beynəlxalq hüquq normaları, ekoloji təhlükəsizlik, milli qanunlar, beynəlxalq müqavilələr, su ehtiyatı, torpaq ehtiyatı, oğurluq cinayət kimi

Ключевые слова: международные правовые нормы, экологическая безопасность, национальные законы, международные договоры, запасы воды, запасы почвы, воровство как преступление

Key words: international legal norms, environmental safety, national acts, international treaties, water reserves, sand reserves, theft as a crime.

Environmental protection is becoming more relevant every day in the modern world. The riches of nature, its ability to support the development of society and the possibility of self-healing are not unlimited and irreplaceable. It should be noted that the harm caused to the environment today is already considered an environmental crime, causing serious damage to nature, human health, economic and political stability throughout the world. Environmental rights advocates fight every day not only against businesses and companies around the world, but also sometimes against states that not only obstruct justice, but also violate environmental regulations themselves. Crimes that can be considered an environmental crime such as illegal logging, destruction or damage to forests, illegal extraction and violation of the rules for keeping fish and other aquatic biological resources, illegal hunting and their trade, violation of rules for the protection and use of subsoil, and other types of crime are regulated not only by international, but also by national norms. International organizations and local authorities, within the framework of their powers, must fight to prevent these actions and inactions, which have been recognized as a crime. That's why international organizations such as Interpol, the European Union, the UN Environment Program, the UN Interregional Crime and Justice Research Institute have not only designated these

crimes as illegal, but also assist states and international organizations in taking measures to prevent the commission of these crimes that threaten the entire ecosystem of the earth.

On the territory of the Republic of Azerbaijan there is a law on environmental safety dated June 8, 1999, Article 1, which defines this safety as ensuring the vital interests of man and society, protecting the environment from dangers arising as a result of anthropogenic and natural impacts on it[1]. The Constitution of the Republic of Azerbaijan in Article 39 defines the right of everyone to live in a healthy environment and the state guarantees the preservation of the ecological balance[2]. And in the Criminal Code there is a separate chapter called Environmental Crime, which regulates and establishes the procedure, violations and sanctions in case of violations[3]. The result of environmental crimes is an increase in pollution, the degradation of wildlife, a decrease in biodiversity, and a breakdown in environmental equilibrium. At the same time, the risk of disease, the number of environmental disasters, irreversible climate change, pollution of the food chain, a reduction in life expectancy and the number of deaths of people increase [4].

However, an important aspect that interests us so much is environmental theft. Theft itself means an open or secret illegal, gratuitous seizure and (or) circulation of someone else's property in favor of the culprit or other persons committed for a selfish purpose, which caused damage to the owner or other owner of this property. Within the framework of this context in the field of environmental safety, it can be argued that the owner of this property is mainly the state, as well as individuals and legal entities. And the property in this case is all natural objects that are irreparable, and should be rationally used by everyone. Natural resources include land, minerals, vegetation, flora, fauna, water and energy resources. And an additional object in this context is human health. The reasons for these thefts are their profitability. It is much easier to commit a crime than to follow environmental safety standards.

Water is one of the important elements of existence not only of the environment, but also of man himself. In general, the body of an animal and plant contains 50% water. Water covers 71% of the globe, but only 2.5% is fresh water. Freshwater is vital to human survival and health, food and energy production, industrial activity, and the functioning of the entire global economy, as well as the survival of other animals, plants and natural ecosystems. It is a strategic resource for the future of the entire world and has therefore been the

focus of several events such as the United Nations Water Conference (1977), the International Drinking Water Supply and Sanitation Decade (1981–1990), the United Nations Environmental Conference environment and development (1992), International Decade for Action “Water for Life” (2005–2015) [5]. Therefore, we need to be even more aware of water crimes as such activities have a significant impact on water quality and quantity. According to statistics from the UN General Assembly, problems with water sources necessary for humans and their environment are getting worse every year. The World Bank has found that crime in the water sector leads to 20–40% of its losses. Due to the occurrence and increase in the lack of water sources by times personal places on the planet leads to conflicts, to the death of people, animals and entire fields, and this in turn leads to its theft. All this negatively affects other areas of life not only of a person, but also of the environment around him. The reasons for water theft, according to researchers, are climate change leading to droughts especially in developing countries, population growth over the last 100 years has led to an 8-fold increase in water use, and the lack of stronger and more effective police monitoring that could prevent these thefts. leading to minor consequences. Water theft takes many forms, including using purified drinking water without paying for it and taking water from natural sources in violation of environmental regulations. Agriculture, which accounts for 70% of global water consumption, is often to blame [6]. According to research from the University of Adelaide, the problem is not new, but most of us have no idea it's happening. They provided examples of marijuana cultivation in California; growing strawberries in Spain; and cotton growing in Australia. In 2020, India witnessed a mass arrest of local farmers due to the theft of water that was diverted from canals and dams to their own fields. While water theft does occur in richer countries, it is often poor and vulnerable people in developing countries who steal water. And this concept extends to all continents of the earth, regardless of the distance between them, which is further aggravated by climate change. Researchers also argue that stealing water is simply profitable, more profitable than complying with environmental standards. Although at the same time they claim that a person has the right to water, and this is his fundamental right. However, the extraction of water from a source, its processing and delivery for human consumption does not give him the right to use it free of charge, in other words, theft; accordingly, he is obliged to pay for this service. And the price for this service depends on the

costs spent on obtaining this water, and therefore one of the important changes that, in their opinion, needs to be applied is the establishment of more simplified standards and procedures for the use of water and more significant penalties for the theft of water, as well as monitoring especially in remote and rural areas. To implement these changes, especially within the framework of sustainable development, it is necessary to establish cooperation between the governments of different countries, which could coordinate in making necessary and important decisions to prevent the theft of water, thereby reducing its unsustainable use.

Another natural resource that, when stolen, leads to negative impacts on the environment and its changes is the theft of sand. Sand is one of the most popular commodities in the world, and the global construction boom has only fueled its widespread use. In particular, sand is the main element in the production of concrete, which is used in the construction of various civil or military structures. Sand is second only to water as a natural material produced by man, and our society or our civilization is literally built on it. People use more than 40 billion tons of sand and gravel every year. But it should be noted that not all types of sand can be used in industry and construction. If you look at the globe, there are many kilometers of deserts consisting of sand. However, it cannot serve this purpose due to its consistency and chemical properties. This is mainly due to the lack of silica compounds, essential elements for manufacturing, and the fact that desert sand is too fine and smooth, containing too much clay, iron oxides and lime. On the other hand, sand that is mined from the bottom of oceans, beaches, rivers and gravel layers consists of elements such as silicon, thorium, uranium and titanium, which are important and basic elements necessary for their production of microchips, silicon chips and solar panels, building houses or aircraft, as well as for the production of cosmetics, abrasives, glass, plastics and toothpaste. Over the past decades, sand mining has increased so much that it has become an environmental threat. Thus, Spanish ecologist Aurora Torres argues that "Extraction has increased significantly over the past four decades and has accelerated since 2000[7]. Urban development is placing increasing pressure on limited resources, causing conflicts around the world. Sand dredging destroys corals, seagrass and seagrass meadows and causes biodiversity loss, threatening species already at risk of extinction. Our consumption of sand exceeds our understanding of its environmental and social impacts." Today, Southeast Asia,

especially China and India, are leaders in the use of sand for the construction of their infrastructures and megacities, consuming half the world's concrete reserves. Both of these countries currently rely on national sand mining to minimize the cost of transporting sand from abroad. However, the amount of sand needed is not unlimited, and prices on the international market are becoming higher every day, and therefore national companies, transnational companies, and sometimes the states themselves hire thieves in order to steal sand. The destruction of habitats vital to fish and other forms of river and marine life is accompanied by the destruction of sand barriers and coral reefs, as is happening in Sri Lanka, or sand mining is reducing groundwater levels and polluting drinking water, as is happening in the Mekong Delta in Vietnam. All this theft and use of sand in the daily life of the development of society is accompanied by hidden and slow destruction in the environment. In world practice, there is the UN Convention on the Law of the Sea of 1982, which regulates the activities of states in relation to the development and use of marine resources without harming the environment, as well as a number of regional and national norms [18]. Despite the existence of these regulations that regulate the process of grading and mining of sand and other minerals, according to the report of the UN Department of Economic and Social Affairs "World Urbanization Prospects: 2014 Review, Highlights", the population will increase by 2050, and this will in turn lead to an increase in the construction of more structures and infrastructure, and the lack of sand will lead to an increase in more cases of its theft[8]. Therefore, in my opinion, it is necessary to adopt stricter rules and regulations that would regulate the extraction of sand on beaches, in rivers or on the ocean floor, to use cleaner technologies for sand extraction, to ban its extraction in some places to achieve limits on environmental impacts environment (for example, as Canada, Australia, Finland, Sweden and Russia have done) and the creation of monitoring to establish more accurate surveillance. It is obvious that the implementation of these measures will not happen immediately, but over a certain period of time, because the construction boom, which is still ongoing, needs such a natural object as sand, and the level of technological progress of our society still does not give us the opportunity to replace this element, especially in developing or underdeveloped countries where governments do not have the necessary resources (financial, human, etc.) or corruption is very high. Although there are other natural resources in the world that are subject to theft, the global

community is responding and taking certain measures to prevent them, thereby reducing the number of thefts and other illegal actions in relation to the environmental environment. However, due to corruption in the world, especially in developing and underdeveloped countries, or insufficient monitoring to prevent these crimes, in my opinion, it is necessary to review previously adopted norms, remove and change norms that do not meet today's measures, and establish regional organizations that could assist states and contacts with the UN or, if necessary, take appropriate measures to reduce the number of environmental crimes and neutralize damage caused to the environment.

Our national leader Heydar Aliyev understood the importance of achieving environmental safety within the framework of protecting human rights and its impact on future generations. His worthy successor, President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, also pays due attention to this area, raising this topic at the national and international level and takes important steps towards achieving environmental protection and human rights within it within the framework of sustainable development.

When considering this article, we can come to the conclusion that in this context, human health is an additional object. And the threat to this additional object occurs as a result of these thefts. The reasons for these thefts are their profitability. It is much easier to commit a crime than to follow environmental safety standards. Therefore, we should pay more attention to this problem, adopt international and national standards that regulate and prevent illegal actions, but at the same time establish such effective mechanisms that could prevent future crimes within the framework of environmental security. And this protection relies not only on the protection mechanisms themselves, but also on technological progress, the level of which still does not allow us to replace natural resources with others or use them more rationally.

LITERATURE:

1. <https://e-qanun.az/framework/3852>
2. <https://e-qanun.az/framework/897>
3. <https://e-qanun.az/framework/46947>
4. <https://www.europol.europa.eu/crime-areas/environmental-crime>
5. <https://www.un.org/ru/events/waterdecade/background.shtml>
6. <https://www.oecd.org/agriculture/topics/water-and-agriculture/>

7. <https://www.theguardian.com/global/2018/jul/01/riddle-of-the-sands-the-truth-behind-stolen-beaches-and-dredged-islands>

8. <https://population.un.org/wup/publications/files/wup2014-report.pdf>

SUMMARY

This article examines the negative impact of people on the environment and its consequences, establishing these acts as crimes against humanity and environmental safety. Examples of these crimes are given, the causes of environmental crimes committed, as well as the measures necessary to prevent them, and an international assessment of these acts are studied.

Gülnaz RZAYEVA

Bakı Dövlət Universiteti,

“İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO”

kafedrasının müəllimi, Azərbaycan Respublikası

Dövlət Gömrük Akademiyasının müəllimi

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Ramazan ƏSGƏRXANOV

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük

Akademiyasının IV kurs tələbəsi

KOMPÜTER TEXNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏ ETMƏKLƏ TÖRƏDİLƏN OĞURLUQ CİNAYƏTLƏRİNİN İSTINTAQ METODİKASI

Açar sözlər: oğurluq, informasiya texnologiyaları, informasiya sistemi, verilən, daxili təhdid, xarici təhdid, istintaq şəraiti, istintaq fərziyyəsi, istintaq metodikası

Ключевые слова: кража, информационные технологии, информационная система, данные, внутренняя угроза, внешняя угроза, гипотеза расследования, методология расследования

Key words: theft, information technology, information system, data, internal threat, external threat, investigation hypothesis, investigation methodology

1.1. İnformasiya sistemlərindən istifadə etməklə törədilən oğurluq cinayətinə dair ümumi hüquqi yanaşma

İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, oğurluq cinayətinin ənənəvi anlayışı başqasının əmlakının gizli talanmasında ifadə olunur. Daha konkret ifadə etsək, oğurluq cinayət törətmiş şəxsin özünə və ya başqasına fayda gətirmək məqsədi ilə başqasının daşınar əmlakını olduğu yerdən götürməsi, beləliklə də zərərçəkmiş şəxsin sahibliyinə son qoyması və onun sahibliyi ilə əlaqədar sərəncam hüquqlarını həyata keçirməsini qeyri-mümkün etməsidir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 177.2.3-1-ci maddəsində

elektron məlumat daşıyıcılarından yaxud informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə törədilən oğurluq cinayəti təsbitini tapmışdır.

Texnoloji inkişafın nəticəsi olan informasiya sistemləri təqdim etdiyi çoxsaylı imkanlara görə bugünkü cəmiyyətlərin əvəzolunmaz elementi olmaqla yanaşı, cinayət törətmək niyyətində olan insanlar üçün də yeni üsullar yaratmışdır. Özünə xas olan bir çox cinayət növlərini özündə ehtiva edən informasiya sistemləri bəzi klassik cinayətlərin törədilməsində də ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Mülkiyyətə qarşı əsas cinayət olan və bəşər tarixi qədər qədim olan oğurluq cinayətinin də bu dəyişiklikdə öz payı vardır. Təsadüfi deyil ki, Konstitusiyaya Məhkəməsinin 2015-ci il tarixli Plenum Qərarında ödəniş kartları elektron məlumat daşıyıcısı hesab edilərək, onlardan istifadə edilməklə törədilən oğurluq cinayəti Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177.2.3-1-ci maddəsi ilə tövsif olunması məsələsin öz həllini tapmışdır.

Hüquqi dəyərlər qanunla qanunla qorunan və hüquqi müdafiəsi zəruri olan dəyərlər kimi müəyyən edilə bilər. Bu müdafiəni həyata keçirmək üçün cinayət hüququ insanların cəmiyyətdə yaşaması üçün zəruri olan həyat, azadlıq, sağlamlıq və əmlak kimi hüquqi dəyərlərin pozulmasını cəzalandırır. Hüquqi doktrinada oğurluq cinayətinin qəsd etdiyi hüquqi dəyərin mahiyyəti ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bəzi müəlliflər oğurluq cinayətinin kriminallaşdırılması ilə həm mülkiyyət hüququnun, həm də sahiblik hüququnun qorunduğunu bildirirlər [5, s. 555]. Başqa bir fikir ondan ibarətdir ki, oğurluq cinayətinə görə sanksiya müəyyən edilməsi ilə ilk növbədə qorunan hüquqi dəyər mülkiyyət hüququ olduğu halda, ikinci dərəcədə sahiblik və əlaqəli hüquqlar qorunur [4, s. 16]. Bu baxımdan, qanunverici tərəfindən 177.2.3-1-ci bəndin təsbit edilməsi ictimaiyyətin informasiya sistemlərinə inamını qorumaq və bu sistemlərdən istifadəni artırmaq məqsədi daşıyır.

İnformasiya sistemlərindən istifadə etməklə törədilmiş oğurluq cinayətinin və onun kvalifikasiya olunmuş formasının qurbanı olmaq üçün qanunda konkret tələb yoxdur. Onun razılığı olmadan əmlakı əlindən alınan istənilən fiziki və ya hüquqi şəxs bu cinayətin qurbanı ola bilər.

Bir qayda olaraq, bu növ oğurluq cinayətinin subyektivi ixtisaslaşmış cinayətkarlar olur ki, onlar müəyyən vərdişlərə malik olan və əvvəlcədən düşünülmüş üsullarla çox sayda predmetləri oğurlayan və dayanıqlı cəmiyyətə zidd meyilli olan şəxslərdir. Daha konkret desək, onlar çox yaxşı kompüter texnologiyalarından istifadə etmək imkanına malikdir və ya tanınmış haker yaxud da sistemə giriş icazəsi olan şəxslər sırasından olurlar.

Sözgedən cinayət cinayəti törədən şəxs tərəfindən informasiya sistemlərindən istifadə etməklə törədilir. Bu zaman başqa şəxsin informasiya sistemlərinə qanunsuz daxil olmaq və verilənlərin təmsil etdiyi dəyəri öz sistemə ötürmək ən başlıca üsullardan sayılır. Belə üsullar isə əsas etibarilə daxili və xarici təhdidlər kimi qiymətləndirilir.

1.2. İnformasiya sistemlərinə daxili və xarici təhdidlər müasir oğurluq cinayətinin əsas üsullarından biri kimi

İnformasiya sistemlərinə müdaxilə etməklə müxtəlif məlumatların əldə olunması ilə törədilən oğurluq hallarında sistemə qarşı yönəlmiş təhdidləri daxili və xarici olaraq qruplaşdırmaq olar. Daxili təhdid öz səlahiyyətlərindən sui-istifadə edən və ya sistemə daxil olması istismar ilə nəticələnən şəxs kimi müəyyən edilir [9, p. 8]. Burada “sui-istifadə” termini özü ilə bir çox problemlər gətirir. Bu halda düzgün və icazə verilən istifadə göstərilməlidir. Carnegie Mellon Universiteti uzun illər etdiyi araşdırmaların nəticəsi olaraq daxili təhdidi “qurumun aktivlərinə girişi olan bir şəxsin həmin səlahiyyətdən zərərli və ya qəsdən quruma mənfəət təsir edəcək şəkildə istifadə etməsi potensialı” kimi müəyyən edir [6, s. 37].

Daxili təhdidin aşkarlanması ilə bağlı ilk məlum tədqiqatlardan biri daxili təhdidlərə səbəb olan insanları əsasən 2 sinfə qruplaşdırmışdır: xəyanətkarlar və maskalılar [12, p. 69-90]. Xəyanətkar təşkilat daxilində sistemlərə və informasiya resurslarına giriş hüququ verilmiş, lakin hərəkətləri siyasətə zidd olan və məqsədi müəyyən informasiya aktivlərinin məxfiliyinə, bütövlüyünə və ya mövcudluğuna mənfəət təsir göstərmək olan qanuni istifadəçidir. O, öz pis niyyətli əməllərini davam etdirərkən ona verilən qanuni vəsiqələrdən istifadə edir. Maskalı isə qanuni istifadəçinin şəxsiyyətini oğurlaya bilən və pis niyyətli məqsədlər üçün başqa bir istifadəçini “təqlid edən” təcavüzkardır. Kredit kartı oğruları maskalıların bariz nümunəsidir. Oğrular bank müştərisinin kredit kartı məlumatlarını ələ keçirir və həmin məlumatdan zərərçəkmiş şəxsin özünmüş kimi istifadə edərək pul oğurlayırlar.

Avropa Birliyinin kibertəhlükəsizlikdən məsul qurumu ENISA tərəfindən hazırlanan “2018-ci ilin 15 Kiber Təhdidləri” hesabatında qeyd edilmişdir ki, daxili təhdid təsirini normal fəaliyyətdən ayırmaq çətin olduğu üçün təşkilatlar və hökumətlər tərəfindən mühüm risk faktoru kimi qəbul edilir. Hesabat daxili təhdidin vurduğu zərəri minimuma endirmək üçün aşağıdakı üsulları tövsiyə edir:

- Daxili təhdid üçün təhlükəsizlik siyasəti;
- Şəxsiyyət və giriş idarəçiliyindən istifadə;
- Şəxsiyyət idarəetmə həlləri və rol əsaslı giriş idarəçiliyi;
- Təhlükəsizlik kəşfiyyatı həlləri;
- Məlumata əsaslanan davranış təhlili alətləri;
- İmtiyazlı şəxsiyyət idarəetmə həlləri;
- Təhsil və maarifləndirmə fəaliyyətləri;
- Audit və istifadəçi monitorinq planları;
- Təlim və maarifləndirmə fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi.

Dünyada kibertəhlükəsizliklə bağlı yayılmış yanlış fikir ondan ibarətdir ki, təhlükə yalnız kənardan gələ bilər. Buna görə də, təhlükəsizlik cihazlarına investisiyaları, konfigurasiyaları, monitorinqlər və nəzarətlər xarici təhlükə üçün planlaşdırılır və həyata keçirilir. Tədqiqatlar göstərir ki, kiber saxtakarlığın 70%-i xarici cinayətkarlar deyil, içəridəkilər tərəfindən həyata keçirilir, təhlükəsizlik nəzarəti və monitorinqinin 90%-i xarici təhdidlərə yönəlib [10].

Bununla belə, pis niyyətli daxili təhdidin kənardan gələn hücumlarla müqayisədə daha çox məhv etmə potensialı vardır. Daxili təcavüzkarlar obyektlərə və ya məlumata girişdə qanuni giriş hüquqlarına və çox vaxt hətta imtiyazlı girişə malikdirlər. Daxili hücumçular təşkilatın siyasət və prosedurlarını bilməklə yanaşı, onların zəifliklərini də bilirlər. Bəzi hallarda hətta təhlükəsizliyin dizaynını da onlar həyata keçirirlər. Buna görə də onlar nə vaxt və harada hücum edəcəklərini və izlərini necə məhv edəcəklərini daha yaxşı bilirlər. Bir xarici təcavüzkar təşkilat haqqında çoxlu məlumat toplamalı olsa da, daxili təcavüzkar öz hədəfini müəyyən edə bilər və xarici təcavüzkarın üzleşdiyi hər hansı təhlükəsizlik maneələri ilə qarşılaşmaq məcburiyyətində olurlar. Xarici təcavüzkarlar üçün çox səviyyəli müdafiəyə hücum etməkdənsə, bir daxili təhdid mənbəyini yerləşdirmək çox vaxt daha sərfəli və sürətli həll yoludur [7, p. 187].

ABŞ Daxili Təhdidlər Milli Mərkəzi, ABŞ Gizli Xidməti, CSO jurnalı tərəfindən və Forcepoint-in sponsorluğu ilə həyata keçirilən 2017-ci il ABŞ Kibercinayətkarlıq sorğusunun nəticələrinə görə, daxili təhdid nəticəsində ən çox rast gəlinən hadisələr aşağıdakılardır (azalan ardıcılıqla):

- Şəxsi və ya məxfi məlumatların təsadüfən açıqlanması;
- Müştəri qeydlərinin təhlükəyə məruz qalması və ya oğurlanması;
- İşçi qeydlərinin təhlükəyə məruz qalması və ya oğurlanması;

- Şəxsi və ya məxfi məlumatların qəsdən açığlanması;
- Məxfi sənədlərin (məsələn, kommersiya sirri və ya əqli mülkiyyət) təhlükəyə məruz qalması və ya oğurlanması [11].

Xarici təhdidlərə gəldikdə isə, bu, əksər hallarda zərərçəkmiş şəxsin özünə aid məlumatları könüllü təqdim etməsi nəticəsində baş verir. Bank və ya kredit kartı daşınar əmlakdır. Bu mənada başqasının bankı və ya kredit kartını sahibinin razılığı olmadan özünə və ya başqalarına fayda təmin etmək məqsədilə istifadə etmək onun olduğu yerdən götürülməsi oğurluq cinayətini təşkil edir. Lakin burada yalnız kartın fiziki olaraq götürülməsindən deyil, eyni zamanda həmin kartla bağlı məlumatların ələ keçirilməsindən də söhbət gedir. Bu cür xarici təhdidlərə yol verən şəxsləri əksər hallarda haker kimi adlandırırıq. Təsadüfi deyil ki, məşhur Şinder təsnifatında kiberoğurluq kibercinayətlərin bir növü kimi qiymətləndirilmişdir. Debra Littlejon Şinderin verdiyi təsnifatı daha geniş şərh kimi qiymətləndirmək olar. Belə ki, D.L.Şinder kibercinayətlərin iki kateqoriyasını [8, p. 19-33] fərqləndirir: zorakılıqla törədilən və zorakılıqla müşayiət olunmayan (qeyri-zorakı) cinayətlər. Müəllif zorakılıqla törədilən cinayətlərə kiberterrorçuluğu, hədə-qorxu ilə (təhdidlə) hücumu, kibertəcavüzü, uşaq pornoqrafiyasını daxil edir. Zorakılıqla müşayiət olunmayan kibercinayətləri isə D.L.Şinder müxtəlif subkateqoriyalara ayırır: qanunsuz daxil olma, kiberoğurluq, kiberdələduzluq, dağıdıcı kibercinayətlər və digər kibercinayətlər. D.L.Şinder hər subkateqoriyanın tərkibində müxtəlif cinayətləri qruplaşdırır. Məsələn, kiberoğurluğun plagiat, qanunsuz mənimsəmə, piratçılıq, fərdi məlumatların ələ keçirilməsi və s. növlərini fərqləndirir [8, p. 24]. Digər kibercinayətlərə isə internet-qumarxanaların təşkili, internet qaçaqmalçılığı, internet vasitəsilə narkotik vasitələrin dövriyyəsi və s. əməllər daxil edilir. Müəllif tərəfindən digər kibercinayətlərin ayrıca bir subkateqoriya kimi göstərilməsi cəmiyyət inkişaf etdikcə kiberməkanda meydana çıxan yeni cinayət əməllərinin də təsnifata daxil edilməsinə imkan verir.

Müasir cəmiyyətdə xarici təhdidlərlə oğurluq və dələduzluq cinayətlərinin törədilməsində daha çox fişinq və ziyanverici proqramlar (malware) vasitəsilə yoluxdurmadan istifadə olunur. Zərərverici yoluxdurma texnikası istifadəçiyə video, şəkil, musiqi, kino, hər hansı fayl, link göndərməklə kompüterə ziyanverici proqram (troyanlar, casus proqramları, soxulcanlar, viruslar və botnetlər) yüklənməsinə nail olmaqdır. Bu proqramların əsas məqsədi hədəfdən informasiyanın oğurlanmasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, istifadəçilərin internetdən normal istifadəsinə

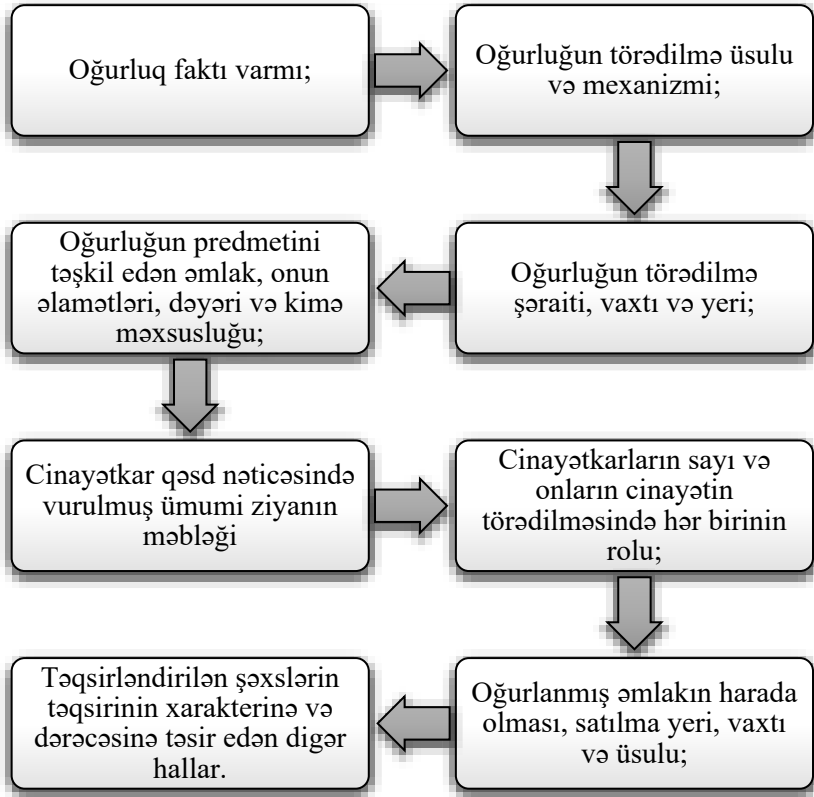
mane olan ziyanverici proqramlar artmaqda davam edir və onlara qarşı mübarizə tədbirləri gücləndirilməkdədir. Məsələn, Elektron Təhlükəsizlik Mərkəzi botnetlərdən qorunmaq üçün firewall quraşdırmaq, əməliyyat sistemini, browserləri və digər proqram təminatlarını istehsalçıların rəsmi veb sahifəsindən mütəmadi şəkildə yeniləmək, naməlum istifadəçilərdən faylları qəbul etməmək, tanınmayan resurslara malik əlavələri (faylları) qəbul etməmək, faylları endirərkən ehtiyatlı olmaq və s. bu kimi tövsiyələr verir [2].

Fişinq – ingilis dilindən tərcümədə “balıq ovu” deməkdir və virtual məkanda balıq ovunu xatırladan fırlıdaqçılığın bir növüdür. Belə ki, fırlıdaqçı (fişer) “tələ” quraraq, bu tələyə düşən internet istifadəçilərini aldatmaqla məşğul olur. Cinayətkar müxtəlif üsullarla istifadəçilərdən bank hesablarını, kredit kartlarını və internetə çıxış üçün lazım olan informasiyaları öyrənir. Fişinq kiberdələduzluğun xüsusi növüdür, istifadəçiləri aldatma yolu ilə adətən maliyyə xarakterli fərdi məlumatların təqdim olunmasına məcbur etməyə yönəlir. Dələduz bank saytı kimi görünən (və ya maliyyə əməliyyatları aparılan istənilən digər sayt kimi, məsələn, eBay) saxta veb-sayt yaradır. Sonra cinayətkarlar istifadəçiləri bu sayta aldadıb aparmağa cəhd edirlər ki, bu saytda onlar login, parol və ya PIN-kod kimi konfidensial məlumatları daxil etsinlər. Bəs belə saxta veb-saytları qanuni veb-sahifələrdən necə ayırmaq olar? – Bununla bağlı, Elektron Təhlükəsizlik Mərkəzinin istifadəçilər üçün hazırladığı tövsiyələrdə fişinq təhlükəsini müəyyən etmə və ondan müdafiə üsulları sadalanır [3]. Məsələn, istifadəçiyə gələn məktubda “Dəyərli müştərilərimiz” şəklində ifadələrin olması məktub göndərəninin istifadəçini tanımadığını göstərir. Hətta veb-ünvanları yazarkən kiçik bir hərf səhvi belə istifadəçini “tələ”yə sala bilər. Açılan sahifə onun daxil olmaq istədiyi veb-sayta çox bənzəyə bilər. Ona görə də istifadəçi diqqətli və ehtiyatlı olmazsa, müəyyən mərhələyə qədər məlumatlar çoxdan oğurlanmış ola bilər (məsələn, www.microsoft.com əvəzinə, www.micrsoft.com daxil etdiyiniz zaman qarşınıza axtardığınız sayta çox bənzəyən sahifə çıxsa bilər və s.).

İKT inkişaf etdikcə kibercinayətlərin törədilmə üsulları da artır və buna adekvat olaraq onlarla mübarizə tədbirləri də gücləndirilməlidir.

1.3. Oğurluq cinayətinin istintaqına dair ümumi və xüsusi metodikalar

Oğurluq cinayətlərinin istintaqı zamanı ümumi qaydada aydınlaşdırılmalı olan hallara aşağıdakılar daxildir:

Oğurluğun istintaqı zamanı irəli sürülən fərziyyələr və istintaqın planlaşdırılması mövcud istintaq şəraitindən asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Belə ki, bu növ cinayətlər üzrə istintaqın ilkin mərhələsində aşağıdakı tipik istintaq şəraitlərindən biri mövcud olur:

I. Oğurluğun törədilməsi və cinayətkar haqqında məlumatlar var: şəxs cinayət başında yaxalanıb və ya cinayət baş verdikdən dərhal sonra yaxalanıb (hadisə yerindən qaçarkən).

II. Cinayətkar haqqında məlumatlar var, lakin o, istintaq orqanlarından gizlənilir.

III. Cinayətkar haqqında heç bir məlumat yoxdur.

Oğurluq cinayətləri üzrə tipik istintaq şəraitlərindən asılı olaraq fərziyyələr irəli sürülür və yoxlanılır. Məsələn, III istintaq şəraiti məlumat qıtlığı ilə səciyyələndiyi üçün bu şəraitdə irəli sürülən fərziyyələr birinci növbədə, cinayəti törətmiş şəxslə bağlı olur. Çünki məhz bu şəxs barədə məlumatların toplanması istintaqın sonrakı istiqamətini müəyyənləşdirir.

Cinayətkar barədə müxtəlif fərziyyələr irəli sürülə bilər: oğurluq zərər çəkmiş şəxsi tanıyan şəxs tərəfindən törədilmişdir; oğurluq zərər çəkmiş şəxsi tanımayan şəxs tərəfindən törədilmişdir; oğurluq təkbaşına və ya qrup halında törədilmişdir; oğurluq ixtisaslaşmış və ya peşəkar oğru tərəfindən törədilmişdir və s.

Bundan əlavə, cinayət hadisəsi ilə bağlı aşağıdakı fərziyyələr də irəli sürülə bilər: Oğurluq faktı olmuşdur; Oğurluq olmamışdır, ərizəçi yanlış olaraq müraciət etmişdir (itən predmeti başqa yerdən tapmışdır; Oğurluğu ərizəçinin özü uydurmuşdur.

Xüsusi metodikalara gəldikdə isə burada artıq informasiya texnologiyalarından istifadə faktoru işin ayrı-ayrı hallarının araşdırılmasına öz təsirini göstərir. Burada diqqət yetirilməli olan məqam ondan ibarətdir ki, cinayətin predmetini şəxsdən oğurlanan maliyyə məlumatları deyil, məhz pul vəsaitləridir. Məlumat maşınların anlama biləcəyi elektron formatlara çevrilən verilənlərdir. Bu səbəbdən məlumatları daşınar əmlak hesab etmək mümkün deyil. Pul, qızıl, səhm kimi dəyərləri əks etdirən məlumatların oğurlanması, başqa sözlə, sözügedən məlumatların bir yerdən digər yerə köçürülməsi yolu ilə mənfəət əldə edilməsinin oğurluq cinayəti təşkil etməməsi fikrinin başlanğıc nöqtəsi budur ki, bu məlumatlar daşınar əmlak deyil. Əslində heç bir maddi quruluşu olmayan elektrik enerjisinin iqtisadi dəyəri olsa da, oğurluq cinayətindən kənarda qalması qanunvericinin oğurluq cinayətlərinin predmetini daşınar əşyalarla məhdudlaşdırmaq istədiyini göstərir. Buna görə də məlumatların iqtisadi dəyəri ifadə etməsinin və ya fiziki dəyərə uyğun olduğunun və onun oğurluq cinayətinin predmeti ola biləcəyinin qəbul edilməsinin qanunvericinin iradəsi ilə üst-üstə düşdüyünü söyləmək mümkün deyil. İqtisadi dəyər ifadə edən məlumatların informasiya sistemləri vasitəsilə əldə edilməsi zamanı baş verən əmlak aktivlərinin artımı daşınar əmlakın olduğu yerdən götürülməsi zamanı baş verən artımla eyni deyil. Məlumatları onların yerləşdiyi informasiya sistemindən birdəfəlik və tamamilə çıxarmaq mümkün deyil, lakin onları başqa informasiya sistemində ötürməklə, onların aktiv dəyərləri üzərində hüquq əldə edilir. Bu baxımdan xarici aləmdə pul, qızıl və səhmlər kimi fiziki dəyərə uyğun gəlsə belə, qeyri-maddi məlumatların ələ keçirilməsi oğurluq cinayətində axtarılan daşınar əmlakın olduğu yerdən götürülməsi elementinə cavab vermir. Bu gün dövriyyədə olan pulların böyük bir hissəsinin informasiya sistemlərində məlumat şəklində olan pullar olduğu və pulun tarixi prosesdə məlumat formasına çevrildiyi qəbul edilsə də, buradakı pulların ma-

hiyyətə işlənmiş verilənlər olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bütün bunları nəzərə alaraq, qeyd etməliyəm ki, məlumatların ələ keçirilməsi oğurluğun üsulu kimi qiymətləndirilməlidir. Məhz bu məqam elektron formada edilən oğurluğu dələduzluqdan fərqləndirir.

1.4. Nəticə

İnformasiya texnologiyalarının inkişafı oğurluq cinayətinin də ənənəvi formadan daha müasir və yeni formalara keçid almasına gətirib çıxarmışdır ki, bu da informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə törədilən oğurluq cinayətləri üçün xüsusi istintaq metodikasının işlənilməsi zəruri olmuşdur. Burada nəzərə alınmalı olan birinci məqam informasiya sistemlərinə müdaxilənin daxili və xarici təhdidlər olaraq qruplaşdırılmasıdır. Təhdidin daxili olması, təcavüzkarın və ya təşkilata qəsdən zərər vuran şəxsin artıq təşkilatın informasiya sistemlərinə qanuni çıxışı olması, ümumiyyətlə, xarici təhdidlərə həssas olan bir çox təhlükəsizlik sistemlərini təsirsiz edir. Bundan əlavə, pis niyyətli daxili təcavüzkar xarici təcavüzkardan qat-qat böyük risk faktorudur. Çünki o, qurumdakı həssas resursları, qurumun fəaliyyətini və qayda-qanununu, görülən təhlükəsizlik tədbirlərini bilir və bəlkə də onlardan necə yayınacağını da bilir. Bu məsələlər daxili təhdidi araşdırılmalı, tədqiq edilməli və ona qarşı effektiv aşkarlama və müdafiə üsulları işlənilməsi zəruri olan çətin bir sahəyə çevirir. Xarici müdaxilələr isə müxtəlif üsullarla (fişinq və s) törədilir.

İnformasiya texnologiyalarından istifadə etməklə törədilən oğurluqla bağlı digər bir məsələ ondan ibarətdir ki, burada ələ keçirilən məlumatlar oğurluğun predmetini təşkil etmir, belə ələ keçirmə oğurluğun törədilmə üsulu kimi qiymətləndirilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Əmir Əliyev, Gülnaz Rzayeva, Aytəkin İbrahimova, Bəhrüz Məhərrəmov, Şahin Məmmədrzalı. İnformasiya hüququ. Dərslik. Bakı: Nurlar nəşriyyatı, 2019, 448 s.
2. İnformasiya təhlükəsizliyi insidentlərinin qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üçün Elektron Təhlükəsizlik Mərkəzinin tövsiyələri. // Elektron Təhlükəsizlik Mərkəzi, 2014.
<https://www.cert.az/s/u/document/tovsiye.pdf>
3. İnternet vasitəsilə saxtakarlıqların qurbanı olmamaq üçün istifadəçilərin

- diqqət etməli olduğu amillər. // Elektron Təhlükəsizlik Mərkəzi, 2014.
<https://www.cert.az/s/u/document/phishing.pdf.pdf>
4. Johannes Wessels, Thomas Hillemkamp. Hırsızlık ve Güveni Kötüye Kullanmak Suçları. Çev: Yener Ünver. Ankara: Seçkin Yayın evi, 2009, 636 s.
 5. Mahmut Koca, İlhan Üzülmez. Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler. 6. Baskı. Ankara: Adalet Yayınevi, 2019, 1040 s.
 6. Uğur A. Kritik altyapıların siber güvenliğinde iç tehdit etkisi. İstanbul 2020, 123 s.
 7. Colwill C. Human Factors in Information Security: The Insider Threat – Who can you trust these days? // Information Security Technical Report, 2009, No. 14, pp. 186-196
 8. Debra Littlejohn Shinder. Scene of the Cybercrime: Computer Forensics Handbook. Canada: Syngress Publishing, Inc., 2002, 749 p.
 9. Hunker J. and Probst C.W. Insiders and insider threats - An overview of definitions and mitigation techniques // Journal of Wireless Mobile Networks, Ubiquitous Computing, and Dependable Applications, 2011, Vol. 2, pp. 4-27
 10. Internet: Beware the Insider. URL: <http://www.silicon.com/management/cio-insights/2008/04/17/beware-the-insider-security-threat-39188671/>
 11. Internet: State of Cybercrime: Security Events Decline But not the Impact. <https://www.csoonline.com/article/3211491/security/state-of-cybercrime-2017-security-events-decline-but-not-the-impact.html>
 12. S.J. Stolfo, S.M. Bellovin, A.D. Keromytis, S. Hershkop, S. Smith and S. Sinclair (eds) Insider Attack and Cyber Security: Beyond the Hacker, Springer, 2008, 229 p.

XÜLASƏ

Kompüter texnologiyalarından istifadə etməklə törədilən oğurluq cinayətlərinin istintaq metodikası

Rəqəmsal əsrdə informasiya sistemləri insan həyatında bir çox köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. İnformasiya sistemləri gətirdiyi bütün müsbət cəhətlərlə yanaşı, bəzi yeni cinayət növlərinin yaranmasına səbəb olmuş, bəzi klassik cinayətlərin həyata keçirilməsi üsulunu dəyişdirmişdir. Təəssüf ki, bu

mənfi dəyişiklikdə klassik mülkiyyətə qarşı törədilən cinayətlərdən olan oğurluq cinayətinin də öz payı vardır.

Məqalədə informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə törədilən oğurluq cinayətinin istintaq metodikasının səciyyəvi xüsusiyyətləri təhlil olunmuş, təcrübi və hüquqi təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

АННОТАЦИЯ

Методика расследования хищений, совершенных с использованием компьютерных технологий

В эпоху цифровых технологий информационные системы вызвали множество радикальных изменений в жизни человека. Помимо всех положительных аспектов, которые приносят информационные системы, они привели к появлению некоторых новых видов преступлений и изменили способы совершения некоторых классических преступлений. К сожалению, преступление воровства, которое является одним из классических преступлений против собственности, вносит свою лепту в эти негативные изменения.

В статье анализируются характерные особенности методики расследования преступлений, связанных с хищениями, совершенными с использованием информационных технологий, выдвигаются экспериментальные и правовые предложения и рекомендации.

SUMMARY

Investigative methodology of theft crimes committed using computer technologies

In the digital age, information systems have caused many radical changes in human life. In addition to all the positive aspects that information systems bring, it has led to the emergence of some new types of crime and changed the way some classic crimes are carried out. Unfortunately, the crime of theft, which is one of the classic crimes against property, has its share in this negative change.

In the article, the characteristic features of the investigative methodology of the crime of theft committed using information technologies are analyzed, experimental and legal suggestions and recommendations are put forward.

Rauf ABDULLAYEV

Baş Prokurorluğun Elm-Tədris Mərkəzinin

Prokurorluq işçilərinin fəaliyyətinin

qiymətləndirilməsi və peşə hazırlığının

təşkili şöbəsinin prokuroru, ədliyyə müşaviri

MƏNİMSƏMƏ VƏ İSRAF ETMƏ ƏMƏLİNİN QULLUQ MÖVQEYİNDƏN İSTİFADƏ ETMƏKLƏ TÖRƏDİLMƏSİNİN BƏZİ ASPEKTLƏRİ HAQQINDA

Açar sözlər: cinayət hüququ, mənimsəmə və ya israf etmə, xüsusi subyekt, talama, mülkiyyət əleyhinə cinayətlər

Ключевые слова: уголовное право, хищение или растрата, специальный предмет, грабеж, преступления против собственности

Key words: criminal law, theft or embezzlement, special subject, property crimes

Müxtəlif dövrlərdə cinayətkarlıqla mübarizənin əsas istiqamətlərindən biri mülkiyyət əleyhinə törədilmiş əməlləri əhatə edirdi. İctimai münasibətlərin və dövlətlərin inkişafı ilə bərabər xüsusi mülkiyyətin rolu artmışdır və bu da mülkiyyətin hüquqi qorunma mexanizmlərində zərurət yaradaraq onların inkişafını şərtləndirmişdir. Sözügedən tendensiya qanunvericiliyin müxtəlif sahələrini əhatə etməklə yanaşı mülkiyyət əleyhinə əməllərin cinayət təqibinin də şərtləndirmişdir.

Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki iqtisadi münasibətlərin inkişafı da mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərin təbiətinə və növlərinə də təsir göstərmişdir. Bununla bağlı Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu qeyd etdiyi kimi “əvvəllər özgə əmlakın talanması cinayətləri sırasında mənimsəmə cinayətləri daha çoxluq təşkil edirdisə, məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, hazırda bu üstünlük oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinin tərəfindədir”[1]. Lakin qeyd edilməlidir ki son dövrlərdə bazar iqtisadiyyatının inkişafı ilə mənimsəmə və ya israf etmə əməlləri də müxtəlif formalarda törədilmişdir və bu da sözügedən əməllərin tədqiqatını şərtləndirir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 23-cü fəsilində mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər əks olunmuşdur. Digər cinayətlərlə yanaşı sözügedən fəsildə mənimsəmə və ya israf etmə əməlinə görə də cinayət məsuliyyəti də

nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, CM-nin 179.1-ci maddəsindən irəli gəlidiyi kimi mənimsəmə və ya israf etmə əməli təqsirkar tərəfindən ona etibar edilmiş özgə əmlakın talamasından ibarətdir [2]. Göründüyü kimi mənimsəmə və ya israf etmə əməlinin predmeti qismində təqsirkara etibar edilmiş özgə əmlak çıxış edir. Beləliklə təqsirkar şəxs ona etibar edilmiş əmlak münasibətində səlahiyyətlərindən istifadə edərək müvafiq əmlakı öz mülkiyyətinə yönəldərək və ya əmlakı istehlak edərək və ya digər şəxslərin mülkiyyətinə yönəldərək CM-nin 179.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayəti törətmiş olur. Sözügedən yanaşma həmçinin Ali Məhkəmənin Plenumu tərəfindən də istifadə edilmişdir. Odur ki, mənimsəmə və ya israf etmə cinayətinin dələduzluq cinayətindən fərqləndirən 11 iyun 2015-ci il tarixli 7 nömrəli Ali Məhkəmənin Plenumun qərarından da irəli gəlir ki mənimsəmə və ya israf etmə cinayətində əmlak təqsirkar şəxsin mülkiyyətində olur və beləliklə özgə əmlakın talama anı da fərqlidir [3]. Verilən şərhədən belə nəticəyə gəlmək olar məhkəmə təcrübəsi də mənimsəmə və ya israf etmə cinayətində mülkiyyət hüquqlarının mövcudluğunu və ya yaranması anını vacib amil hesab edir.

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq vurğulamaq lazımdır ki müasir iqtisadi münasibətlər çərçivəsində təqsirkar şəxsə etibar edilən əmlak qismində çıxış edə biləcək əmlak növləri olduqca müxtəlifdir. Belə ki, təqsirkar şəxsə müəssisələr, əmlak kompleksləri və sahibkarlıq fəaliyyəti zamanı istifadə edilə biləcək digər əmlak etibar edilə bilər. Qeyd edilməlidir ki təqsirkar şəxsə əmlakın etibar edilməsi adətən müvafiq sənədləşmə ilə müşayiət olunur. Bununla belə ədəbiyyatda qeyd olunan meyarlardan biri məhz əmlakın təqsirkar şəxsin mülkiyyətində (daha dəqiq sahibliyində) qanuni əsaslarla olmasıdır [4]. Bununla bağlı qeyd etmək lazımdır ki əmlakı etibar edilməsi müxtəlif yollarla baş tuta bilər və bura həm mülki-hüquqi müqavilələr, həm inzibati mexanizmlər, həm də hər hansı digər sərəncamedici hərəkətlər (o cümlədən hüquqi şəxsin idarəetməsi ilə bağlı qərarlar, daxili vəzifə təlimatlarının təsdiq edilməsi və s.) daxildir. Lakin görünür ki əmlakın etibar edilməsi mexanizmi birbaşa cinayətin ağırlığına təsir göstərmir. Digər tərəfdən isə eyni əməlin vəzifə səlahiyyətlərindən istifadə edərək törədilməsi həm əmlak həm də idarəetmə münasibətlərinə qəsd etməyi səbəbindən belə cinayət daha yüksək ictimai təhlükəyə malikdir. Bu səbəbdən CM-nin 179.2.3-cü maddəsi cinayəti ağırlaşdıran hal kimi mənimsəmə və ya talama əməlinin şəxsin öz qulluq mövqeyindən istifadə edərək törədilməsini nəzərdə tutur.

Beləliklə yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki CM-nin 179.2.3-ci maddəsində nəzərdə tutulan əməl subyektə qanuni şəkildə etibar edilmiş əmlak münasibətində törədilə bilər. Eyni zamanda qulluq mövqeyindən istifadənin ağırlaşdırıcı hal kimi qeyd edilməsi əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, subyektin cinayətin predmeti münasibətində məsul şəxs kimi çıxış etməsi və müvafiq predmet münasibətində müəyyən səlahiyyətlərin mövcud olması zəruridir.

Bununla əlaqədar həmçinin qeyd edilməlidir iqtisadi münasibətlərin hazırkı durumunda qulluq mövqeyindən istifadə edərək mənimsəmə və ya israf etmə əməli təkcə dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyəti münasibətində yox, həmçinin xüsusi (daha dəqiq, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqəli) mülkiyyətinə də qəsd edə bilər. Belə ki Ali Məhkəmənin təcrübəsinə diqqət yetirdikdə aydın olur ki sözügedən maddə kommersiya fəaliyyətini həyata keçirən hüquqi şəxslərin əmlakın mənimsəmə və ya israf etməsi münasibətində tətbiq edilir. Şübhəsiz ki iqtisadi münasibətlərin müxtəlifliyi səbəbindən sözügedən əməl də müxtəlif yollarla törədilə bilər və bu məsələyə dair də məhkəmə təcrübəsi demək olar ki artıq formalaşmışdır.

Sözügedən əməlin tövsifi zamanı bəzən CM-nin 308.1-ci maddəsinin tövsifinə də diqqət yetirmək zəruridir. Bununla əlaqədar Ali Məhkəmə tərəfindən formalaşdırılmış hüquqi mövqeyə əsasən CM-nin xüsusi və ümumi normaları arasında rəqabət olduqda yalnız xüsusi norma, yəni CM-nin 179.2.3-cü maddəsi tətbiq edilməlidir. Lakin məhkəmə təcrübəsindən də aydın olduğu kimi bu yanaşma heç də bütün hallarda tətbiq edilmir və müvafiq cinayətin tərkibi olduqda CM 308-ci maddəsi də tətbiq edilir[5].

Beləliklə yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq növbəti məsələləri vurğulumaq mümkündür:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi mənimsəmə və ya israf etmə cinayəti münasibətində ümumi subyektlə yanaşı 179.2.3-cü maddədə xüsusi subyekt də nəzərdə tutur;
2. Mənimsəmə və ya israf etmə əməlinin predmeti olan əmlak xüsusi subyektə qanuni əsaslarla etibar edilir;
3. Subyekt ona etibar edilən əmlaka görə məsuliyyət daşıyır və həmin əmlak münasibətində müəyyən səlahiyyətlərə malik olur;

4. Sözügedən səlahiyyətlər həm işçinin əmək funksiyalarından, həm də əmlakın mülkiyyətçisi tərəfindən hər hansı digər şəkildə etibar olduğunu göstərən sənədlərdən irəli gəlir. Belə səlahiyyətlər həm daimi həm də müvəqqəti ola bilərlər.
5. Mənimsəmə və ya israf etmə cinayəti törədən şəxsin vəzifəli şəxs olması zəruri deyil, lakin təcrübədə bu əməl vəzifəli şəxslər tərəfindən törədilə də bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun Qərarı, 3 mart 2005-ci il
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi, m. 179.1
3. Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun Qərarı, 11 iyun 2015-ci il
4. В.Ф. Анисимов, Присвоение или растрата: спорные вопросы квалификации, Вестник Санкт-Петербургского Университета МВД России, 2007 №1(33)
5. Мəhkəmə hökmü haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun Qərarı, 24 dekabr 2021-ci il

XÜLASƏ

Mülkiyyət əliyinə olan cinayətlər arasında mənimsəmə və ya israf etmə əməli xüsusi yerə malikdir. Bu əməl öz səciyyəvi xüsusiyyətlərinə görə digər talama əməllərindən seçilir və bu da öz əksini həm hüquqi ədəbiyyatda, həm də məhkəmə təcrübəsində tapmışdır. Mənimsəmə və ya israf etmə əməlinin qulluq mövqeyindən istifadə edərək törədilməsi isə qanunverici tərəfindən xüsusi cinayət tərkibi kimi qeyd olunmuşdur. Hazırkı tədqiqatda mənimsəmə və ya israf etmə əməlinin qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsinin bəzi aspektlərinə həsr olunmuşdur.

Təbriz CƏFƏROV

Azərbaycan Respublikası

Dövlət Gömrük Akademiyasının müəllimi,

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Mirəli SEYİDOV

Azərbaycan Respublikası

Dövlət Gömrük Akademiyasının III kurs tələbəsi

**KİBERTƏHLÜKƏSİZLİK SAHƏSİNDƏ TƏNZİMLƏMƏDƏ
HÜQUQ NORMALARININ ÖNƏMİ VƏ CİNAYƏT HÜQUQ
ASPEKTLƏRİ**

Açar sözlər: Kiberməkan, internet, yaş həddi, məsuliyyətin aşağı həddi, kiberməkanda suverenlik

Ключевые слова: Киберпространство, Интернет, возрастной предел, нижний предел ответственности, суверенитет в киберпространстве

Key words: Cyberspace, internet, age limit, lower limit of responsibility, sovereignty in cyberspace

1. Kiberməkan anlayışının yaranması, inkişafı, dövlət suverenliyi aspektindən yaranan problemlərə dair ümumi hüquqi yanaşma

Kibertəhlükəsizlik sahəsindəki cinayət hüquq normaları haqqında danışa bilmək üçün ilk üçün “Kiberməkan” anlayışının izahı və Kiberməkanla bağlı yanaşmalara nəzər salmaq lazımdır. İngilis dilində “Cyberspace” -olaraq adlandırılan bu terminə Oxford lüğətində bu şəkildə tərif verilmişdir -“Kiberməkan- kommunikasiyanın kompüter şəbəkələri üzərindən baş verdiyi və fiziki yeri olmayan konseptual mühitdir”. Ümumilikdə isə internet və kiberməkan anlayışlarından ilk dəfə ABŞ Müdafiə Nazirliyinin IPTO (Information Processing Techniques Office) ofisi tərəfindən maliyyələşdirilən və hərbi məqsədlər üçün hazırlanmış bir layihə kimi - (“ARPANET” olaraq adlandırılırdı) ortaya çıxmışdır.

Əvvəllər yalnız ABŞ -in hərbi məqsədlərinə çatması üçün istifadə etdiyi bu sistemlər TCP/IP- protokollarının tətbiqi nəticəsində universal xarakter qazanmışdır. Sonradan isə ABŞ -bu sistemləri mülki əhali üçün də əlçatan etmək məcburiyyətində qalır və bununlada ARPANET müasir internetin və kiberməkanın yaranmasında hərəkətverici qüvvə olmuşdur.

İnternetin qloballaşmasından sonra dövlət ərazi anlayışı içərisinə klassik ərazi anlayışı ilə yanaşı Kiberməkan anlayışı da daxil edilmişdir ki, bu da öz-özlüyündə bəzi problemləri ortaya çıxarmışdır.

İlk problem Kiberməkanda Suverenlik münasibətlərinin hansı şəkildə tənzimlənəcəyi idi. Çünki bu münasibətlər qayda olaraq klassik ərazi suverenliyindən fərqlilik təşkil edir. Belə ki, kiberməkanda təhlükəsizliyi təmin edə bilmək üçün ölkənin daxili sistemi və hazırlığı buna kifayət etmir, onun digər ölkələrlə də əməkdaşlığı zəruridir. Yəni kiberməkanda tənzimətmə və təhlükəsizlik bir ölkə çərçivəsində həll oluna bilməz. Daha praktik izah etməli olsaq -Bir ölkə öz sərhədlərini çox mükəmməl müdafiə edə bilər (silahlı qüvvələri vasitəsi ilə və s.). Lakin kiber münasibətlərlə bağlı bu məsələ tamamilə fərqlidir. Çünki hal-hazırda bir ölkə kibertəhlükəsizlik baxımından nə qədər maliyyə ayırsa yada hazırlıq tədbirləri görsə də digər ölkələrin sistemində olan kiçik bir zəiflik belə bəzi kibercinayətlərin törədilməsi üçün kifayət edə bilər.

Yuxarıda sadalananlar öz-özlüyündə kiberməkanda əməkdaşlığı zəruri edir, bir növ sərhədləri yox sayır. Lakin digər tərəfdən dövlətin suverenliyi anlayışının kiberməkani da əhatə etməsi bu 2-yanaşmanı qarşı-qarşıya qoyur.

Bu məsələ ilə bağlı yekun yaxınlaşma isə bu şəkildədir ki, “əgər hər hansı bir təsisat və ya quruluş bizim ölkəmizdə və ya bizim vətəndaşlarımıza xitab edən bir fəaliyyətlə məşğuldursa bizim qayda və qanunlara tabe olmaq məcburiyyətindədir”- Məsələn Hz. Peyğəmbəri təhqiredici bir yayının YouTube-da paylaşılan zaman Pakistanın bu yayının ölkəsində təqdiminə qəti şəkildə qarşı çıxmasına baxmayaraq, YouTube-un bu fəaliyyətə davam etməsi -Pakistanın Kiberməkandakı Suverenliyinə qarşı pozuntu halıdır.

2. Kibercinayətlərin növləri və xüsusiyyətləri

Günümüzdə Kibercinayətlər bəzən çox mürəkkəb və sisteməlik bir xarakter daşıyır –

Ən geniş yayılmış kibercinayət növlərindən biri-

➤ **Firari sızma (Hacking):** Bu, şəbəkə və sistemlərə qeyri-qanuni girişlər edərək, məlumatlara, şəxsi verilənlərə və ya şirkətlərin sənədlərinə giriş təmin etməkdir.

➤ **Məlumat qapma və fərqliləşdirmə (Phishing):** Bu, məlumatları oğurlamaq üçün insanları müraciət etməklə mənfi məqsədlərlə hazırlanmış məktublar, e-poçt mesajları və ya fake internet səhifələri vasitəsilə aldatmaq deməkdir.

➤ **Ransomware:** Bu cür cinayətdə, şəbəkə və sistemlərə giriş edilərək, məlumatlar şifrələnir və məlumatların açılması üçün şantaj edilir.

➤ **DDoS Hücumları:** Xidməti məhdudlaşdırmaq və ya dayandırmaq üçün şəbəkələrə qarşı hücumlar təşkil etmək deməkdir. Bu, internet saytlarının, xidmətlərin və ya serverlərin sistemi məhv etmək üçün istifadə edilir.

➤ **Identitet oğurluğu:** Bu, şəxsi məlumatların, bank hesablarının və ya kredit kartı məlumatlarının oğurlanması və onların mənfi məqsədlərlə istifadəsi deməkdir.

➤ **Kiberspays Hücumları:** Bu, özünü internetdə bank kartı və ya məlumatlarınızı verərək maliyyə ziyanına uğramasına səbəb olan hücumlardır.

Sadalananlara əsasən bu cinayətləri təsiri baxımından 3 -kateqoriyaya ayıra bilərik –

- 1. İnformasiyanın Məxfiliyinin pozulması ilə nəticələnən cinayət*
- 2. İnformasiyanın Tamlığının pozulması ilə nəticələnən cinayət*
- 3. Sistemin iş qabiliyyətinin pozulması ilə nəticələnən cinayət*

3. Kibertəhlükəsizliklə bağlı qanunvericilik

“Kibercinayətkarlıq haqqında” 2001-ci il noyabrın 23-də Budapeşt şəhərində imzalanmış Konvensiyanın müvafiq bəyanatlar və qeyd-şərtlərlə 30 sentyabr 2009 cu il tarixdə “Kibercinayətkarlıq haqqında” Konvensiyanın təsdiq edilməsi barədə” 874-IIIQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilməsi kibercinayətkarlıqla mübarizə sahəsində atılan ən mühüm addımlardan biridir. Belə ki, Azərbaycan bu müqaviləyə qoşuduqdan sonra Cinayət qanunvericiliyimizdə Kibertəhlükəsizlik sahəsində bir çox mütərəqqi dəyişikliklər olmuşdur ki, bu da təbii olaraq bu sahədəki münasibətlərə daha konkret hüquq normalarının tətbiq olunmasını mümkün etmişdir. Lakin düşünürük ki, bəzi münasibətlər yenə də bu normaların təsir dairəsindən kənar qalır və belə hallarda konkret hüquqi tənzimləmə aparmaq demək olar ki, mümkünsüz olur. Kibertəhlükəsizlik kimi **beynəlxalq əməkdaşlığın zəruri**

olduğu və beynəlxalq praktikanın ümumiləşdirilməli olduğu bir sahədə Budapeşt Konvensiyasından əlavə

- Kiberməkanda Güvən və Təhlükəsizlik üçün Paris Çağırışı
- Tallin Təlimatı
- NATO Kooperativ Kiber Müdafiə Təkmilləşdirmə Mərkəzi
- Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatının (ŞƏT) Beynəlxalq İnformasiya Təhlükəsizliyi Sahəsində Əməkdaşlıq Sazişi
- ASEAN Regional Forumunun Kibertəhlükəsizlik üzrə İş Planı kimi günümüzdə aktual olan təşkilat və mexanizmlərin ölkəmizdə Kibertəhlükəsizlik sahəsindəki münasibətlərə inteqrasiyası mütləqdir, məbuddur.

Belə ki, Kiberfəza anlayışı günümüzdə “ölkə sərhəddi” anlayışından olduqca fərqlənən və ciddi beynəlxalq əməkdaşlıq tələb edən bir hala gəlmişdir. Çünki əks təqdirdə bu sahədə səmərəli fəaliyyətdən və həqiqi təhlükəsizlikdən söhbət gedə bilməz. Digər tərəfdən isə, cinayətkarların İnternetin sərhədsiz üstünlüklərindən faydalana bilməsi ilə bağlı geniş imkanlarına baxmayaraq, müxtəlif dövlətlər və hüquq mühafizə orqanları bir-birlərinin suverenliyinə qarşılıqlı hörmət etmək məcburiyyətindədirlər. Bir tərəfdən, kibercinayətkarlığa qarşı mübarizə aparən tərəflər arasında çevik beynəlxalq əməkdaşlığın zəruriliyini də nəzərə alsaq, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələrinin Konvensiyanın müddəalarına uyğunlaşdırılması kibercinayətlərlə daha effektiv və səmərəli mübarizə vəd edir. Lakin, Budapeşt konvensiyasının üzvü olmayan ölkələrlə yaranacaq potensial münasibətlərin tənzimlənməsində ciddi problemlər ortaya çıxıb bilər.

Azərbaycan Respublikasında kibercinayətkarlıqla mübarizə məqsədilə cinayət-hüquqi sferada həyata keçirilən tədbirlərlə bağlı qeyd olunmalıdır ki, 29 iyun 2012-ci il tarixli 408-IVQD nömrəli “Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Cinayət Məcəlləsinin 30-cu fəslə Konvensiyaya uyğunlaşdırılaraq yeni redaksiyada verilmiş və Məcəlləyə **uşaq pronografiyasının dövrüyyəsi** ilə bağlı cinayət məsuliyyətinin əsaslarını müəyyən edən yeni bir maddə (Maddə 171-1) əlavə olunmuşdur. Eyni zamanda, bir sıra əməllərə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən maddələrdə cinayətin obyektiv cəhətində kiber elementlərin ehtiva olunmasının da ayrılıqda nəzərdə alınması üçün müvafiq dəyişikliklər həyata keçirilmiş və əlavələr olunmuşdur. Məsələn, **oğurluq əməlinin “elektron məlumat daşıyıcılarından, yaxud informasiya texnologiyalarından” istifadə**

edilməklə törədilməsinin ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulması ilə bağlı 30 aprel 2013-cü il tarixli 633-IVQD nömrəli “Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında”

Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Cinayət Məcəlləsinə 177.2.3-1-ci maddə əlavə edilmişdir. Habelə, “kütləvi nümayiş etdirildiyi halda **internet informasiya ehtiyatında**” **təhqir və böhtan** əməllərinin həyata keçirilməsinin kriminallaşdırılması üçün 14 may 2013-cü il tarixli 650-IVQD nömrəli “Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Məcəllənin 147 və 148-ci maddələrinə müvafiq əlavələr edilmişdir. Əlavə olaraq, 29 noyabr 2016-cı il tarixli 444-VQD nömrəli “Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə internet informasiya ehtiyatında **saxta istifadəçi adlar, profil və ya hesablardan istifadə edərək böhtan atma və ya təhqir etmə** kimi əməllərə görə cinayət məsuliyyətini nəzərdə tutan yeni məzmununda 148-1 ci maddə əlavə edilmişdir.

4. Kibertəhlükəsizliklə bağlı cinayət qanunvericiliyində olan mübahisəli məsələlər və çağırışlar

Kibercinayətlərlə bağlı Cinayət Məcəlləsinin xüsusi hissəsində ayrılmış 30-cu fəsilə və Ümumi hissədəki bəzi müddəalara diqqət yetirdikdə qarşımıza 2- əsas problemlə məsələ çıxır:

- YAŞ HƏDDİ
- MƏSULİYYƏTİN YUXARI HƏDDİ

Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 20-ci maddəsinə əsasən bəzi cinayətlərə görə şəxs 14 yaşdan (hansılar ki, onların törədilməsinin məsuliyyətə səbəb olacağı normalda 14 -yaşlı şəxs tərəfindən də rahatca başa düşülə bilər), digər bütün növ -həmçinin Kibercinayətlərə görə isə 16-yaşdan cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilər. Lakin biz praktikada bir çox hallarda bu növ cinayətlərin məhz 16-yaşına qədər olan şəxslər tərəfindən törədildiyinin şahidi oluruq. Bu növ cinayətlərin xüsusi istedad və bacarıq tələb etdiyini göz önünə aldıqda deyə bilərik ki, bu növ cinayətləri kiçik yaşda olmasına baxmayaraq törədə bilən şəxslər bu növ əməlin qanunsuz olduğunu dərk etməkdə də aciz deyildirlər. Onlar bir çox hallarda fərqi olaraq belə cinayət əməlləri törədirlər ki, sonda bu əməlləri aşkara çıxanda yaş həddi ilə bağlı məsələyə istinad edərək məsuliyyətdən boyun qaçıra bilsinlər. Düşünürəm ki, kibercinayətlərlə

bağlı da yaş həddi 14-ə endirilməlidir ki, həm cinayət qanunvericiliyinin humanist yanaşmasından sui-istifadə halları aradan qalxsın, həm də bu tərz münasibətlərdə cinayət qanunvericiliyin tənzimləyici xarakteri də doğru şəkildə öz əksini tapa bilsin.

Bir digər məsələ isə məsuliyyətlə bağlıdır. Məlumdur ki, Cinayətlər sanksiyalarına, ağırlıq dərəcələrinə görə 4-kateqoriyaya bölünür.

1. Böyük ictimai təhlükə törətməyən -Azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı olmayan -2 il azadlıqdan məhrumetmə

2. Az ağır - 2-7 il azadlıqdan məhrumetmə

3. Ağır - 7-12 il azadlıqdan məhrumetmə

4. Xüsusilə ağır -12 il + azadlıqdan məhrumetmə

Kibercinayətlə bağlı olan 30-cu fəsilə diqqət yetirsək görürük ki, burada ən ağır sanksiya 6-ilə qədər azadlıqdan məhrumetmədir. Bu o deməkdir ki, ən ağır kibercinayət belə Böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlər kateqoriyasına aiddir. Lakin günümüzdə kibercinayətlər istər hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən aşkara çıxarılıb - yaxalanması, istərsədə cinayət qanunvericiliyin mühafizə altına aldığı obyektlərə daha böyük təhlükə törətməsi və ya zərər vurmağı səbəbilə digər cinayətlərdən daha təhlükəli hesab edilə bilər. Analoji əməllərə görə, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığında müvafiq olaraq on dörd ilədək azadlıqdan məhrum etmə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzaları tətbiq olunur.

Kibercinayətlərlə bağlı sanksiyaların bu şəkildə nəzərdə tutulması həm də, cinayətə hazırlığa görə məsuliyyəti aradan qaldıran halla bağlı problemə səbəb ola bilər. Məsələn "ictimai əhəmiyyətli infrastruktur obyektlərinin kompyuter sisteminə və ya onun hər hansı bir hissəsinə" qanunsuz müdaxilə əməlinin (Maddə 273.4) törədilməsinə yönəlmiş hazırlıq əməlləri Cinayət Məcəlləsinin tələbinə əsasən cinayət məsuliyyətinə səbəb olmur. Çünki, Cinayət Məcəlləsinin 28.2-ci maddəsinə əsasən yalnız ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə yönəlmiş hazırlıq cinayət məsuliyyətinə səbəb olur ki, kibercinayətlər də bu kateqoriyalara aid edilmir. Kibercinayətlərin "böyük ictimai təhlükə törətməyən" və ya "az ağır" cinayətlər sırasına daxil edilməsi kibercinayətkarlığa qarşı həyata keçirilən tədbirlərə də öz mənfi təsirini göstərir və adekvat reaksiyaların verilməsi önündə çətinliklər yaradır. Kibercinayətkarlıq nəticəsində yaranan zərər və risk anlayışlarının və ya kibercinayətlərin ictimai-təhlükəliliyi barədə yanaşmaların digər ölkələrdəkindən fərqli olması, beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsi zamanı, xüsusilə də, daxil

olan sorğuların prioritetləşdirilməsi məsələsində də fikir ayrılıqlarının yaranmasına və nəticədə əməkdaşlığı səmərəliliyinin və prosesin sürətinin azalmasına gətirib çıxarır.

Sadalanarlardan əlavə olaraq aşağıdakı məsələlər də - Kibercinayətlərlə bağlı Cinayət Qanunvericiliyində ola biləcək sistemləşdirmə və əlavələr zamanı nəzərə alınmalıdır :

- Kibercinayətlərin törədilməsi üçün zəmin yaradan “Kibercinayətlərin törədilməsi üçün hazırlanmış vasitələrin dövriyyəsi”nin (Maddə 273-1) maddi tərkibli olması, başqa sözlə, yalnız “əhəmiyyətli zərər vurduqda” cinayət məsuliyyətinə səbəb olması formasında yanaşmanın tətbiqi mübahisələndirilə bilər. Maddənin qeyd hissəsinə əsasən, “əhəmiyyətli zərər” dedikdə, ictimai təhlükəli əməl nəticəsində 1.000 manatdan artıq olan məbləğdə ziyan vurulması və ya dövlətin, cəmiyyətin və ya ayrı-ayrı şəxslərin qanunla qorunan maraqlarına digər mühüm zərərin vurulması başa düşülür

- Müəllif hüquqlarının və əlaqəli hüquqların pozulması ilə bağlı kiberspesifik müddəalar müəyyən olunmayıb və ya müəlliflik hüquqlarını və ya əlaqəli hüquqları pozma ilə bağlı Cinayət Məcəlləsinin maddi tərkibli müvafiq normaları təkmilləşdirilməyib. Eyni zamanda, əqli mülkiyyət hüququnun obyektlərinin mühafizəsi ilə bağlı kriminallaşdırıcı normaların sanksiyalarında da təkmilləşdirmələrin aparılmasına ehtiyac var

- Bir sıra ölkələrdə kriminallaşdırılmış və törədilmə sayı sürətlə artan kibertəqib (“cyberstalking”) və “kiber-bullinq” (“cyberbullying”) əməllərinin kriminallaşdırılması ilə bağlı Cinayət Məcəlləsində konkret normalar təsbit olunmayıb.

5. Kibertəhlükəsizliklə bağlı cinayət prosesual qanunvericiliyə dair çağırışlar

Maddi hüquq münasibətlərinin effektiv icrası üçün prosesual mexanizm adekvat fəaliyyət göstərə bilməlidir. Bununla bağlı biz ilk öncə xarici ölkələrin praktikasına nəzər salmalıyıq- Kibercinayətlərlə mübarizə sferasında - bu sahədə qabaqcıl ölkələrdən olan ABŞ-ın praktikasına nəzər salsaq görərik ki, burada fəvqəladə (kritik) hallara operativ cavab verə bilən CERT (Computer Emergency Response Team) təşkilatları, bir qayda olaraq , ölkə qanunvericiliyi ilə informasiya təhlükəsizliyi sahəsinə aid edilmiş orqanların tərkibində yaradılır və fəaliyyət göstərir və ölkə ərazisində bu sahədə əlaqələndirici rol oynayır.

Təklif olunur ki, ölkəmizdə də informasiya təhlükəsizliyi ilə bağlı fəaliyyət göstərən qurumların tərkibində bu formada - xüsusən kritik hallar üçün hazırlıq görən bölmələr, strukturlar yaradılsın.

6. Nəticə

Hər nə qədər Maddi və Prosesual hüquq normaları və beynəlxalq əməkdaşlıq gücləndirilsə belə statistika bizə onu göstərir ki, kibercinayətlərin qarşısını almaqda ən qabaqcıl ölkələr belə problem yaşayır. Çünki kibercinayətlərə qarşı profilaktiki tədbirlər, onların üstünün açılması, cinayətkarın yaxalanması və gətirilməsi məsələləri klassik cinayətlərdəki qədər sadə olmur. Məsələn ötən illərin statistikasına görə Böyük Britaniyada 270 kibercinayətdən yalnız 6-sı, AFR-2777-dən 170-i, Fransada 70-dən 10-u açılmışdır. Mütəxəssislər açılmamış cinayətlərin faizinin yüksək olmasını aşağıdakı amillərlə əlaqələndirirlər -

➤ Kibercinayətkarların hazırlıq səviyyəsinin və intellektual potensialının yüksək olması

➤ Qanunvericilik aktlarının, kibercinayətlərə qarşı mübarizə üçün zəruri olan Texniki vasitələrin, xüsusi kadrların, ölkələr arasında effektiv əməkdaşlığın olmaması

➤ Kibercinayətlərin sürətlə və gizli baş tutması və s. səbəblər

Nəticə olaraq - kibercinayətkarlıq sahəsi bütünlükdə dövlətlərin və fərdlərin şəxsi maraqlarına ciddi təhlükə və risk yaradan məsələdir. Bu səbəbdən, kibercinayətkarlıqla bağlı istər maddi istər prosesual hüquq normaları təkmilləşdirilməli və onlara dönmədən, tam əməl edilməlidir, Kibercinayətlərlə bağlı məsuliyyət və yaş həddi məsələləri yenidən işlənməlidir. Beynəlxalq əməkdaşlıq daha da gücləndirilməli, Kibercinayətkarlıqla bağlı maarifləndirmə, əhəlinin məlumatlandırılması tədbirləri daha da genişləndirilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Holt J.T, Bossler A. Seigfried-Spellman K.C Cybercrime and Digital Forensics Routledge 2017. 754 p.
2. Orin S.K "Criminal Law in Virtual Worlds" University of Chicago Legal Forum : Vol 2008: Iss 1, Article 11. Pp 415-429
3. Təbriz Cəfərov Raufoglu - Hukuki Yönleri ile Siber Alanda Yetki Sorunu

4. Vaqif Qasimov - İnformasiya Təhlükəsizliyi :Kompüter Cinayətkarlığı və Kiberterrorçuluq
5. AR Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyası- Kibercinayətlərin Araşdırılmasının kriminalistik təminatı -Dərs vəsaiti
6. Kibercinayətkarlıqla Mübarizədə Hüquqi Tənzimləmənin və Cinayət Hüquqi normaların rolu və əhəmiyyəti- Elvin Balacanov -H.ü.f.d- Azərbaycan Hüquq Jurnalı - 2020 (s.26-37)
7. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya (2014).
8. “İnformasiya Təhlükəsizliyi üzrə Koordinasiya Komissiyasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 mart 2018-ci il tarixli 3851 nömrəli Sərəncamı.
9. “Kibercinayətkarlıq haqqında” Konvensiyanın təsdiq edilməsi barədə” 30 sentyabr 2009-cu il tarixli 874-IIIQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu

XÜLASƏ

Kibertəhlükəsizlik sahəsində tənzimləmədə hüquq normalarının önəmi və cinayət hüquq aspektləri

Günümüzdə kompüter və kompüter sistemlərinə olan ehtiyac və tələbat günü gündən artır. Bu cəmiyyətin inkişafında və bir çox proseslərin sadələşdirilməsinə öz töhfəsini versə də, bir tərəfdən də sistemlərin təhlükəsizliyi problemini gündəmə gətirir. Məlumatların istifadəsi, emalı, saxlanması və s. proseslər olduqca mürəkkəbləşmişdir. Bu sahədə yaranan münasibətləri tənzim etmək üçün də bir o qədər mükəmməl və yenilikçi hüquqi bazaya, hüquqi tənzimləməyə ehtiyac duyulur.

Bu baxımdan məqalədə kibercinayətlərlə mübarizə sahəsindəki hüquq normalarının cari vəziyyəti, Kiberməkan anlayışı və ona dair problemlər, Milli və xarici ölkələrin bu sahələrdə təcrübəsi, sistemli təhlili əsasında yeni çağırışlar əks olunmuş, bəzi tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

РЕЗЮМЕ

Значение правовых норм и уголовно-правовых аспектов в регулировании кибербезопасности

Сегодня потребность и спрос на компьютеры и компьютерные системы растут с каждым днем. Хотя это способствует развитию общества и упрощению многих процессов, но также поднимает вопрос безопасности системы. Использование, обработка, хранение данных и т. д. процессы стали довольно сложными. Для регулирования отношений, возникающих в этой сфере, необходима столь же совершенная и инновационная правовая база и правовое регулирование.

В связи с этим в статье отражено современное состояние правовых норм в сфере борьбы с киберпреступностью, понятие киберпространства и его проблемы, опыт отечественных и зарубежных стран в этих сферах, а также новые задачи, основанные на системном анализе, а также некоторые выдвигаются рекомендации.

SUMMARY

Importance of legal norms and criminal law aspects in cyber security regulation

Today, the need and demand for computers and computer systems is increasing day by day. Although it contributes to the development of society and the simplification of many processes, it also raises the issue of system security. Data usage, processing, storage, etc. the processes have become quite complicated. In order to regulate the relations that arise in this field, an equally excellent and innovative legal framework and legal regulation is needed.

In this regard, the article reflects the current state of legal norms in the field of combating cybercrimes, the concept of Cyberspace and its problems, the experience of national and foreign countries in these fields, and new challenges based on a systematic analysis, and some recommendations are put forward.

Ирина НИФТАЛИЕВА

*старший преподаватель кафедры
уголовного права УНК по ПС в ОВД
Волгоградской академии МВД России,
кандидат юридических наук,
капитан полиции*

КИБЕРМОШЕННИЧЕСТВО: СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Сегодня общество невозможно представить без информационных технологий¹. Они пронизывают не только IT-сферу, но и все сферы активности человека: от промышленного производства и добывающей отрасли до образования и саморазвития. Современный мир активно осуществляет разработку и реализацию программ, направленных на интеграцию человека в цифровое пространство.

Информатизация² позитивно влияет на многие процессы. В частности, происходит трансформация бизнеса в части создания новых продуктов и услуг, улучшается коммуникация, расширяются возможности образовательного и творческого потенциала личности, внедряются инновационные решения, повышающие эффективность работы граждан и организаций. Значение информационных технологий особенно возросло в период самоизоляции при Covid-19, когда они, по сути, являлись единственным источником связи человека с внешним миром.

Вместе с тем новейшие технологии активно внедряются и в преступную сферу. Нельзя не поддержать мнение о том, что «в настоящее время

¹ Информационные технологии – процессы, методы поиска, сбора, хранения, обработки, предоставления, распространения информации и способы осуществления таких процессов и методов (Федеральный закон от 27.07.2006 № 149-ФЗ «Об информации, информационных технологиях и о защите информации»).

² Информатизация – комплексный, управляемый технико-технологический и социально-экономический процесс использования информационно-компьютерных технологий, создающий условия для дальнейшего получения, обработки, потребления, распространения и хранения информации (См.: Сысоева С.В. Сущность категории «информатизация» в постиндустриальной экономике // Вестник Омского университета. 2011. № 3. С. 335).

киберпреступность стала серьезной межгосударственной и транснациональной проблемой»³.

Львиная доля рассматриваемых преступлений приходится на кибермошенничество. Так, в России в 2022 году зарегистрировано 522,1 тыс. преступлений, совершенных с использованием информационно-телекоммуникационных технологий или в сфере компьютерной информации, более 71 % таких преступлений совершено путем кражи или мошенничества⁴.

Кибермошенничество является национальной угрозой, поскольку «носит дистанционный характер, имеет цифровую форму записи информации и обладает повышенной степенью латентности»⁵. Жертвами подобного рода преступлений становятся тысячи (если не миллионы) наших сограждан. По данным Сбербанка, телефонные мошенники ежемесячно похищают со счетов россиян от 3,5 до 5 миллиардов рублей. В 2020 году банк оценил ущерб в 60 миллиардов рублей⁶.

Кибермошенники используют различные схемы. Так, в последние годы получило распространение мошенничество путем рекламы инвестирования денежных средств в акции через специальных брокеров и с помощью «секретных» стратегий, увеличивающих инвестиции в несколько раз.

Суть другой схемы в том, что человека уговаривают перевести деньги на счет мошенников. Звонящие представляются сотрудниками банка и убеждают собеседника, что его средства в опасности, а единственный способ их сохранить – перевести на «безопасный счет».

Современные финансовые пирамиды маскируются под различные виды деятельности: инвестиции в криптовалюту, сетевые магазины,

³ Белоусова М.Н., Белоусов В.А., Данилина О.М. Статистический анализ тенденций развития киберпреступности в условиях современной экономики // Развитие территорий. 2022. № 4. С. 42.

⁴ См.: Состояние преступности в России за январь – декабрь 2022 г. // Официальный сайт Министерства внутренних дел Российской Федерации. URL: <https://мвд.рф/folder/101762> (дата обращения: 28.11.2023).

⁵ Старостенко О.А. Закономерности становления и развития кибермошенничества в России и за рубежом // Вестник Уральского юридического института МВД России. 2021. № 1. С. 138.

⁶ См.: Почему киберпреступления – угроза национальной безопасности. URL: <https://www.vedomosti.ru/technology/articles/2021/12/07/899278-kiberprestupleniya-bezopasnosti> (дата обращения: 28.11.2023).

кэшбэк-сервисы, майнинг, игру в накопление денег. Жертвами финансовых пирамид становятся люди разных возрастов и социальных групп.

Еще одна популярная мошенническая схема – размещение объявления о наборе сотрудников для работы удаленно или в офисе. При этом будущему работнику обещают высокую заработную плату и несложную работу, однако просят внести определенную сумму денег за обучение. После внесения денег трудоустройства так и не происходит.

Для достижения максимального преступного эффекта мошенники используют новейшие способы и технологии. К примеру, взломав аккаунты социальных сетей и популярных мессенджеров друзей жертвы, они отправляют приватные сообщения с просьбой оказать помощь и срочно перевести определенную денежную сумму⁷.

В чем же кроется причина «успеха» кибермошенничества? Полагаем, что IT-мошенничество вбирает в себя не только творческий подход, артистизм, ловкость, но и знания компьютерных и интернет-технологий, умений и навыков их использования. Уровень образованности мошенников в этой сфере зачастую оказывается сопоставим с уровнем подготовки сотрудников правоохранительных органов.

Немаловажную роль, как представляется, играет и виктимологический аспект. Дело в том, что целевой аудиторией для мошенников являются люди пожилого возраста – носители советского воспитания, идеалов и ценностей. Характерные черты старшего поколения – доверчивость, наивность, сентиментальность, честность, открытость. Современной молодежи, напротив, присущи эгоизм, цинизм, скептицизм, недоверчивость⁸. Кроме того, пожилые люди становятся жертвами кибермошенничества чаще, чем молодые, по причине непринятия мер по защите своих персональных систем.

В настоящее время государство принимает меры по нейтрализации угрозы в сфере информационной безопасности. В частности, Стратегия развития информационного общества в Российской Федерации на 2017–2030 годы, утвержденная Указом Президента Российской Федерации от

⁷ См.: Старостенко О.А. Анализ схем IT-мошенничества: классификация и противодействие // Вестник Удмуртского университета. Серия: Экономика и право. 2021. Т. 31, вып. 6. С. 1072-1077.

⁸ См.: Фролова Н.А., Браницкий В.В. Современная молодежь: взгляд изнутри // Вестник экономики, права и социологии. 2019. № 1. С. 167–170.

9 мая 2017 года № 203, ставит перед органами власти задачи по обеспечению высокого уровня доступности для населения информации о возможных правонарушениях и технологиях их совершения, а также по совершенствованию системы государственных гарантий конституционных прав человека и гражданина в информационной сфере.

Вместе с тем решение обозначенной проблемы требует комплексного подхода. Назрела острая необходимость принятия оперативных мер виктимологической профилактики, направленных на повышение уровня правового сознания, правового воспитания и правовой культуры, а также образования в сфере кибербезопасности россиян.

Марина КАРДАШЕВСКАЯ

*профессор кафедры криминалистики
Московского университета МВД РФ
имени В.Я. Кикотя, профессор,
доктор юридических наук*

Татьяна СТОЙЧЕВА

*старший преподаватель
кафедры криминалистики
Московского университета МВД РФ
имени В.Я. Кикотя*

**КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА
ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ,
СОВЕРШЕННЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ**

Аннотация: в статье рассмотрена классификация способов совершения и сокрытия преступлений, совершенных несовершеннолетними, механизм следообразования, предмет преступного посягательства, обстановка совершения преступлений.

Ключевые слова: криминалистика, криминалистическая характеристика, несовершеннолетние, способ совершения преступлений, предмет преступного посягательства, следы.

Психофизиологические черты личности правонарушителя, обусловленные его несовершеннолетним возрастом, находят свое отражение в способе совершения преступных действий. Возраст правонарушителя в высокой степени обуславливает его мышление, поведение, инициативность незаконных поступков.

Так как большинство подростков правонарушения когда-то делают в первый раз, вследствие этого, как правило, подготовительного этапа в их поступках нет. Они, прежде всего, пользуются складывающимся моментом, который сами не создают, но в силу сложившейся у них криминальной направленности используют в своих целях.

Если же несовершеннолетние заранее собираются совершить преступления, то они могут: 1) распределять роли; 2) наблюдать за объектом посягательства; 3) знакомиться с лицом, которое имеет какое-либо отношение к объекту преступного посягательства; 4) предварительно проникать на объект; 5) определять места последующего хранения похищенного; 6) подыскивать средства маскировки (перчатки, маски). Сегодня, когда перчатки и маска в условиях пандемии стали обычным элементом одежды, их поиск не вызывает никаких затруднений, а люди в масках не вызывают никаких подозрений у окружающих.

Классификация способов совершения преступлений подростками может осуществляться на основе открытости/скрытности их действий:

1. тайный способ – потерпевший не имеет сведения о том, что касательно него происходит преступление. Это самый распространенный способ. Он может быть связан с проникновением в помещение, а может реализовываться и без проникновения;

2. открытый способ, когда подростки высказывают свои намерения жертве. Зачастую, при нанесении телесных повреждений жертве само преступление может сниматься подростками на камеру сотового телефона с тем, чтобы в последующем выложить запись в Интернет.

Если же подростки пробираются в помещения, то они могут использовать следующие приемы: 1) разрушение целостности окон; 2) взламывание дверных замков при помощи простых орудий; 3) использование отмычек; 4) подбор ключа; 5) предварительная кража ключей у одноклассника либо приятеля в школе, при визите домой; 6) проламывание стен и разбор кровли.

При совершении грабежей несовершеннолетние, чаще всего, используют сложившуюся ситуацию. Именно поэтому это ситуационные преступления, к которым подростки заранее не готовятся. Однако совершение этих же преступлений группой несовершеннолетних меняет характер их деятельности, поэтому в ходе расследования можно выявить некоторые признаки предварительной подготовки к совершению преступления.

Основными приемами совершения подростками грабежей являются: 1) нападение на открытом месте или в помещении с применением фактора неожиданности (рывок сумки, денег у рук граждан, предметов с прилавка магазина и т.п.); 2) нападение на открытом месте, а также во

дворе или в подъезде дома с высказыванием угрозы применить насилие; 3) нападение в торговом предприятии, киоске на продавца; 4) нападение в общественном транспорте (трамвае, метро, автобусе, троллейбусе и т. п.); 5) завладение имуществом путем приведения жертвы в беспомощное состояние (например, с помощью спиртных напитков).

Можно отметить следующие наиболее характерные приемы сокрытия преступлений подростками: 1) отказ от дачи показаний или дача неверных свидетельств; 2) склонение очевидцев либо жертв преступления к отречению от данных раньше честных свидетельств путем силы, угроз принуждением либо сообщением порочащей информации, в том числе и в сети Интернет, подкупа и т.п.; 3) смена точек наиболее частого нахождения либо, в редких случаях, места жительства¹.

Таким образом, можно выделить следующие особенности способа преступления, совершенного несовершеннолетними лицами: 1) подростковым группам свойственна агрессивность и жестокость, даже когда на первый взгляд нет на это причин; 2) несовершеннолетние не совершают действия, направленные на создание благоприятных условий для достижения преступного результата; 3) некоторые преступления, совершенные преступными группами, носят ритуальный характер; 4) наблюдаются элементы озорства, хулиганства, а также непонятные для взрослых окружающих действия; 5) для несовершеннолетних лиц нехарактерен профессионализм; 6) несовершеннолетние преступные группировки не вносят коррективов в свои действия в зависимости от складывающейся обстановки²; 7) незамысловатость действий и примитивизм, так как несовершеннолетние лица не имеют специальных знаний и навыков в совершении преступлений; 8) сокрытие преступления сводится к скрыванию с места происшествия самих несовершеннолетних преступников.

¹ Корнакова С.В. Содержание и значение криминалистической характеристики преступления (на примере насильственных половых преступлений, совершенных несовершеннолетними в отношении несовершеннолетних) // Российский следователь. 2019. N 5. С. 13 - 17.

² Криминалистика. Полный курс. В 2 ч. Часть 2. / Под общ. ред. В. В. Агафонова, А. Г. Филиппова. 6-е изд., перераб. и доп. М., 2018. С. 319.

Источниками получения исходной информации о преступлении являются следы, в которых находит отражения не только способ преступления, но и психофизиологические свойства лица, его совершившего.

Для несовершеннолетних, не характерно принятие мер по сокрытию следов преступления. В связи с этим на месте преступления может остаться большое количество различных следов. Это: 1) следы рук, 2) обуви, 3) зубов, 4) биологические следы (сперма, кровь, слюна, волосы), 5) следы взлома, 6) нецензурные слова, выполненные на стенах аэрозолю, 7) оброненные либо потерянные личные предметы, 8) оружие, 9) окурки, 10) бутылки из-под алкогольных напитков, 11) следы борьбы, 12) физические повреждения на теле потерпевшего и правонарушителя, 13) повреждения одежды, 14) отпечатки отдельных частей тела на земле и т.д. Все эти следы подлежат обнаружению в ходе осмотра места происшествия, их изъятию и последующему исследованию.

При совершении ряда преступлений, не имеющих тайный характер, могут остаться идеальные следы, хранящиеся в памяти жертвы преступления или очевидцев. В тоже время данные лица плохо запоминают внешность подростка, чаще описывая только приметы его одежды. Большую информативность несут виртуальные следы преступления, запечатленные на камеры видеонаблюдения. Кроме того, для подростков, совершающих преступления против собственности характерным является фиксация происходящего на видеокамеры мобильных телефонов с последующим выкладыванием роликов в Интернете. Это тоже виртуальные следы, которые могут быть обнаружены при мониторинге сети Интернет, а также в видеогалереях на мобильном телефоне как самого снимавшего, так и выложенные в ту или иную группу в мессенджаре.

Выбор обстановки совершения преступлений в значительной степени зависит от личности несовершеннолетнего, все свойства которой находят отражения в поведении, поступках, отношениях с обществом и конкретными людьми. Также как и взрослые преступники, подростки более уверенно действуют в благоприятной обстановке, которая облегчает совершение преступления, обеспечивает внезапность нападения, не позволяет потерпевшему рассмотреть нападающего. Выбор времени совершения преступлений несовершеннолетними определяется особенностями их жизненного распорядка. Они, подобно взрослым преступни-

кам, чаще всего делают криминальные деяния в будни. При этом существенную часть преступлений составляют хищения, в большинстве своем совершаемые как зрелыми преступниками, так и подростками в дневное время суток. Для совершения грабежей преступниками, независимо от их возраста, выбирается вечер (после 18 часов), однако ночью преступления подростками совершается реже.

Для несовершеннолетних нехарактерно совершение преступлений на чужом, неизвестном для них месте. Как правило, они выбирают места, находящиеся в сравнительном приближении к месту их пребывания (неизменного либо временного). В особенности территория (двор, улица, район, школа) является одним из объединяющих факторов членов преступных групп, поскольку они неплохо знают друг друга по досуговому времяпрепровождению³. Знакомая среда придает им уверенность в себе и создает ощущение защищенности. Подростки, чаще всего, делают преступления в городской среде. Пунктами совершения преступлений выступают: улица, магазины, торговые центры, подъезды домов, либо иные места свободного доступа.

Предметом при совершении подростками корыстных преступлений, чаще всего выступает: 1) деньги; 2) мобильные телефоны; 3) переносная аудио- и видео-техника; 4) съестные припасы; 5) велосипеды, скутеры, иные средства передвижения; 6) автотранспорт; 7) автозапчасти, детали транспорта; 8) одежда и обувь. Однако, в силу возраста и отсутствия опыта, они могут не осознавать ценность некоторых предметов, таких как произведения искусства, меховые изделия и т.д.

Кроме того, при совершении преступления несовершеннолетние могут похитить и предметы, не представляющие большой материальной ценности (игрушки, бижутерия и др.).

Таким образом, точное определение списка похищенного имущества, в том числе не представляющего для потерпевшего материальной ценности, его полных характеристик (стоимость, марка, модель, период приобретения и состояние, повреждения и т.п.), дает возможность не

³ Корнакова С.В. Содержание и значение криминалистической характеристики преступления (на примере насильственных половых преступлений, совершенных несовершеннолетними в отношении несовершеннолетних) // Российский следователь. 2019. N 5. С. 13 - 17.

только полноценно произвести поиск похищенного имущества, но и получить ориентирующую информацию при расследовании преступлений: 1) примерный пол и возраст лица, похитившего имущества, 2) наличие у него психических аномалий, 3) его материально – бытовые условия, 4) наличие либо отсутствие контроля со стороны законных представителей.

Украденные вещи подростки реализуют либо применяют в собственных целях. Пунктом продажи краденого, как правило, является тот же микрорайон, где живет подросток и где он совершил правонарушение.

Познание криминалистической характеристики преступлений, совершенных подростками, содействует более аргументированному выдвигению версий в ходе предварительного расследования.

Rotaru ION

assistant professor of the "Criminal Law and Criminology" department of the "Ștefan cel Mare" Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Moldova, master's degree in law, PhD student

GENERAL ASPECTS REGARDING THE SPECIAL PREVENTION OF VIOLENT CRIME

Violent crime represents one of the most dangerous types of crime which is facing the society as a whole. Offenses in this category not only assault individuals but also violate criminological security. Such security is understood as an objective state of protection for vital interests and other existing interests of the individuals, society, and the state against criminal attacks generated by various criminogenic factors (phenomena and processes). Consequently, the continuous prevention of crime has been a priority task for any state in general and law enforcement agencies in particular.

Like any type of crime, the prevention of violent crime is carried out at various levels, including the general, specific, and individual levels.

In the conditions of modern reality, when addressing the issue of preventing a specific type of crime, special importance is given to special preventive measures for this type of crime.

Author Al. Cicala specifies that "special prevention, in the most direct way, interferes with general prevention, but special prevention measures are much more concrete and have limits in time, space, and on individuals. Actions are directed specifically towards a circle of individuals who represents an increased social danger" [2, p.126].

Ig. Ciobanu defines special prevention as "a set of measures, means, and methods aimed to prevent crimes of individuals who have previously committed an offense" [3, p.443]. Similarly, Chufarovskz Iu. V. explains that special prevention is characterized by a set of measures directly aimed at eliminating the causes of criminality or specific criminal manifestations [8, p.55]. A similar opinion can be found in E. A. Gorbunova, who mentions that special crime

prevention represents the activities of crime prevention subjects specifically focused on eliminating specific causes and conditions that contribute to the commission of offenses [6, p.209].

I. Oancea states that special prevention is "prevention ante delictum, but this time, it is not about combating general causes that constitute a favorable ground for crime, but about the special combat against situations and individuals leading to the commission of crimes. It is a kind of struggle that prevents the imminent occurrence of the crime" [4, p.175].

O. Bejan, in turn, defines special prevention as "a type of prevention whose action reflects on a social segment. Unlike general prevention, which targets the entire society, special prevention is localized based on the social sphere, social group, territorial community" [1, p.75].

In conclusion special crime prevention represents a system of actions that directly targets the factors that determine the occurrence of crimes, focusing on specific social groups, fields of activity, and subjects characterized by an increased probability of committing crimes. It involves a targeted impact directly on criminogenic factors associated with certain types and groups of criminal behavior. The elimination and neutralization of such complexes of causes and specific conditions of criminal behavior are carried out during the activities of relevant subjects, whose preventive function involves fulfilling their professional tasks. It is accomplished by acting on social groups, individuals, and organizations or areas of activity where there are reasons to assume an increased criminal or victimizing potential.

With regard to the special prevention of crime, based on criminological research, social groups, fields of activity, and subjects with a high criminogenic and victimogenic degree are distinguished. Among the groups with a high criminogenic degree are: minors from socially vulnerable families; individuals without a stable source of income; groups of people below the poverty threshold, whose legal incomes cannot ensure their existence. Among those with a high victimogenic degree are: subjects who are most vulnerable to acts of violence; owners of substantial capital, as well as areas of activity directly linked to the monetary system or regions associated with large flows of immigrants.

Crime prevention always takes on a different character, considering the individual characteristics of certain types of crimes, their determinants, and causes.

For the identification of groups with a high criminogenic degree, consideration is given to criminogenic characteristics of high importance regarding individuals' behavior and their surrounding environment. These characteristics include:

1. committing crimes;
2. individuals engaging in other illegal acts naturally associated with criminal behavior, usually preceding it;
3. individuals committing amoral acts such as drug consumption, excessive alcohol consumption etc.;
4. behavior that does not correspond to age, social positions, legal incomes, directly associated with criminal behavior, such as minors engaging in promiscuous sexual activity, dependence on alcoholic beverages, smoking, premature school dropout.

In the context of special crime prevention, the following stages are distinguished: primary prevention, immediate prevention, and self-determination crime prevention. The criteria for differentiation is the timing of the application of corresponding measures related to criminal behavior.

Primary prevention (early crime prevention) involves elimination or neutralization of determinants and causes of crime before they lead to negative social deviations that naturally precede criminal behavior. Preventive measures are developed and implemented based on research predicting a possible increase in certain social factors that leads to crime.

Direct prevention of crime involves elimination and neutralization the processes of determination and causes of crime during the stage of developing simple negative social deviations, preventing their transformation into criminal acts. Its goal is to neutralize criminogenic factors present in the society.

Self-determination crime prevention is aimed to prevent adverse changes in crime influenced by individual characteristics. The mechanism of this change can be different:

1. direct influence through the involvement of new individuals in crime, increased criminal professionalism, criminal activities, etc.;
2. influence through the social environment, where unwanted changes first occur (e.g., legislative modifications, control systems under the influence of lobbying for criminal interests), and these factors subsequently leads to the expansion of criminal activities and increased crime.

Thus, special prevention of violent crime includes measures to eliminate the causes and conditions that may contribute to the commission of such offenses, as well as individual preventive measures that targets specific individuals.

A. D. Dasieva identifies the following measures for the special prevention of violent crime:

Several doctrinaires [7, p.164; 5, p.140-147] have attempted to identify a list of specific measures for the prevention of violent crime that would be useful for the entire society. However, in the author's opinion, certain factors were avoided during their formulation that require increased attention when preventing this type of crime.

In conclusion, with regard to the special prevention of causes and conditions that can lead to the emergence of violent crime, the author propose a comprehensive list of measures that will be more effective for society as a whole:

- prompt response to violations stemming from family conflicts by certain categories of individuals, which can later escalate into criminal acts. This includes enhancing the police force's ability to identify, record, highlight, and promptly respond to all reports from victims in cases of family violence.
- consistent and persistent efforts against alcohol abuse and drug addiction, based on setting clear and realistic objectives. Examples include restricting the sale of alcoholic beverages to specific hours and locations, prohibiting their sale to minors and intoxicated individuals, banning the distribution of potent stimulants, limiting the cultivation of substances containing them, implementing control over the production, sale, and illegal consumption of such substances, and establishing accountability for violating these restrictions.
- strengthening control over compliance with special norms for the acquisition and storage of firearms; holding individuals accountable for the illegal transportation, storage, manufacturing, or sale of weapons, ammunition, and explosives; detecting and confiscation of the weapons from individuals who evades from their registration, systematically violates public order, abusively consume alcohol, or suffers from mental illnesses; identification of cases and locations of manufacturing cold weapons and firearms.
- take measures to hinder the commission of violent crimes in public places: ensuring proper lighting, securing attics, basements, and stairwells; allocation of law enforcement forces and resources based on frequent locations of violent crimes.

- clear organization of law enforcement activities to combat violent crime: providing methodical recommendations for prosecutors and criminal investigators on identification, investigation, and prevention of violent crimes; reviewing criminal cases against individuals who have committed violent offenses; organizing periodic meetings between citizens and representatives or leaders of law enforcement agencies; intensify actions to dismantle criminal groups and organizations, including transnational and ethnic criminal groups, etc.
- oversight and monitoring by the prosecution to ensure the correctness of decisions made regarding criminal cases involving individuals who have committed offenses through acts of violence.
- ensure fair criminal responsibility for violent crimes based on differentiation and individualization.
- increased attention, including identification and counteraction of racial and ethnic conflicts.
- ongoing monitoring of the state of violent crimes by local administration, periodic discussions of these issues involving stakeholders such as business leaders, institutions, educational institutions, law enforcement agencies, etc.
- suppression the criminogenic influence of repeat offenders and professional criminals on minors.
- improve the quality of preventive work in vulnerable/problematic environments.
- intensification of activities to identify antisocial youth groups with tendencies towards violence.
- prohibition the propagation of cruelty and violence in society through the media, as well as redirecting the media to promote the image of a law-abiding citizen.

Bibliographical references:

1. Bejan O. Dicționar de criminologie. Chișinău: Ericon SRL, 2009, 104 p.
2. Ciacala Al. Analiza criminologică și prevenirea infracțiunilor de omor. Studiu monografic. Chișinău: Departamentul Editorial Poligrafic al Academiei „Ștefan cel Mare”, 2021, 174 p.
3. Ciobanu Ig. Criminologie, Chișinău: F.E.-P. Tiopogr. Centrală, 2011.

4. Oancea I. Probleme de criminologie, București, Ed. All Education S.A., 1994, 233p.
5. Tighineanu Al., Analiza criminologică a infracțiunilor de mare violență săvârșite în grup. Teză de doctor. Chișinău, 2018. CZU: 343.9(043.3). 181 p.
6. Горбунова Е. А. Специально-криминологические меры предупреждения преступлений, посягающих на кредитные отношения // Пробелы в Российском законодательстве. – 2011.
7. Дашиева А. Д. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика истязания и его предупреждение (по материалам Восточно-Сибирского региона): дисс ... канд. юрид. наук / А. Д. Дашиева. – Иркутск, 2009. – 215 с.
8. Чуфаровский Ю. В. Криминология в вопросах и ответах: учебное пособие. – Москва: Проспект, 2014. – 144 с.

Анна ПОНОМАРЕВА

*преподаватель кафедры криминалистики
и оперативно-розыскной деятельности
Ростовского юридического института
МВД России майор полиции*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕТОДИКИ РАССЛЕДОВАНИЯ КРАЖ

Развитие киберпреступности в настоящее время представляет серьезный вызов для правоохранительных органов. Рост доходности в этой сфере привел к тому, что данные преступления стали совершаться не только хакерами-одиночками, но и организованными преступными группами. Исследования криминалистических характеристик киберкраж подчеркивают растущую технологическую грамотность преступников. Осмотр места происшествия и эффективная тактика допроса играют важную роль в процессе расследования. Однако на практике, важность осмотра места происшествия часто недооценивается, особенно в отношении электронных устройств с доступом в Интернет. Одним из серьезных препятствий в расследовании киберпреступлений является сложность и длительность компьютерно-технической экспертизы. Для эффективной борьбы с такими преступлениями необходимы более активная работа с общественностью, модернизация программного обеспечения и использование лицензионных программ.

Раскрытие и расследование краж – один из важнейших аспектов правоохранительной деятельности, требующий применения эффективных методик для обеспечения безопасности. В связи с высоким, быстрым развитием технологий и средств обеспечения безопасности, правоохранители постоянно сталкиваются с различными трудностями при расследовании такого рода краж.

Сегодня для повышения эффективности работы правоохранительных органов и обеспечения социальной справедливости необходимо тщательно изучить и проанализировать современные тенденции и проблемы в методике расследования краж. Одной из главных проблем яв-

ляется стремительное развитие технологий, которые могут быть как благом, так и препятствием для расследования краж. Киберпреступность становится все более изощренной, что усложняет задачу правоохранительных органов по отслеживанию и выявлению преступников¹. Цифровые следы, шифрование данных и вмешательство в анонимные транзакции создают проблемы для выявления и пресечения преступлений.

Еще одна серьезная проблема – отсутствие стандартизированных методов расследования краж. Правоохранительные органы разных стран используют различные методы расследования, это сильно затрудняет обмен информацией и сотрудничество в борьбе с международной преступностью². В связи с этим, возникает необходимость разработки универсальных приемов и методов для ускорения процесса расследования краж.

Важным аспектом является защита частной жизни и прав граждан в процессе расследования. С развитием средств массовой информации и технологий наблюдения возникли серьезные этические проблемы, связанные с соблюдением законов о неприкосновенности частной жизни при сборе и анализе информации о подозреваемых. Учитывая эти проблемы, очевидно, что необходимо разрабатывать и совершенствовать методики расследования краж, отвечающие современным требованиям и не нарушающие принципы справедливости и этики. На этом фоне изучение текущих проблем и поиск инновационных подходов к расследованию краж являются приоритетной задачей для обеспечения безопасности общества в условиях постоянно меняющихся моделей преступности.

Будучи виртуальным пространством, Интернет стал не только источником информации и развлечений, но и местом, где развиваются новые формы преступности, такие как кража денег, криптовалюты и ценной информации. Понимание этого вида преступлений важно, как в тео-

¹ Камалов М.Р. Об актуальности установления криминалистически значимой информации при расследовании краж, совершенных на предприятиях розничной торговли // Вестник Уфимского юридического института МВД России. - 2023. - № 2 (100). - С. 104-110.

² Косарев М.В., Миронова Е.А. Актуальные проблемы методик расследования преступлений в сфере экономики // Актуальные исследования. - С. 16.

ретическом, так и в практическом плане, особенно при проведении расследований. По данным современной криминалистики, преступники, совершающие такого рода кражи, зачастую имеют техническое образование в области информатики и программирования. В основном это люди, не реализовавшие свой профессиональный потенциал в легальной экономике, кроме того, более половины из них имеют несколько высших образований, формируя таким образом прослойку технической интеллигенции в криминальном мире.

Интересен тот факт, что субъектами таких краж могут быть заключенные, поскольку трудно обеспечить отсутствие у заключенных доступа к современным средствам связи, таким как смартфоны и планшеты, имеющие выход в Интернет. В тюрьмах сформировались организации заключенных, которые в нерабочее время поддерживают связь с преступными группировками, специализирующимися на кражах с использованием современных технических средств.

Данный вид преступлений представляет собой сложную задачу для правоохранительных органов, требующую не только развития технических возможностей расследования, но и тщательного анализа факторов, способствующих формированию и поддержанию данного вида преступной структуры. Поэтому внимательное изучение и понимание особенностей Интернет-краж необходимо для создания эффективных алгоритмов работы следователей и разработки стратегий борьбы с этим видом преступлений.

В последние годы наблюдается заметная тенденция перехода от изолированных «хакеров» к организованным преступным группам с четкими ролями и внутренней иерархией. Это связано с растущей доходностью преступной деятельности в сфере киберпреступности. В криминалистической литературе особое внимание уделяется установлению обстоятельств, подлежащих расследованию. Для краж, совершенных с использованием электронных устройств и компьютерной техники, важным обстоятельством является факт, подтверждающий применение современных электронных средств. Важной частью расследования является правильный выбор тактики проведения таких следственных действий как осмотр места происшествия, допросы, обыски и выемка.

К большому сожалению, на практике роль осмотра места происшествия при расследовании преступлений, связанных с использованием

компьютеров, часто недооценивается. Осмотр должен быть сосредоточен на электронных устройствах с доступом в Интернет. Эффективная тактика допроса также требует тщательной подготовки следователей, желательных обладающих познаниями в области компьютерных технологий, а также изучения технических аспектов дела и возможных консультаций с экспертами.

Подводя итог, следует отметить, что современные правоохранительные органы недооценивают роль следственных органов в предупреждении и раскрытии киберпреступлений. Необходимо повышать техническую грамотность следователей в области информационных технологий и методов расследования. Сложность и трудоёмкость компьютерно-технической экспертизы создают серьёзную проблему при расследовании вышеуказанных краж. В качестве меры предосторожности организациям и гражданам следует обмениваться информацией, повышающей бдительность, обновлять защиту программного обеспечения и использовать лицензионное программное обеспечение.

Библиографический список:

1. Камалов М.Р. Об актуальности установления криминалистически значимой информации при расследовании краж, совершенных на предприятиях розничной торговли // Вестник Уфимского юридического института МВД России. - 2023. - № 2 (100). - С. 104-110.
2. Косарев М.В., Миронова Е.А. Актуальные проблемы методик расследования преступлений в сфере экономики // Актуальные исследования. - С. 16.

Вячеслав ХАМИЗОВ

*Старший оперуполномоченный
3 оперативно-розыскной части
ГУ МВД России по СКФО*

ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ ОБЪЯСНЕНИЙ, ПОЛУЧЕННЫХ ПРИ РАСКРЫТИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ «ПО ГОРЯЧИМ СЛЕДАМ»

Уголовно-процессуальное законодательство Российской Федерации и Азербайджанской Республики предусматривает возможность получения вербальной информации при проверке сообщения о правонарушении. Это прописано в ст. 144 УПК РФ - «при проверке сообщения о преступлении дознаватель, орган дознания, следователь, руководитель следственного органа вправе получать объяснения» и в ст. 207.4 УПК Азербайджанской Республики - «при рассмотрении сообщений о совершенном или подготовляемом преступлении дознаватель, следователь или прокурор, осуществляющий процессуальное руководство предварительным расследованием, может потребовать объяснения от заявителей и других лиц». По своей сущности объяснения людей, которые получают на данной стадии, являются знаниями, которые в своей совокупности с иной информацией, установленной при проверке сообщения о правонарушении, обычно, образуют основание для возбуждения либо отказа в возбуждении уголовного дела¹, и могут приводить к установлению виновного лица.

Анализ изучения уголовных дел, возбужденные в отношении конкретного лица в течении 24 часов с момента регистрации сообщения, показывал, что объяснения получают от жертв преступления, очевидцев, а также лиц, которые не присутствовали при его совершении, но обладают необходимой для его раскрытия «по горячим следам» информацией (например, лица, которые приобрели похищенные вещи).

¹ Жуков Д.А. Получение "объяснений" и их значение для досудебного производства // Российский следователь. 2018. N 5. С. 12 - 15.

При получении объяснений могут возникать проблемы, как уголовно-процессуального характера, так и тактического плана.

Действующее российское и азербайджанское уголовно-процессуальное законодательство подробно не регламентирует правила, как оформить объяснение лица в ходе проверки сообщения о правонарушении, а только в отдельных случаях отправляет к нормам, которые определяют процессуальные правила проведения допроса и регистрации показаний допрашиваемого лица в качестве доказательств. В связи с этим в бланке объяснения нет достаточно формального указания о том, что перед началом опроса участвующим лицам разъяснены их права, обязанности и ответственность, а также порядок производства опроса. Надо их конкретизировать по аналогии с протоколом допроса участника уголовного судопроизводства: право лица не свидетельствовать против самого себя, своего супруга (своей супруги) и других близких родственников; давать объяснение на родном языке или языке, которым владеет; пользоваться помощью переводчика бесплатно; заявлять отводы участвующим в опросе лицам; заявлять ходатайства и приносить жалобы на действия (бездействие) и решения органа дознания, дознавателя, следователя, руководителя следственного органа, прокурора; являться на опрос с адвокатом; ходатайствовать о применении мер безопасности.

В гл. XXVIII УПК Азербайджанской Республики время допроса не регламентируется. В российском уголовно-процессуальном законодательстве есть ст. 187 УПК РФ, определяющая продолжительность допроса. Основываясь на ее положениях, можно утверждать, что общая продолжительность опроса в течение дня не должна превышать 8 часов с перерывом после первых 4 часов не менее чем на один час для отдыха и принятия пищи. При наличии медицинских показаний возможность получения объяснений и продолжительность опроса устанавливается на основании письменного заключения врача. Соблюдение данных требований необходимо, чтобы объяснение использовалось в процессе доказывания как самостоятельное доказательство – иной документ.

По аналогии с допросом опрашиваемому запрещено задавать наводящие вопросы, которые содержат желанный ответ.

По инициативе следователя (дознателя) либо по желанию опрашиваемого лица при опросе можно использовать технические средства

фиксации: фотографирование, аудио- или видеозапись. Результаты дополнительной фиксации копируются отдельным файлом на электронный носитель информации. В бланке объяснения обязана быть отметка об этом.

Объяснения лица обязаны вносить в бланк от первого лица и по возможности точно. Делая записи, надо правильно показать содержание объяснений, сохраняя при этом выражения и обороты, которые свойственны речи опрашиваемого.

В гл. XXVIII УПК Азербайджанской Республике не предусмотрено, что допрашиваемое лицо в ходе допроса может что-либо рисовать, но в российском уголовно-процессуальном законодательстве такая норма имеется. Таким образом, по аналогии с ч. 5 ст. 190 УПК РФ опрашиваемым лицом в ходе опроса могут быть изготовлены схемы, чертежи, рисунки, диаграммы, которые должны приобщаться к объяснению, о чем необходимо сделать соответствующую запись. По прочтении протокола лицо может сделать замечания и дополнения.

Анализ ст. 75 УПК РФ показывает, что невыполнение правил составления протокола возможно повлечет его признание недопустимым доказательством. Аналогичная норма изложена и в ст. 134.5 УПК Азербайджанской Республики. В научных статьях уже описаны эпизоды признания объяснений, которые получены в ходе проверки сообщения о правонарушении с нарушением норм уголовно-процессуального законодательства, недопустимыми доказательствами².

Когда опрашиваемый не владеет языком, на котором ведется уголовное судопроизводство, ему до начала получения объяснений надлежит разъяснить право на участие переводчика, в соответствии с ч. 2 ст. 18 УПК РФ, ст. 26 Конституции РФ ("право на пользование родным языком, на свободный выбор языка общения"), и ст. 18 Закона РФ от 25 октября 1991 г. N 1807-1 "О языках народов Российской Федерации" («делопроизводство в правоохранительных органах РФ ведется на государственном языке Российской Федерации (русском), а делопроизводство в правоохранительных органах субъектов РФ ведется на государственном

² Маркелов А.Г. Объяснение как доказательство в уголовном судопроизводстве // Уголовный процесс. 2014. N 1. С. 36.

языке Российской Федерации или на государственном языке республики, на территории которой находится соответствующий правоохранительный орган. Лица, участвующие в деле и не владеющие языком, на котором ведется делопроизводство в правоохранительных органах, вправе давать объяснения на родном языке или на любом свободно избранном ими языке общения, а также пользоваться услугами переводчика»³). Правом на участие переводчика обладают также некоторые группы инвалидов (немые, глухие и глухонемые лица). Аналогичные нормы есть и в азербайджанском уголовно-процессуальном законодательстве (например, ст. 229 УПК предусматривает особенности производства допроса свидетеля, имеющего ограничения зрения, слуха, речи или страдающего иной тяжелой болезнью; в ст. 230.3 – определены случаи участия переводчика при допросе свидетеля).

При необходимости обеспечить безопасность опрашиваемого лица, его представителя, близких родственников, родственников и близких лиц следователь или дознаватель вправе в объяснении такого лица не приводить данные о его личности. В этом случае следователь с согласия руководителя следственного органа или дознаватель с согласия начальника органа дознания должен выносить постановление в соответствии с ч. 9 ст. 166 УПК РФ. Помимо этого, при наличии информации, что опрашиваемому, его близким родственникам, родственникам либо близким лицам грозят незаконными действиями, следователь (дознаватель) обязан принять касательно этих лиц меры безопасности в соответствии со ст. 11 УПК РФ, Федеральным законом от 20 августа 2004 г. N 119-ФЗ "О государственной защите потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства". В ч. 2 ст. 2 последнего закона прямо указано, что «меры государственной защиты могут быть также применены до возбуждения уголовного дела в отношении заявителя, очевидца или жертвы преступления либо иных лиц, способствующих предупреждению или раскрытию преступления»⁴. В уголовном процессе Азербайджанской Республики государственная защита предусмотрена только

³ О языках народов Российской Федерации: Закон РФ от 25.10.1991 N 1807-1 (ред. от 12.03.2014)

⁴ О государственной защите потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства: Федеральный закон от 20.08.2004 N 119-ФЗ (ред. от 01.07.2021)

для лиц, которые участвуют в уголовном процессе, т. е. после возбуждения уголовного дела (ст. 123 УПК Азербайджанской Республики).

Отсутствие детального законодательного регулирования процедуры получения объяснения влечет и такую проблему, как безответственность и безнаказанность лица, давшего в рамках получения объяснения ложную информацию. На страницах специализированных изданий авторами поднимается вопрос, должно ли опрашиваемое лицо предупреждаться об уголовной ответственности по ст. ст. 306, 307, 308, 310 УК РФ.

Разбирая содержание нормы ст. 306 УК РФ, отдельные ученые правильно считают, что предупреждение по этой статье может касаться исключительно лица, которое обратилось с заявлением либо сообщением о правонарушении. В тех случаях, когда лицо передает информацию, которую облакают в виде объяснения, уместнее было бы предупреждать об ответственности по ст. ст. 307, 308 УК РФ⁵.

Основываясь на обозначенных проблемах отдельные российские ученые-процессуалисты делают вывод, что «...объяснения, полученные в ходе так называемой доследственной проверки, не имеют перспективы стать самостоятельным доказательством»⁶. Криминалист Л. Я. Драпкин также относит получение объяснений к поисково-проверочной подсистеме (в противовес доказательственной подсистеме)⁷. Мы не согласны с данной точкой зрения. Практика свидетельствует, что, если объяснение получено качественное, то в ходе предварительного расследования, как правило, нет необходимости допрашивать очевидцев преступления.

⁵ Кудрявцева Т.Г., Кожухарик Д.Н. О допустимости в уголовном процессе объяснений в качестве доказательств // Российский следователь. 2014. N 5. С. 29

⁶ Афанасьева С.И. Допустимость объяснения в доказывании по уголовным делам: проблемы правового регулирования // Седьмой Пермский конгресс ученых-юристов (г. Пермь, 18 - 19 ноября 2016 г.): сборник научных статей / В.В. Акинфиева, Л.А. Аксенчук, А.А. Ананьева и др.; отв. ред. В.Г. Голубцов, О.А. Кузнецова. М.: Статут, 2017. С. 296-299; Доля Е.А. Особенности доказывания при производстве дознания в сокращенной форме // Российский судья. 2013. N 6. С. 44; Актуальные проблемы уголовно-процессуального права: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению подготовки 030900 "Юриспруденция" / Под ред. О.В. Химичевой, О.В. Мичуриной. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. С. 190; Овсянников И.В. Проблема доказательственного значения объяснений // "Законы России: опыт, анализ, практика". 2016. N 5 // СПС "КонсультантПлюс".

⁷ Драпкин Л.Я. Новая редакция части 1 статьи 144 УПК РФ и трансформация структуры процесса расследования // Российский юридический журнал. 2018. N 3. С. 97 - 100.

Использование объяснений в качестве доказательств экономит время не только следователя (дознателя), но и лица, их давшего, повышает авторитет правоохранительных органов. Кроме того, правота нашей позиции подтверждается и историческим анализом различных научных мнений, высказанных до принятия Федерального закона от 04.03.2013 N 23-ФЗ "О внесении изменений в статьи 62 и 303 Уголовного кодекса Российской Федерации и Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации". Так, А. П. Рыжаков еще в 1996 г. писал, что процессуальный документ "объяснение" является "одним из средств сбора достаточных данных, указывающих на признаки преступления"⁸. Аналогичного мнения придерживались и авторы комментария к УПК РФ: "самым доступным проверочным средством является получение объяснений. Содержание объяснения не является показаниями. Объяснение - это источник доказательств, предусмотренный ст. 84 УПК РФ как иной документ"⁹. Данная позиция подтверждается и определением Конституционного суда РФ от 28.05.2013 г. № 723-О, в котором прямо указано, что «иные документы, в том числе объяснения, которые в соответствии с ч. 1 ст. 144 УПК Российской Федерации вправе получать следователь, руководитель следственного органа, дознаватель, орган дознания при проверке сообщения о преступлении, используются для установления обстоятельств уголовного дела с соблюдением требований норм, определяющих порядок собирания, проверки и оценки доказательств в уголовном судопроизводстве, в частности ст. 75, 86, 87, 88, 234 и 235 данного Кодекса»¹⁰.

Таким образом, получение объяснений на стадии проверки сообщения о преступлении является доказательством по уголовному делу. Целью его производства является установление обстоятельств преступления.

⁸ Рыжаков А.П. Уголовный процесс: возбуждение и отказ в возбуждении уголовного дела: Учебное пособие. Тула, 1996. С. 91.

⁹ Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Науч. ред. В.Т. Томин, М.П. Поляков. М.: Юрайт, 2010. С. 442.

¹⁰ Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Жудина Сергея Семеновича на нарушение его конституционных прав пунктом 6 части второй статьи 74, пунктом 1 части третьей статьи 413 и положениями главы 40 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации: Определение Конституционного Суда РФ от 28.05.2013 N 723-О

Надежда ОСИПОВА

*старший преподаватель
кафедры уголовного процесса
Уфимского юридического
института МВД России
к.ю.н., подполковник полиции*

**К ВОПРОСУ О СООТНОШЕНИИ ИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ
ПОТЕРПЕВШЕГО И ОСУЖДЕННОГО ПРИ ВЫНЕСЕНИИ
ОБВИНИТЕЛЬНОГО ПРИГОВОРА**

Конституция Российской Федерации, гарантируя охрану прав потерпевших от преступлений и злоупотреблений властью (статья 52), обеспечивает соответствующим участникам уголовного судопроизводства компенсацию причиненного ущерба.

Единственным механизмом защиты имущественных прав потерпевшего в уголовном процессе продолжает оставаться институт гражданского иска, для обеспечения которого, а также в целях установления характера и размера вреда, причиненного преступлением, следователь, дознаватель обязаны принять меры по установлению имущества подозреваемого, обвиняемого либо лиц, несущих по закону материальную ответственность за их действия, стоимость которого обеспечивает возмещение такого вреда, а также меры по наложению ареста на это имущество для обеспечения исполнения приговора в части гражданского иска, взыскания штрафа, других имущественных взысканий или возможной конфискации имущества, указанного в части 1 статьи 14.1 Уголовного кодекса Российской Федерации.

Наложение ареста на имущество как иная мера процессуального принуждения в настоящее время является обязательным элементом процесса доказывания. Однако нормы, предусмотренные Уголовно-процессуальным кодексом Российской Федерации¹, регламентирующие порядок ее применения, остаются недостаточно урегулированными, что вызывает определенные трудности.

¹ Далее по тексту – УПК РФ

Согласно части 2 статьи 309 УПК РФ (в редакции ФЗ от 13.06.2023 № 213-ФЗ) при необходимости произвести дополнительные расчеты, связанные с гражданским иском, требующие отложения судебного разбирательства, суд может признать за гражданским истцом право на удовлетворение гражданского иска и передать вопрос о размере возмещения гражданского иска для рассмотрения в порядке гражданского судопроизводства. В этом случае арест, наложенный для обеспечения исполнения приговора в части гражданского иска на имущество лица, не являющегося подсудимым или лицом, несущим по закону материальную ответственность за действия подсудимого, прекращается.

С одной стороны, закон защищает права потерпевших от преступлений наравне с обвиняемыми, осужденными и иными лицами, права которых могут быть ограничены в уголовном судопроизводстве (статья 6 УПК РФ).

С другой, существующий порядок передачи вопроса о размере возмещения гражданского иска для рассмотрения в порядке гражданского судопроизводства не способен гарантировать реальное возмещение вреда лицу, предъявившему соответствующее требование в уголовном процессе.

Исходя из пункта 17 части 1 статьи 299 УПК РФ, при постановлении приговора суд, в том числе, разрешает вопрос о том, как поступить с имуществом, на которое наложен арест для обеспечения исполнения наказания в виде штрафа, для обеспечения гражданского иска или возможной конфискации. При этом вопрос об обращении взыскания на имущество, которое является спорным, законом не урегулирован - его разрешение предусмотрено, по выбору правоприменителя, в порядке уголовного, либо гражданского судопроизводства.

Конституционный Суд Российской Федерации в постановлении от 17.04.2019 № 18-П установил, что сохранение ареста на имущество лица, не являющегося обвиняемым или лицом, несущим по закону материальную ответственность за его действия, в целях обеспечения гражданского иска после вступления приговора в законную силу означало бы несоразмерное и необоснованное умаление права собственности и не отвечало бы конституционным критериям справедливости и соразмерности огра-

ничений прав и свобод и не могло бы обеспечить гарантии охраны собственности законом, вытекающих из принципа неприкосновенности собственности, а также гарантии судебной защиты.

Защищая интересы собственника, не несущего по закону материальную ответственность за действия осужденного, что представляется оправданным, можно увидеть, что закон в то же время устраняется от необходимости защищать права другого собственника – потерпевшего по уголовному делу.

Как справедливо отмечают Нуркаева М.К. и Гумеров Д.А, институт наложения ареста на имущество также, как и институт гражданского иска, является комплексным и межотраслевым. Путем применения данной меры обеспечиваются интересы как потерпевшего лица, так и государства, которое осуществляет защиту частных и публичных интересов, включая изъятие имущества в пользу государства как меру уголовного наказания и оплаты издержек уголовного судопроизводства².

К сожалению, игнорирование судьями уголовной специализации норм гражданского законодательства стало почти обычной практикой. При этом, судьи, рассматривающие гражданские дела, не руководствуются доводами, основанными на нормах уголовного процесса. В такой ситуации гражданский истец рискует оказаться в ситуации, когда его требования останутся без внимания в уголовном судопроизводстве и не станут исполнимыми в рамках гражданского. Более того, закон (часть 2 статьи 309 УПК РФ) гарантирует лишь «право на удовлетворение гражданского иска» – о необходимости принятия мер к реальному возмещению вреда в самой статье, как и в других нормативно-правовых актах, не упоминается.

Остроту проблемы частично устранила судебная практика, однако право потерпевшего на получение возмещения в результате совершенного против него противоправного деяния нередко продолжает оставаться декларативным, номинальным.

² Нуркаева М.К., Гумеров Д.А. Понятие и особенности наложения ареста на имущество //Юридическая наука в современном мире: актуальные проблемы и перспективы развития: сборник материалов Всероссийского круглого стола, Уфа, 13 мая 2021 года. Уфа: Уфимский юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2021. С. 34-39.

Так, в определении от 26.10.2023 по делу № 18-УД23-33-К4 Верховный Суд Российской Федерации напомнил, что в совещательной комнате при постановлении приговора суд должен определить судьбу имущества, на которое наложены обеспечительные меры для обеспечения исполнения наказания в виде штрафа или гражданского иска, или возможной конфискации.

Поводом для вынесения данного определения стала жалоба защитника осужденного, в которой он, среди других доводов указал о незаконности приговора суда, постановившего не отменять обеспечительные меры в виде ареста имущества осужденного. Как указал впоследствии Верховный Суд Российской Федерации, в данном случае, суд лишь ограничился указанием о сохранении ареста, не разрешив судьбу арестованного транспортного средства, что стало поводом для отмены приговора и последующих судебных решений в соответствующей части.

Несмотря на этот очевидный положительный сдвиг, нельзя думать, что права гражданского истца отныне защищены.

Рассматривая уголовное дело, суд, как правило, не выясняет природу сделки, ограничивается установлением титульного собственника, которому подлежащее взысканию имущество могло быть передано осужденным или третьими лицами по фиктивному договору.

Прекращение приговором суда ареста, наложенного для обеспечения исполнения приговора в части гражданского иска на имущество лица, не являющегося подсудимым или лицом, несущим по закону материальную ответственность за действия подсудимого, без учета всех обстоятельств дела может нанести вред законным интересам лица, потерпевшего от преступления и дает осужденному шанс уйти от уголовной ответственности в части соответствующего возмещения.

В связи с этим полагаем, что норма части 2 статьи 309 УПК РФ нуждается в дальнейшей доработке, которая должна пойти по пути, заложенном в вышеуказанном определении Верховного Суда Российской Федерации.

В случае, если при вынесении обвинительного приговора суд придет к выводу о необходимости удовлетворения гражданского иска и при этом выяснит, что арестованное имущество подсудимому не принадлежит, он должен самостоятельно разрешить вопрос об обращении взыс-

кания на арестованное имущество, не передавая вопрос о размере возмещения гражданского иска для рассмотрения в порядке гражданского судопроизводства. Только в этом случае прекращение ареста на имущество третьих лиц, которое впоследствии может оказаться законной собственностью фигуранта уголовного дела, не нанесет непоправимый ущерб интересам гражданского истца и будет способствовать достижению целей уголовного наказания.

Николай ЛЕВАНДОВСКИЙ, *к.ю.н.*,
*преподаватель Кафедры Публичного
Права, Факультета Права,
Комратского Государственного
Университета*

Анатолие ФАЙГЕР, *к.ю.н.*, *доцент*
*Кафедры Права, Факультета
Права и Социальных наук, Бельцкого
Государственного Университета им.
Алеку Руссо*

НЕКОТОРЫЕ ТАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ ДОПРОСА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ХИЩЕНИЙ

Разработка научных положений, посвящённых борьбе с хищениями, является не чем иным как построением алгоритма действий, своего рода правового механизма применения специально-розыскных мероприятий так и действий по уголовному преследованию. Алгоритм действий в рамках уголовного преследования в случае расследования хищений, в совокупности представляют собой теоретическую основу разработки и применения сил и средств специально-розыскной деятельности и действий по уголовному преследованию, а также методов выявления, раскрытия и предотвращения преступлений.

Тактика проведения допросов по делам о хищениях будет иметь свои особенности. При подготовке к допросу офицерам по уголовному преследованию нужно значительное внимание уделять изучению специальных вопросов, которые могут возникнуть в ходе его проведения. С этой целью перед началом допроса офицер по уголовному преследованию должен изучить общие положения законодательной базы, частных постановлений, инструкций, касающихся деятельности банка или коммерческой организации, просмотреть специальную литературу. Особое внимание со стороны офицера по уголовному преследованию должно

быть уделено специальным познаниям в области электронного документооборота¹

В данном контексте стоит отметить, позицию таких авторов как Ю.Одажиу Ю. и А. Андронаке², которые придерживаются мнения, что во время проведения допроса как подозреваемых (обвиняемых), так и свидетелей, потерпевшей стороны, следует использовать видео/аудио регистрацию, с целью закрепить показания и невозможности их опротестовать в дальнейшем, тем самым подчеркивая данный факт как одну из задач, которая стоит на этапе планирования допроса.

Обращаясь к опыту Франции в вопросах применения средств видео-, звукозаписи, отметим, что в ряде статей Уголовно-Процессуального Кодекса Франции имеются конкретные указания на то, что видео-, звуко-запись должна применяться в ходе допросов задержанных (ст. 64-1) и обвиняемых (ст. 116-1), а также несовершеннолетних потерпевших (ст. 706-52). Процедура такой записи законом детально не регламентирована, указаны лишь некоторые требования, которые должно соблюсти лицо, применяющее техническое средство. Так, после съемки с полученной видеофонограммы снимается копия для передачи в архив (ст. d32-2). Готовый носитель информации с видеофонограммой допроса, который в обязательном порядке должен исключать возможность перезаписи (ст. a36-11-1), после выполнения всех необходимых процедур опечатывается, в целях исключения неправомерного доступа (ст. d15-6)³

Что касается российского законодательства, предусмотрено лишь одно основание, при котором применение указанных средств фиксации на досудебной стадии обязательно – производство следственных действий (допроса, очной ставки, опознания и проверки показаний на месте)

¹ Неймарк М.А. Особенности допроса подозреваемых (обвиняемых) по делам о хищениях денежных средств в сфере банковского кредитования // Известия Алтайского Государственного университета, № 2, 2006г., с. 57-62.

² Odajiu Iu. Andronache A. Particularitățile audierii subiecților în procesul penal. Chișinău: S.n. 2013 (Tipogr.Acad.”ȚefancelMare” a MAI), 142 p.

³ Садвакасов А.Р. Зарубежный опыт применения средств видео-, звукозаписи при производстве следственных ситуаций // Вестник Международного юридического института, № 4 (63), 2017., с. 103-109.

с участием несовершеннолетнего (ч. 5 ст. 191 Уголовно-Процессуальный Кодекс Российской Федерации)⁴.

Если провести сравнительно-правовой анализ законодательства Республики Молдова с законодательством Франции, в данной проблематике, то следует отметить, что согласно последним изменениям, ст. 115 Уголовно-Процессуального Кодекса Республики Молдова предлагает при допросе подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, потерпевшего, свидетеля, применять органом уголовного преследования или судебной инстанцией аудио- и видеозаписи. Лицо, допрос которого будет производиться с применением аудио- и видеозаписи, уведомляется об этом перед началом допроса.⁵

Для достижения большей эффективности следует заранее составить перечень вопросов, подлежащих выяснению, – это позволит избежать проведения повторного допроса. Офицер по уголовному преследованию, готовясь к допросу, должен принимать во внимание и то обстоятельство, что, как правило, допрашиваемые лица имеют специальное финансовое, экономическое, юридическое образование либо опыт работы в финансовых организациях, поэтому прежде всего необходимо «уточнить данные об их образовании, профессии, месте настоящей и предыдущей работы. Знание этого чаще всего помогает правильно оценить показания»⁶

Таким образом, видится целесообразным использовать видео- или аудио- регистрацию допроса и как справедливо отметил Холопов А.В.⁷, в момент дачи показаний допрашиваемый может производить, например, удары ладонями по столу. Создаваемые таким образом звуки, зафиксированные с помощью аудиозаписи допроса, могут быть истолко-

⁴ "Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации" от 18.12.2001 N 174-ФЗ // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/ (Электронный ресурс на 01.11.2023г.)

⁵ Закон РМ № 245 о внесении изменений в некоторые нормативные акты (внесение изменений в Уголовно-процессуальный кодекс и Кодекс о правонарушениях) от 31-07-2023, опубликован : 22-08-2023 в Monitorul Oficial № 325-327 статья № 579

⁶ Яблоков Н.П. Основы методики расследования финансовых преступлений // Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. 1999. № 2.с. 3-17

⁷ Холопов А.В. Использование видеозаписи при производстве допросов на предварительном следствии // Криминалист. 2011. № 1. с. 73-77. - <http://www.procuror.spb.ru/k819.html> (Электронный ресурс на 14.11.2023г.)

ваны как применение офицером по уголовному преследованию к допрашиваемому физического воздействия. Если допрашиваемый произвел какие-либо действия, сопровождающиеся громким звуком, офицеру по уголовному преследованию необходимо надиктовать в микрофон пояснения о происхождении данных звуков и отразить это в протоколе допроса.

Для целей получения правдивых показаний в данной ситуации весьма значимым считается изучение личности подозреваемого (обвиняемого) в совершении хищения, его деловых качеств, знаний и опыта, черт характера, морально-волевых качеств и психологического состояния. Это может быть достигнуто путем изучения характеристик, бесед как с самим допрашиваемым, так и с другими лицами (сослуживцами, родственниками), наблюдения за допрашиваемым, данных, полученных в ходе специально-розыскной деятельности правоохранительными органами, об образе жизни, капиталовложениях и т.д.⁸

Эффективный и одновременно необходимый шаг в процессе расследования, в случае если речь идет о нескольких подозреваемых (обвиняемых) по одному и тому же уголовному делу, является такой тактический ход как предоставления результата допроса одного из них. Естественно, офицер по уголовному преследованию не показывает полностью протокол допроса, но частично может прочитать или даже показать именно ту часть, тот момент, который он считает нужным, с целью создания конфликтных отношений между участниками группы и соответственно получение необходимой информации.

В ситуации, когда расхититель задержан с поличным на месте преступления, определенный тактический смысл имеет незамедлительный допрос его в качестве подозреваемого, так как расхититель, не имея времени для построения правдоподобных ложных версий и обдумывания своей позиции, на допросах склонен говорить правду.⁹

⁸ Мишин, Н.Я. Тактические особенности подготовки к допросу // Сборник научных трудов ВЮЗИ. Актуальные проблемы раскрытия преступлений. - М.: РИО ВЮЗИ, 1985, с. 101-105

⁹ Неймарк М.А. Особенности допроса подозреваемых (обвиняемых) по делам о хищениях денежных средств в сфере банковского кредитования // Известия Алтайского Государственного университета, № 2, 2006, с. 57-62.

Конфликтная ситуация имеет место тогда, когда допрашиваемый не намерен содействовать офицеру по уголовному преследованию в получении последним правдивой и полной информации. Вместе с тем такого рода ситуации могут различаться в зависимости от категоричности установки подозреваемого (обвиняемого) на отказ от сотрудничества с офицером по уголовному преследованию в получении последним интересующей его информации по делу¹⁰

Так же следует обратить внимание на такой, тактический прием, именуемый в криминалистической литературе «разжиганием конфликта». На практике обвиняемые, в той или иной степени изобличенные в участии в хищении, нередко пытаются принизить свою вину, возлагая основную ответственность на соучастников. При наличии слабых мест в психике допрашиваемого к признанию им вины может привести демонстрация ему субъективных признаний показаний соучастников. При этом возможно получение доказательств вины других участников.¹¹

В итоге, следует отметить то единственное действие по уголовному преследованию на стадии уголовного преследования, без которого практически не может обойтись расследование хищений ни одного уголовного дела - это допрос.

Список использованной литературы:

1. Odajiu Iu. Andronache A. Particularitățile audierii subiecților în procesul penal. Chișinău: S.n. 2013 (Tipogr. Acad. "Țefancel Mare" a MAI). - 142p.
2. Баев О.Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: научно-практическое пособие. Москва, 2003. – 430 с.;
3. Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. Москва, 1976. – 112 с.

¹⁰ Баев О.Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: научно-практическое пособие. – М., 2003. – 430 С.; Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. – М., 1976. – 112 С.; . Образцов В.А. Подготовка и производство допроса / В.А. Образцов, А.А. Топорков // Криминалистика : учебник / под ред. В.А. Образцова. – М., 1997 – 760 с.

¹¹ Луценко О.А. Расследование хищений в сфере банковской деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 1998, 182 с.

4. Закон РМ № 245 о внесении изменений в некоторые нормативные акты (внесение изменений в Уголовно-процессуальный кодекс и Кодекс о правонарушениях) от 31-07-2023, опубликован : 22-08-2023 в Monitorul Oficial № 325-327 статья № 579
5. Луценко О.А. Расследование хищений в сфере банковской деятельности : дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 1998, 182 с.
6. Мишин, Н.Я. Тактические особенности подготовки к допросу // Сборник научных трудов ВЮЗИ. Актуальные проблемы раскрытия преступлений. Москва: РИО ВЮЗИ, 1985. - с. 101-105
7. Неймарк М.А. Особенности допроса подозреваемых (обвиняемых) по делам о хищениях денежных средств в сфере банковского кредитования // Известия Алтайского Государственного университета, № 2, 2006г., с. 57-62.
8. Образцов В.А. Подготовка и производство допроса / В.А. Образцов, А.А. Топорков // Криминалистика: учебник / под ред. В.А. Образцова. – М., 1997 – 760 с.
9. Садвакасов А.Р. Зарубежный опыт применения средств видео-, звукозаписи при производстве следственных ситуаций // Вестник Международного юридического института, № 4(63), 2017г., с. 103-109.
10. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 N 174-ФЗ // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/ (Электронный ресурс на 01.11.2023.)
11. Холопов А.В. Использование видеозаписи при производстве допросов на предварительном следствии // Криминалисть. 2011. № 1. с. 73-77. - <http://www.procuror.spb.ru/k819.html> (Электронный ресурс на 14.11.2023.)
12. Файгер А. Действия по уголовному преследованию. Bălți: „Tipografia din Bălți” S.R.L., 2006, 332 с
13. Яблоков Н.П. Основы методики расследования финансовых преступлений // Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. 1999. № 2.с. 3-17

Stolarencu ALEXANDRU

ассистент кафедры «Уголовное право и криминология» Академии «Штефан чел Маре» МАИ Республики Молдова, магистр права

СРЕДСТВА И ОРУДИЯ СОВЕРШЕНИЯ РАЗБОЯ КАК ПРЕСТУПЛЕНИЕ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА

Преступление разбоя состоит в том опасном с социальной точки зрения деянии, которое прямо противоречит отношениям, обеспечивающим существование и развитие частной и общественной собственности, признаваемым не только тяжким преступлением, но и глубоко антиобщественным деянием, имеющим особо высокая степень опасности, независимо от характера имущества, которое пострадало.

Особая тяжесть данного преступления, а именно степень повышенной общественной опасности этого деяния, заключается в одновременном нарушении двух категорий правовых норм: с одной стороны, норм, защищающих жизнь, телесную неприкосновенность и здоровье человека, а с другой стороны, нормы, обеспечивающие существование и развитие имущество человека.

В отличие от других преступлений, затрагивающих собственность, наличие преступления грабежа также предполагает применение насилия, угроз или других форм принуждения, которые могут нанести ущерб физической или психической неприкосновенности лица, получившего материальный ущерб..

Поэтому отметим, что преступление разбоя следует рассматривать как тяжкое деяние не только в отягченных формах, учитывая, что особая тяжесть общественной опасности этого деяния вытекает и из его совершения в простой форме.

Одним из отягчающих видов названного преступления является вид, предусмотренный ст. 188, п. (2), лин. е) Уголовный кодекс Республики Молдова, которым предусмотрена уголовная ответственность за разбой,

совершенный с применением оружия или других предметов, используемых в качестве оружия.

Опасность нападения на человека с целью хищения имущества, сопровождающегося применением оружия, заключается в том, что в условиях современной действительности практически каждый гражданин может на законных основаниях приобрести оружие, что в конечном итоге порождает активное обязательство сотрудников правоохранительных органов по контролю за оборотом оружия, для чего во внутреннем законодательстве каждого государства имеются такие правовые нормы, которые устанавливают режим и правовой учет оружия, с целью законодательного закрепления обязательных правил поведения при незаконном обращении с оружием и боеприпасы.

Поэтому в целях обеспечения норм права и выявления всех категорий оружия и боеприпасов гражданского назначения, а также установления законодательных условий, при которых совершаются действия по приобретению, отчуждению, хранению, ношению, использованию этого оружия, боеприпасов и кокие операции с ними разрешены на территории Республики Молдова, национальный законодательный орган принимает Закон №. 130 от 06.08.2012 о режиме оружия и боеприпасов для гражданского использования - нормативный акт, представляющий собой правовую основу, гарантирующую защиту общественных отношений по охране общественной безопасности, обусловленной легальным оборотом огнестрельного оружия или боеприпасы.

Таким образом, учитывая тот факт, что по данным Национального бюро статистики Республики Молдова, в 2020-2023 годах уровень совершения преступлений с применением огнестрельного оружия, взрывчатых веществ и гранат варьировался от 0,33% до 0,38%. [9] и хотя, возможно, на первый взгляд этот коэффициент очень низок, мы не должны забывать о непосредственной и прямой опасности, создаваемой оружием и боеприпасами, а также о создаваемой возможных противозаконными действиями, которые могут быть совершены, используя их в качестве инструмента преступления, факт, в отношении которого можно заключить, что оружие и боеприпасы действительно представляют собой наиболее эффективное средство осуществления преступного намерения, учитывая тот факт, что термин «оружие и боеприпасы» всегда вызывает состояние страха и опасения за жизнь и личное здоровье.

Поэтому, имея цели защищать от преступлений личность, ее права и свободы, собственность, окружающую среду, конституционный строй, суверенитет, независимость и территориальную целостность Республики Молдова, мир, безопасность человечества, а также весь правопорядок [3], уголовный закон в связи с криминализацией нормы, предусмотренной ст. 188, п. (2), букв. е) гарантирует непосредственную защиту общественных отношений относительно имущества и здоровья лица, которому угрожает разбойное нападение с применением оружия, учитывая, что в этом смысле объективная сторона названного выше преступления содержит обязательную знак как таковой о средстве совершения преступления, а именно об оружии или других предметах, используемых в качестве оружия.

Поэтому, в конце, мы отмечаем тот факт, что целью соответствующего исследования является определение термина «оружие» через призму преступления разбоя и представление собственных выводов с последующими законодательными предложениями с целью улучшения и упорядочения национального законодательства. нормативная база, которая квалифицирует изучаемое преступное деяние.

Национальная доктрина определяет термин «средство совершения преступления» как тот объект материального мира, с помощью которого совершается преступление (нож, пистолет в случае убийства и т.п.).

Также в советской специальной литературе некоторые авторы определяют понятие «средство или орудие совершения преступления» как способы действия (бездействия), с помощью которых виновный воздействует на объект уголовной защиты» или «процессы или субъекты материального мира, существенно влияющий на характер и степень общественной опасности преступного деяния, с помощью которого виновный оказывает воздействие на объект уголовной защиты».[10, с. 17].

Так, сторонники этих точек зрения считают, что в словосочетании «средства или орудия совершения преступления» союз «или» обозначает связь между синонимическими понятиями, которые являются взаимозаменяемыми..

В результате под «средством совершения преступления» мы понимаем сущность, вещество или явление, свойства которых используются исполнителем для совершения преступления (например; поддельный документ; радиоактивное вещество; лекарственный препарат; химико-

фармацевтический препарат; электрическая энергия, инфекционные заболевания и т. д.).

При этом под «орудием совершения преступления» мы понимаем материальный объект, применяемый непосредственно для осуществления преступного воздействия, уменьшающий величину физического усилия или способствующий концентрации силы (например: оружие; предмет), используемый в качестве оружия; предмет, специально приспособленный для причинения вреда телесной неприкосновенности или здоровью).

Орудие используется для разрушительного воздействия на материальный объект преступления или на потерпевшего от преступления, для причинения им материального, физического или морального вреда, применяется для непосредственной реализации преступного деяния.

Поэтому, как уже было указано ранее, чтобы иметь возможность достоверно установить способ совершения расследуемого преступления, учитывая, что виды оружия сами по себе включают в себя совокупность разновидностей, национальный законодатель посредством положения нормы криминализации, предусмотренное ст. 188 п. (2), букв. е), УК РМ вносит ясность по рассматриваему вопросу об огнестрельном оружии, ссылается на закон №. № 130 от 06.08.2012 о режиме оружия и боеприпасов гражданского назначения.

Согласно статье 2 Закона Республики Молдова №. 130 от 06.08.2012 «О режиме оружия и боеприпасов к нему гражданского назначения» под оружием следует понимать предусмотренные в категориях приложения 1 предмет или устройство, изготовленные или приспособленные, из которых дробь, пули или иные снаряды либо поражающие вещества независимо от их агрегатного состояния могут быть выпущены с помощью взрывного, газового или атмосферного давления либо других источников энергии [6].

Соответствующий закон также любое оружие со стволом, которое можно носить, предназначенное для производства выброса или могущее быть преобразовано для производства выброса дроби, пули или снаряда в результате сгорания метательного заряда; считается, что предмет может быть преобразован для производства выброса дроби, пули или снаряда в результате сгорания метательного заряда, если он имеет вид огнестрельного оружия и вследствие своей конструкции или материала, из

которого был изготовлен, может быть преобразован для указанных целей; в целях настоящего закона не включается в определение огнестрельного оружия оружие, предусмотренное в категориях С и D приложения 1 [6]

Аналогичное определение, но которое обеспечивает большую ясность характеристик, необходимых для огнестрельного оружия, предлагает Совет Европейских Сообществ, который Директивой 91/477/СЕЕ от 18 июня 1991 г. о контроле за приобретением и хранением оружия, в ст. 1, абз. (1) определяет огнестрельное оружие как любое портативное оружие со стволом, который может выбрасывать, предназначен для выбрасывания или может быть переоборудован для выбрасывания залпа, пули или снаряда под действием порохового заряда, если только оно не исключено из этого определения по одной из причин, перечисленных в разделе III. приложения I.[4]

Продолжая рассмотрение национальных и международных законодательных норм, мы предлагаем определить, какие виды оружия являются собой средство совершения преступления разбоя при отягчающих обстоятельствах.

Итак, следуя этим размышлениям, а именно анализируя исчерпывающий перечень, посредством которого законодатель прямо указывает, какие элементы можно считать огнестрельным оружием, отметим тот факт, что последнее имеет альтернативный характер, причем достаточно того, что преступник воздействовал на объект преступления. с любым видом оружия, факт, в отношении которого необходимо помнить, что не имеет значения для квалификации, если было применено гражданское или военное оружие, летальное или несмертоносное оружие или одновременно было применено несколько видов оружия, но все же по этому предмету суд примет во внимание этот факт при индивидуализации уголовного наказания по той простой причине, что оружие не различается только по конструкции или по назначению, но и по степени и вредному характеру, которым они обладают, и поэтому уголовная ответственность должна быть дифференцирована за совершение того же альтернативного деяния, которым осуществляется причиняющее вред деяние, но которые, хотя и обращают внимание на одни и те же социальные ценности, но так с разной степенью опасности.

Также для квалификации деяния на основании ст. 188, п. (2), букв. е), УК РМ, не имеет значения, является ли огнестрельное оружие: боевым или гражданским, однозарядным или многозарядным, полуавтоматическим или автоматическим, длинным или коротким, промышленного или кустарного изготовления и т.п., но такие обстоятельства может быть учтено при индивидуализации наказания [2, с. 630].

Также необходимо выделить положение национального законодательства, согласно которому уголовная ответственность, предусмотренная ст. 188 п. (2), букв. е), УК РМ, происходит, даже если оружие на тот момент было непригодно к использованию. [6], хотя жертва ограбления воспринимала существующую опасность как реальную и неминуемую.

В противном случае, если при нападении, совершенном с целью похитить имущество лица под дулом пистолета, потерпевший понял, что ему угрожают незаряженным оружием или имитацией оружия, последнее необходимо квалифицировать как грабеж.

Итак, в конечном итоге мы приходим к выводу, что термин оружие, определенный законодателем в законе о режиме оружия и боеприпасов к нему гражданского назначения, не может охватывать весь определяющий спектр средств совершения преступления разбоя, как поскольку нормой доказывания рядом с оружием предусмотрено использование иных предметов, используемых в качестве оружия, в связи с чем мы считаем целесообразным расширить сегмент, касающийся способов совершения преступления грабежа..

Поэтому, исходя из изложенного, с целью исключения какого-либо ограничительного толкования термина «оружие», содержащегося в положении нормы криминализации преступления разбоя, а именноотягчающего обстоятельства, предусмотренного частью статьи 188. (2), букв. е) УК РМ и термин огнестрельное оружие, определенные законом № № 130 от 06.08.2012 относительно режима оружия и боеприпасов гражданского назначения, предлагаем конкретно указать вид оружия, квалифицируемого как средство совершения преступления, а именно заменить Термин оружие в положении статьи 188, п. (2), букв. е) УК РМ с добавлением термина «огнестрельное оружие» во избежание ошибочного толкования законодательства.

Bibliografie

1. Anexa nr.1 din legea nr. 130 din 08-06-2012 privind regimul armelor și al munițiilor cu destinație civilă.
2. Brinza S., Stati V., *Tratat de Drept Penal - Partea Speciala*. Vol. II, Chișinău, 2015, pag. 630.
3. Codul Penal al Republicii Moldova, Publicat : 14-04-2009 în Monitorul Oficial Nr. 72-74 art. 195.
4. Directiva 91/477/CEE din 18 iunie 1991 privind controlul achiziționării și deținerii de arme.
5. Hotărârea Plenului Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova, cu privire la practica judiciară în cauzele penale despre purtarea (portul), păstrarea (deținerea), transportarea, fabricarea, comercializarea ilegală, sustragerea armelor de foc, a munițiilor sau a substanțelor explozive, păstrarea neglijentă a armelor de foc și a munițiilor nr.31 din 09.11.1998.
6. Legea nr. 130 din 08-06-2012 privind regimul armelor și al munițiilor cu destinație civilă.
7. Oancea I. *Drept penal. Partea Generală*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1971, pag. 131.
8. <https://dexonline.ro/definitie/muni%C8%9Bie>
9. https://statistica.gov.md/index.php/ro/nivelul-infractionalitatii-in-anul-2022-9478_60321.html
10. Кошанов У. Орудия и средства преступления // Тураби, 2005, nr.7, с.15-17

Fidan MİRZƏZADƏ

Elminaz MUSAYEVA

Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətinin

Heydər Əliyev adına Akademiyasının kursantları

MÜLKİYYƏT ƏLEYHİNƏ CİNAYƏTLƏRİN TÖRƏDİLMƏSİNDƏ İKT-dən İSTİFADƏ

Açar sözlər: mülkiyyət, mülkiyyət əleyhinə cinayətlər, İKT vasitəsilə törədilən cinayətlər

Ключевые слова: собственность, преступления против собственности, преступления совершенные с использованием ИКТ

Keywords : property, property crimes, crimes committed using ICT

Mülkiyyət - tarixən uzun inkişaf yolu keçmiş ictimai münasibət forması olub, cəmiyyətin maddi sərvətlərinin ünsürü kimi predmet və əşyaların müxtəlif şəxslər (ayrı-ayrı fərdlər, ictimai qruplar, siniflər, dövlətlər) arasında bölüşdürülməsini xarakterizə edir. Mülkiyyətçiyə məxsus predmet və əşyaların məcmusu mülkiyyətin obyektı, yaxud müvafiq şəxsin əmlakı deməkdir; buna görə də mülkiyyət münasibətləri həm də əmlak münasibətləri adlanır.

Mülki Məcəllənin 154, 155 və 156-cı maddələri mülkiyyətin və uyğun olaraq mülkiyyət hüququnun aşağıdakı formalarını fərqləndirir:

1) fiziki və hüquqi şəxslərin mülkiyyəti (mülkiyyətçi tərəfindən maliyyələşdirilən dövlət və bələdiyyə müəssisələri və idarələrindən başqa);

2) dövlət mülkiyyəti;

3) bələdiyyə mülkiyyəti, yəni şəhər və kənd yaşayış məntəqələrinin, habelə digər bələdiyyə qurumlarının mülkiyyət hüququnda olan əmlak.

Respublikanın müstəqillik qazanması cəmiyyətin hər bir sferası kimi mülkiyyət münasibətlərinin cinayət-hüquqi müdafiəsinə də ciddi dəyişikliklər gətirmişdir.

10 dekabr 1948-ci il tarixli «İnsan hüquqları haqqında Ümumdünya Bəyannaməsi»nin 17-ci maddəsinə əsaslanaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası (29.2-ci maddəsi) hər kəsin mülkiyyətində daşınan və daşınmaz əmlak ola bilməsini, habelə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib

olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarını təsbit etmişdir. Bununla bərabər Azərbaycan Respublikasında dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyət formaları bərabər səviyyədə mühafizə (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası 13.2-ci maddəsi) olunur.

Təəssüflər olsun ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsində təsbit olunmuş müdafiə mexanizmi heç də həmişə effektiv olmur. Cinayətlərin statistikasının son dövrlərə olan məlumatına əsasən mülkiyyət münasibətlərinə yönələn qəsdlər, xüsusi ilə də talama, hazırda Azərbaycanda cinayətkarlığın 60%-ə qədərini təşkil edir. Bu əsasda 23-cü fəslin «Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər» fəslində qruplaşdırılmış normaları (mad. 177-189.1) xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əmlak ziyanı vurulmasına görə məsuliyyət dolayı yolla həm də digər cinayət-hüquqi normalarda nəzərdə tutulmuşdur (mad. 193,195,197,209,213-1,221,268,271 və s.) Bu normalarda mülkiyyət əlavə, daha doğrusu fakultativ-əlavə mühafizə obyektini kimi çıxış edir. Bundan fərqli olaraq CM-in 23-cü fəslində göstərilmiş cinayət əməlləri mülkiyyət münasibətlərinə yeganə və ya əsas obyekt olaraq qəsd edirlər.

Nə üçün məhz bu cinayətlər mülkiyyət əleyhinə cinayətlər fəslində nəzərdə tutulmuşdur? Nə üçün onların əsas obyektini mülkiyyət hesab olunur?

Hansı əməllərin bilavasitə mülkiyyət əleyhinə qəsd sayılması və 23-cü fəslində yerləşdirilməli olması məsələsində qanunverici iki əsas meyara istinad etmişdir: 1) hansı əmlaka qəsd edilir; 2) hansı üsulla qəsd edilir.

Əmlaka qəsdini mülkiyyət əleyhinə cinayət hesab etməklə, qanunverici, bu qəsdin əsas nəticəsi və ya əsas təhlükəsi kimi maddi ziyanın vurulmasına əsaslanır. Məsələn, oğurluq o halda mülkiyyət əleyhinə cinayət sayılır ki, o, Cinayət Məcəlləsinin digər fəsilərində müvafiq maddələrlə (məsələn, 227, 235) «xüsusiləşdirilməyən» predmetlərlə bağlı olmur. Radioaktiv materialı və ya silahı gizli götürmə də oğurluqdur, lakin bu, Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin mənasında oğurluq deyildir və bununla da əleyhinə edilən cinayət deyildir. Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsilə nəzərdə tutulan oğurluğun əsas təhlükəsi ondadır ki, bununla təqsirkar qanunsuz fayda əldə edir, zərərçəkmiş isə həmin miqdarda maddi ziyana uğrayır.

Beləliklə, mülkiyyət əleyhinə edilən cinayətlərə aşağıdakı anlayışı verə bilərik: Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər dedikdə mülkiyyətçiyə və ya əmlakın müvəqqəti sahibinə, əmlak ziyanı vuran və ya vura bilən, mülkiyyətə cinayət- hüquqi mühafizənin yeganə və ya əsas obyektini olaraq qəsd edən, CM-in 23-cü fəslində nəzərdə tutulan ictimai-təhlükəli əməllər başa düşülür.

Hazırda nəinki respublikamızda, bütün dünyada mülkiyyət əleyhinə cinayətlər əksər hallarda informasiya texnologiyalarından, elektron məlumat daşıyıcılarından istifadə etməklə törədilir. Buna hazırda dövrümüzün ən böyük bəlası olan “Fişinq hücumları”ı nümunə göstərmək olar. Bəs Fişinq nədir? Bu nələrə yol açar bilər? İstərdik bu haqda kiçik məlumat verək.

Fişinq ingilis dilindən tərcümədə “balıq ovu” mənasına gəlir və qlobal şəbəkədə balıq ovunu xatırladan fırldaqçılığın bir növüdür. **Fişinq** hücumlarından insanın bank hesabını, şifrəsini və ya kredit kartı məlumatlarını öyrənmək üçün istifadə olunur. Bu hücumlar əsasən aldadıcı e-poçtlar, mesajlar və ya sosial şəbəkələr vasitəsilə bağlantılar qurmaq, istifadəçilərin istifadəçi adları, parol və ya digər həssas, konfidensial məlumatlarını əldə etməkdən ibarətdir ki, bu hücumlar zərərli sayt keçidləri (link-ləri) vasitəsilə həyata keçirilir. Belə ki, həmin zərərli linklər vasitəsilə istifadəçilər bəzən zərərli link-ə klik etməyə cəlb olunurlar ki, bu cəlb etmə zərərli link-ləri örtən duyğusal, əyləncəli və marağa səbəb ola biləcək bir mətn, təsvir, video və s. müxtəlif xarakterli ola bilər. Bu zaman zərərvericilər (hackers) bu saytlara diqqətdən qaçan hərf və ya rəqəm əlavə etməklə giriş reytingi çox olan real saytın saxta nüsxəsini yarada bilirlər ki, bu hücumların qurbanı olmamaq üçün istifadəçilər ilk öncə onlara göndərilən link-lərə dərinə diqqət etməli, link-də yer alan sayt adının hərflərini diqqətlə nəzərdən keçirməli, fərqlilik müşahidə edərlərsə klik etməməli və etibarlılığına şübhə etdikləri saytlardan istifadəni tamamilə məhdudlaşdırmalıdır.”

Həmçinin, fişinq hücumlarının geniş yayılmış növləri haqqında da məlumat vermək istərdik:

Məzəli və Əyləncəli Hücumlar (Smishing Attacks):

Bu hücumlar istifadəçiləri aldatmaq üçün aldadıcı, komik, məzəli və əyləncəli məzmunlu mətn mesajlaşma (chat, SMS) platformalarından istifadə edir. Məsələn, istifadəçilər mənbəyi məlum olmayan saytlar vasitəsilə telefon və pul mükafatı vəd edən məzəli və əyləncəli saytlara giriş edərək suallara cavab verirlər, telefon və ya pul mükafatını əldə etmək üçün təqdim edilən linkə klik etməklə şəxsi məlumatlarını təqdim edirlər ki, bu zaman zərərvericinin qurbanına çevrilmiş olurlar. Ümumiyyətlə zərərvericilər tez-tez link və ya telefon nömrəsi daxil olmaqla, bəzi təşkilatları və ya şəxsləri təqlid edən mətn mesajları da göndərilər ki, bu mesajlar istifadəçiləri həssas və konfidensial məlumatları paylaşmağa və ya zərərli veb-saytlara daxil olmağa aldatmaq məqsədi daşıya bilər. İstifadəçilər naməlum mənbələrdən gələn istənilən

mətn mesajlarına cavab verərkən və ya “SMS” vasitəsilə şəxsi məlumatları təqdim edərkən diqqətli olmalıdırlar;

Səsli Hücumlar (Vishing Attacks):

Bu hücumlar əsasən istifadəçiləri aldatmaq üçün telefon zəngləri və ya səsli mesajları əhatə edir. Bu zaman zərərvericilər özlərini etibarlı təşkilatların nümayəndələri kimi təqdim edərək, həssas məlumatları toplamağa və ya qurbanlarını inandıрмаğa çalışırlar. İstifadəçilər zərərvericilər tərəfindən şəxsi məlumat və ya maliyyə əməliyyatları, ən əsası da “SMS”, birdəfəlik şifrə (OTP) tələb edən zəng və mesajlara şübhə ilə yanaşmalı, ilk olaraq hər hansı həssas detalları paylaşmazdan əvvəl zəng edənin şəxsiyyətini, hansı təşkilatda fəaliyyət göstərməsini və s. digər detalları dəqiqləşdirmək üçün sorğu-sual etməkdən çəkinməməlidirlər.

İKT–dən istifadə etməklə mülkiyyət əleyhinə cinayətlərin artma dinamikasını nəzərə alınmış və 30 aprel 2013-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklər bu və buna bənzər yollarla törədilən cinayətlərlə bağlı olmuşdur. AR Cinayət Məcəlləsinin 177.2.3-1 maddəsində oğurluq, yəni özgənin əmlakını gizli olaraq talama cinayətinin elektron məlumat daşıyıcılarından, yaxud informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə törədilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun 22 iyun 2015-ci il tarixli qərarında qeyd edilir ki, “ödəniş kartında şəxs və onun bank hesabında olan pul vəsaiti barədə məlumat əks olunduğundan, bu kart elektron məlumat daşıyıcısı hesab edilməli və ondan istifadə edilməklə törədilən oğurluq cinayəti AR CM-in 177.2.3-1-ci maddəsi ilə tövsif olunmalıdır”.

Düşünürük ki, son zamanlar dünyada İKT vasitəsilə törədilən cinayətlərin kəskin artması gələcəkdə AR CM-in digər maddələrində də müvafiq dəyişikliklər və əlavələrin edilməsini zəruri edəcəkdir.

Məsələn, RF CM-in 21 Fəslə “Mülkiyyət əleyhinə cinayətlər” adlanır. RF CM-in 158-ci (Oğurluq) maddəsinin 3-cü hissəsinin “q” bəndi oğurluğun bank hesabından və ya elektron ödəniş kartlarından törədilməsini nəzərdə tutur.

Bundan başqa, RF CM-in 159.3-cü maddəsində elektron ödəniş kartlarından istifadə etməklə dələduzluğa görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur.

Başqa bir maraqlı tərkib. RF CM-in 159.6-cı maddəsi “Kompyuter məlumatları sahəsində dələduzluq” adlanır. Maddədə qeyd edilir: “Kompyuter məlumatları sahəsində dələduzluq, yəni kompyuter məlumatlarını daxil etmək, pozmaq, bloklamaq və ya məlumatların saxlanması, emal edilməsi və

ötürülməsi qaydalarına müdaxilə etməklə başqasının əmlakını oğurlamaq və ya başqasının əmlakı üzərində hüquqlar əldə etmək”.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2023
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2023
3. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun qərarları, Bakı, 2020
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Bakı, 2022
5. 10 dekabr 1948-ci il tarixli «İnsan hüquqları haqqında Ümumdünya Bəyannaməsi»
6. Уголовный Кодекс Российской Федерации, Москва, Юриздат, 2023

Günay MURADOVA

Milli Aviasiya Akademiyası

“Hüquq” kafedrasının

2332a qrupunun tələbəsi

QULDURLUQ TALAMA CİNAYƏTLƏRİNİN ƏN TƏHLÜKƏLİ NÖVÜ KİMİ

Açar sözlər: Quldurluq, talama, cinayət, quldur basqını, mülkiyyət münasibətləri, formal tərkibli, soyğunçuluq, yaş həddi.

Ключевые слова: Грабеж, мародерство, преступление, разбой, имущественные отношения, формальный состав, разбой, возрастной предел.

Keywords: Robbery, looting, crime, property relations, formal composition, age limit.

Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərdən biri də quldurluqdu. Quldurluq talama cinayətləri içərisində ən təhlükəlisidi . Quldurluğun yüksək ictimai təhlükəliliyi ilk növbədə bu cinayətin çox obyektliliyi ilə əlaqədardır. Quldurluğun əsas bilavasitə obyekt mülkiyyət münasibətləridir. Onun əlavə obyekt qismində isə şəxsiyyətin sağlamlığı çıxış edir .Quldur basqını talanmış əmlakın dəyərindən asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinə səbəb olur [1.s.317]

Bu cinayətin ictimai təhlükəliliyi ondadır ki həm mülkiyyət münasibətləri ziyan çəkir həmdə bu cinayətlər insan həyatı üçün təhlükəlidir.

Quldurluq ona görə mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər fəslinə daxil edilmişdir ki, cinayətin motivi tamahdır. Yəni başqasının əmlakını qeyri-qanuni yolla öz ixtiyarına keçirmək, ikinci obyekt isə məqsədə çatmaq üçün vasitə rolunu oynayır Quldurluğun anlayışı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 181.1 – maddəsində verilmişdir.

Quldurluq, yəni özgənin əmlakını ələ keçirmək məqsədi ilə hücumə məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqındır [2.s.165]

E.M.Əfəndiyev yazır ki, quldurluq cinayətinin predmeti – maddiləşmiş şeylərin təbii -fiziki: say, miqdar, çəki, həcm, ölçü xüsusiyyətlərinə malik olan quldurluq yolu ilə qanunsuz və əvəzsiz ələ keçirilməsi nəzərdə tutulan özge

əmlakı. Belə xüsusiyyətlərin malik olmadığı ideya, müəyyən məsələyə münasibət bildirən baxış, habelə təsərrüfat dəyərliliyini itirmiş, insan əməyini təcəssüm etdirməyən təbii nemətlər, radioaktiv materiallar, odlu silah, döyüş sursatı, partlayıcı maddələr və qurğular, narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və prekursorlar quldurluğun və mülkiyyət əleyhinə olan digər cinayətlərin predmeti sayılmır. [3.s. 514]

Quldurluq talamanın yeganə formasıdır ki, qanunverici tərəfindən formal tərkib kimi ifadə olunmuşdur. Quldurluğun obyektiv cəhətinin məcburi elementləri əməl və qəsd etmənin üsülüdür. Cinayət törətmiş şəxs nəticənin baş verib verməməsi bu tərkibdən kənar qalır.

Qeyd edək ki, bu cinayətin obyektiv cəhəti – özgənin əmlakını ələ keçirmə məqsədi ilə hücumə məruz qalmış şəxsin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqında ifadə olunur. Quldurluğa xas olan səciyyəvi əlamət özgə əmlakının ələ keçirilməsi üçün basqın olunmasında, yəni zərərçəkənə həyat və sağlamlıq üçün təhlükəli olan zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq etmə hədəsi ilə qəflətə hücum edilməsində ifadə olunur. Həmçinin quldurluq obyektiv cəhətdən iki əməldən basqından və zorakılıq tətbiq edilməsindən ibarət olan mürəkkəb cinayət sayılır.

Basqın zərərçəkmişə qəflətən xarici zorakı təsir göstərilməsidir. Basqın açıq xarakter daşıya bilər və çox vaxt məhz belə xarakterli olur. Lakin o, gizli, zərərçəkmiş üçün xəlvəti olaraq da (gizli yerdən zərbə, arxadan zərbə, pusqudan atəş və s.) edilə bilər. Son zamanlarda məhkəmə təcrübəsi insana aldatma yolu ilə zorakı təsiri də basqın hesab edir. Məsələn üçün zərərçəkmiş şəxsin orqanizminə həyat və sağlamlıq üçün təhlükə yaradan bihüşedici maddələrin aldatma yolu ilə daxil edilməsi də quldurluğa nümunə hesab edilir.

Qulduruq basqın anından bitmiş hesab edilir. Bu zaman cinayətkarın qəsd niyyətinin yönəldiyi əmlakı götürməsi və ya götürə bilməməsi heç bir əhəmiyyət kəsb eləmir. Quldurluğun subyektiv cəhəti birbaşa qəsd və tamah məqsədilə ilə xarakterizə olunur. Əgər zorakılıq əmlakı ələ keçirmək və ya onu əldə saxlamaq məqsədilə tətbiq edilməmişdirsə, əməl quldurluq kimi tövsif edilə bilməz. [1.s.318]

M.N.İmanlı yazır ki, Basqın dedikdə, zərərçəkənə həyat və sağlamlıq üçün təhlükəli olan zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq etmə hədəsi ilə qəflətə hücum başa düşülür. Basqın və bilavasitə onu müşayiət edən zorakılıq (zorakılıq hədəsi) vahid məqsədə - özgə əmlakının ələ keçirilməsinə xidmət

edən iki ayrılmaz təcavüz aktının üzvi birliyini ifadə edir. Ona görə də, basqın haqqında quldurluğun müstəqil obyektiv əlaməti kimi danışmaq şərtidir, çünki zorakılıq və ya belə zorakılığı tətbiq etmə hədəsi olmadan o, öz cinayət – hüquqi əhəmiyyətini itirir. Təqsirkarın zorakı təcavüzkar davranışı ilə müşayiət olunmayan basqın özgə əmlakını ələ keçirmə və zərərçəkənin müqavimət göstərmək qabiliyyətini qırma vasitəsi hesab edilmir. [4,s.215]

Cinayətin obyektiv cəhəti – özgənin əmlakını ələ keçirmə məqsədi ilə hücumla məruz qalmış şəxsin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqında ifadə olunur. Quldurluğa xas olan əlamət özgə əmlakının ələ keçirilməsi üçün basqın olunmasında, yəni zərərçəkənə həyat və sağlamlıq üçün təhlükəli olan zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq etmə hədəsi ilə qəfləti hücum edilməsində ifadə olunur.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi – 14, cinayət törədərkən 14 yaşı tamam olmuş, lakin on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər hesab olunur.

Fikrimcə silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyalar tətbiq edilməklə törədilən quldurluq əlaməti də ayrıca nəşərdən keçirilməlidir.

Silahin anlayışı “Xidməti və mülki silah haqqında “Azərbaycan Respublikasının Qanununun 2-ci maddəsində verilmişdir:

Silah canlı qüvvənin və digər obyektlərin, o cümlədən texnikanın və tikililərin məhv edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş, lakin canlı qüvvənin və digər obyektlərin məhv edilməsi üçün istifadə olunan qurğu və vasitədir. [5]

Quldurluq üçün daha bir özünəməxsus əlamət şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurmasıdır. Quldur basqını prosesində ağır zərər dedikdə cinayət məəcəlləsinin 126-cı maddəsində göstərilən ağır zərərin istənilən növü və istənilən kateqoriyası başa düşülür. Təcrübədə çox vaxt quldurluq zamanı yerinə yetirilən anda həyat üçün təhlükəli zərərlər rast gəlinir.

Quldurluğu soyğunçuluqdan fərqləndirmək lazımdır. Soyğunçuluq zamanı zorakılıq həyat və sağlamlıq üçün təhlükəli deyildir, quldurluq zamanı isə təhlükəlidir. Bundan başqa soyğunçuluq zamanı talamanın üsulu həmişə açıq xarakterlidir, quldurluq zamanı isə talamanın üsulu qismində həm açıq həm də gizli, hətta bəzən aldadıcı xarakterli basqın çıxış edir. Soyğunçuluq maddi, quldurluq isə formal tərkibli cinayətdir. Quldurluq zamanı əmlakın ələ keçirilməsi faktı cinayət tərkibindən kənarda qalır.

Quldurluğun hədə qorxu ilə tələb etmədən fərqləndirilməsi bu əsaslar üzrə aparılır. Quldurluq zamanı cinayətin predmeti yalnız əmlakdır, hədə qorxu ilə tələb etmədə isə predmet həm əmlak, həm də əmlaka hüquq, həm də əmlak xarakterli hərəkətlərdir. Bu cinayətlərin bənzərliyi təkcə bu zaman yaranır ki, cinayətin predmeti qismində əmlak çıxış etsin

Hüquq ədəbiyyatında quldurluğun banditizmdən fərqləndirən əlamətlər aşağıdakılardır:

Quldurluğun əsas obyektı mülkiyyət münasibətləri, banditizmin əsas bilavasitə obyektı isə ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə münasibətlərdir. Quldurluq həm bir icraçı tərəfindən həm də şəxslə qrupu tərəfindən törədilə bilər, bandanın məcburi əlaməti isə qrup, özü də mütəşəkkil qrupdur

Quldurluq formal tərkibli cinayətdir basqının başladığı andan bitir. Banditizm isə kəşik tərkibli cinayətdir, digər tərəfdən quldurluğa görə cinayət məsuliyyəti 14 yaşdan banditizmdə isə bu yaş göstəricisi 16 yaşdır [1.s.324]

Yeni cinayət qanunvericiliyi oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətləri üçün əvvəlki qanunvericilikdə olmayan yeni tövsifedici əlamətlər müəyyən etmişdir. Müasir dövrdə nəinki həmin kateqoriyadan olan cinayətlərin dairəsi, həm də elm və texnikanın inkişafı, yeni kommunikasiya vasitələrinin yaranması ilə əlaqədar bu cinayətlərin törədilməsi üsulları da dəyişilmişdir.

Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətləri üzrə məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi göstərir ki, həmin səbəblərdən, xüsusilə də yeni cinayət qanunvericiliyinin qəbul edilməsi və tətbiqi ilə əlaqədar təqsirkarların əməllərinin tövsifi məsələlərində müəyyən çətinliklər də vardır. Bu, xüsusilə oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinin özgə əmlakını mənimsəmə, dələduzluq, hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərindən fərqləndirilməsi məsələlərinə aiddir. Təcrübədə soyğunçuluq cinayətlərinin hədə-qorxu ilə əmlakı tələb etmə cinayətləri ilə eyniləşdirilməsi hallarına yol verilir. Bu növ cinayətlərin törədilməsində bilavasitə iştirak etməyən təşkilatçıların və ya təhrikçilərin əməllərinin birgə icrası kimi tövsif edilməsi halları da mövcuddur.

Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinə dair işlər üzrə vahid məhkəmə təcrübəsi yaratmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenum qərarında deyilir.

- Məhkəmələr oğurluğa, soyğunçuluğa və quldurluğa dair işlərə baxarkən nəzərə almalıdırlar ki, qanuna görə talama dedikdə, özgə əmlakının tamah məqsədilə, hüquqazidd, əvəzsiz götürülməsi və bu əmlakın təqsirkarın və ya başqa şəxsin xeyrinə yönəldilməsindən ibarət hərəkətlər başa düşülür.

- Soyğunçuluq və quldurluq cinayətini əmlakın hədə-qorxu ilə tələb edilməsi cinayətindən (CM-nin 182-ci maddəsi) fərqləndirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, soyğunçuluq və quldurluqda əmlakın ələ keçirilməsi zor tətbiq edilməsi ilə eyni vaxtda və ya ondan dərhal sonra baş verirsə, özgə əmlakını hədə-qorxu ilə tələb etmə zamanı təqsirli şəxsin əməli əmlakın və ya ona olan hüquqların gələcəkdə əldə edilməsinə yönəlir.

Oğurluq, soyğunçuluq, və quldurluq dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında “ AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005 -ci il tarixli 1 sayılı Qərarının 23 -cü bəndinə görə, özgənin əmlakını ələ keçirmək məqsədilə ilə hücumla məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla basqın o zaman CM- in 181.1 – ci maddəsi ilə tövsif edilir ki, zərərçəkmişin sağlamlığına zərər yetirməklə də, basqın anında onun həyatı və ya sağlamlığı üçün real təhlükə yaranmış olsun. [6]

- Quldurluq zamanı zorakılıq əmlakı ələ keçirmənin və ya əldə saxlamasının üsuludur. Zorakılıq mülkiyyətçiyə qanuni sahibə, əmlakı idarə edən və ya mühafizə edən şəxsə, cinayətə müqavimət göstərə bilən və ya göstərməyə cəhd edən kənar şəxslərə qarşı tətbiq edilə bilər. Lakin istənilən halda zorakılıq məhz talama məqsədilə tətbiq edilməlidir. Bi xarakterinə görə həm fiziki, həm də psixi zorakılıq ola bilər. Zorakılıq intensivliyinə görə həyat və sağlamlıq üçün təhlükəli olmalıdır. [7, s. 183]

Beləliklə deyə bilərik ki, quldurluq mürəkkəb tərkibli cinayət kimi iki obyektə qəsd etdiyi üçün ictimai təhlükəliliyinə görə mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər içərisində ən təhlükəlisidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. R.İ.Quliyev, M.N.İmanov Cinayət hüququ xüsusi hissə Bakı “Qanun” - 2004
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi “Bakı “Hüquq Yayın Evi” 2022
3. E.M. Əfəndiyev Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi mənbəyi, şərh, tətbiqi ikinci cild “ Bakı “ Hüquq ədəbiyyatı 2006
4. M.N. İmanlı Mülkiyyət əleyhinə edilən cinayətlər. Bakı 2007
5. Azərbaycan Respublikasının “Xidməti və mülki silah haqqında” Qanunu. Bakı, 30.XXII.1997-ci il
6. Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun Qərarı. 3 mart 2005-ci il tarixli Qərarı
7. M.N. İmanlı. Cinayət hüququ. Xüsusi hissə. Bakı, 2019

АННОТАЦИЯ

Разбой как наиболее опасный вид преступлений против собственности

Статья посвящена к разбойным нападениям, которые являются одним из преступлений против собственности. В статье рассматривается понятие разбоя и проводится его сравнение с другими преступлениями. При этом приводятся мнения многих авторов о разбое. Дана уголовно-правовая характеристика

SUMMARY

Robbery as the most dangerous type of looting crimes

The article is dealing with one of the issues against property crimes as robbery. The article is focused on analyzing the crime of robbery in comparison with looting crimes. In the meanwhile, the valuable opinions of other authors are also referred.

MÜNDƏRİCAT

Canpolad Daanov	Talama cinayətlərinin araşdırılmasında bəzi innovativ metodların tətbiqinin xüsusiyyətləri.....	3
Vüqar Mansurov	Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin tədqiqi mərhələlərinin bəzi kriminoloji problemləri	14
Malik Səlimov		
Nəzakət Səlimova	Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə və cəza təyini zamanı “müddət”, “gün”, “an“ və s. anlayışlarının hüquqi və sosial-psixoloji aspektləri.....	22
Fikrat Aliyev	Unraveling the web: an in-depth analysis of computer crimes, modern techniques, and the crucial role of computer forensics	30
Səyyad Ağayev	Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsinin prosessual və taktiki xüsusiyyətləri.....	38
Samirə Babayeva	Azərbaycan Respublikasının cinayət qanununun təkmilləşdirilməsində kriminalizasiya və dekriminalizasiya proseslərinin əhəmiyyəti	47
Ромелла Гюльалиева	Вопросы регламентации преступлений против собственности в уголовном законодательстве Азербайджана	55
Fəridə Mövsümova	Вопросы совершенствования уголовного законодательства в связи с ответственностью за преступления кража и мошенничество с использованием компьютерных технологий	60
Xalid Qasimov	Oğurluq cinayətləri nəticəsində zərərçəkmiş şəxslərə dəymiş ziyanın müəyyən edilməsinin prosessual problemləri	66
Ismayil Amirli	Cyber theft: crime scene investigation and electronic evidence importance	75
Rəşid Yusifov	Ağırlaşdıran hallarda dələduzluq cinayətinin törədilməsi zamanı ziyanın məbləği ilə bağlı tövsif problemləri	91
Elnur Nəcəfov		
Alkan Özlem	Müasir dələduzluq.....	99

İmamverdi Rəhimov	Dələduzluq cinayətinin müasir xarakteristikası və məsuliyyət məsələləri ilə bağlı bəzi nəzəri və təcrübi aspektlər	109
Yasin Mikayılı	Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərlə mübarizənin müasir problemləri	121
Aysel Kişiyeva	Oğurluq cinayətlərinin istintaqı zamanı təyin olunan kriminalistik ekspertizaların aparılmasını çətinləşdirən amillər	135
Elbrus Həsənov	Mülkiyyət əleyhinə cinayətlərin istintaqında məhkəmə-mühasibat ekspertizası: elmi-nəzəri və metodoloji aspektlər	145
Mələkxanım Rəhimova	Mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərin layiqli həyat hüququ kontekstindən təhlili	152
Zinyət Ağamaliyeva	Kompyuter texnologiyalarından istifadə etməklə törədilən oğurluq cinayətinin kriminalistik xüsusiyyətləri.....	159
İdris Asadzada	The crime of theft within the framework of environmental and human rights protection.....	166
Gülnar Rzayeva		
Ramazan Əsgərhanov	Kompüter texnologiyalarından istifadə etməklə törədilən oğurluq cinayətlərinin istintaq metodikası.....	173
Rauf Abdullayev	Mənimsəmə və israfetmə əməlinin qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsinin bəzi aspektləri haqqında	184
Təbriz Cəfərov		
Mirəli Seyidov	Kibertəhlükəsizlik sahəsində tənzimləmədə hüquq normalarının önəmi və cinayət hüquq aspektləri	188
Ирина Нифталиева	Кибермошенничество: социальный аспект.....	198
Марина Кардашевская		
Татьяна Стойчева	Криминалистическая характеристика преступлений против собственности, совершенных несовершеннолетними	202
ION Rotaru	General aspects regarding the special prevention of violent crime	208

Анна Пономарева	Актуальные проблемы методики расследования краж	214
Вячеслав Хамизов	Доказательственное значение объяснений, полученных при раскрытии преступлений против собственности «по горячим следам».....	218
Надежда Осипова	К вопросу о соотношении имущественных прав потерпевшего и осужденного при вынесении обвинительного приговора.....	224
Николай Левандовский		
Анатолие Файгер	Некоторые тактические особенности подготовки допроса при расследовании хищений	229
Stolearencu Alexandru	Средства и орудия совершения разбоя как преступление против собственности в законодательстве республики Молдова	235
Fidan Mirzəzadə		
Elminaz Musayeva	Mülkiyyət əleyhinə cinayətlərin törədilməsində İKT-dən istifadə	242
Günay Muradova	Quldurluq talama cinayətlərinin ən təhlükəli növü kimi	247

**“MÜLKİYYƏT ƏLEYHİNƏ
TÖRƏDİLƏN CİNAYƏTLƏRİN
TƏDQİQİNİN CİNAYƏT-HÜQUQİ,
CİNAYƏT-PROSESSUAL VƏ
KRİMİNALİSTİK ASPEKTLƏRİ”**

mövzusunda

**BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİK
KONFRANSIN MATERIALLARI**

Tiraj 100; Sifariş № 897;
format 70x100 1/8, ş.ç.v 32,5
“Bakı” MMC mətbəəsində
çap olunmuşdur